کتاب الشعر

او لس نوري ليکني

Ketabton.com

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

ketabton.com - The Digital Library

کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(د دکتورا دورې د لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

ketabton.com - The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

لیکـــوال: محمد اسمعیل یون

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنگي څانگه

وېـبپـانـه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۵)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

ketabton.com - The Digital Library

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترځ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله
د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

ketabton.com - The Digital Library

نیولیک

سرلیک	مخ
• دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه	۱
• د دوکتورا پروګرام او دا اثر	۴
• د لیك تاریخي بهیر	۸
• د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۳۷
• داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	۵۹
• د روښان جنګونه	۷۷
• د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	۱۰۹
• د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	۱۲۷
• په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۶۶
• کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۸۴
• د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۲۰۱
• د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۲۲۰
• د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۲۵۳

ketabton.com - The Digital Library

دا اثر د ښاغلي (یون)

یوه بله ګټوره هڅه

د (پښتو PHD پروګرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

کنفرانسونه:	استاد:
۱– د لیک تاریخي بهیر	ډاکټره زرغونه زېور ربښتین
۲– د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	ډاکټر محمد اجان حقپال
۳– داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	پوهاند محمد صابر خوېشکی
۴– د پیر روښان جنګونه	ډاکټر محمداجان حقپال
۵– د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	ډاکټره زرغونه زېور ربښتین
۶– د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	سرمحقق زلمی هېوادمل
۷– په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	سر محقق زلمی هېوادمل

ketabton.com - The Digital Library

۸-کنایه او په کلام کې یې دریځ — ډاکټر محمد اجان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا — سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۰- د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالنو پرتلنه — ډاکټر محمدا جان حقپال

۱۱- د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود — پوهاند محمد صابر خوېشکی

دا باید وویل شي چې ښاغلي محمد اسمعیل یون یوازې د پورته یوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زیات بل غوره کار ته یې یې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته یې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققینو او محصلینو لپاره د لارښود حیثیت ولري.

دا حقیقت له هېچا پټ نه دی چې تحقیق او څېړنه یو درونډ کار دی، کېدی شي چې د یوه ورک تاریخ په لټون پسې ورځې او میاشتې تېرې شي، زیات کړاوون وغواړي او بیا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم یو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خیال دغه یوولس علمي مقالې چې هره یوه یې ځانته د یو اثر حیثیت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابرې دي. په دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

ketabton.com - The Digital Library

پر داسې يو اثر چې يو نه بلکې د اثارو ټولګه يې ګڼلی شو، په کار ده چې پر هر يوه يې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی يې په خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (يون) دغه هڅه او هاند ستايم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) ښخه تر دې د لا زياتو برياوو هيله لرم.

په مينه

ډاکټر محمدا جان حقپال

ketabton.com - The Digital Library

د دوکتورا پروګرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمایي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروګرام پیل شو، که څه هم ددې پروګرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلا ت پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سویه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په انډول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروګرام سره لېوالتیا او مینه درلوده، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یې علوموکې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلا ت او خنډونه وو، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروګرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروګرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

ketabton.com - The Digital Library

موړ څلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمړ، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمداجان حقپال ، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خوېشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار له خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زیور رښتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدا جان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیسي) مضامین استاد خالد وزیري تدریس کړل. په درېیم سمستر کې بیا (پښتو، اوستا او سانسیکریت)د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (د افغانستان د فرهنګ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زېور رښتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدا جان حقپال له خوا تدریس شول. په ورپسې څلورم سمستر کې بیا (جغرافیایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خویشکي، (پرتلیز ادبیات)، د ډاکټر محمداجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زېور رښتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو د تدریس لپاره یې ور علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس

ketabton.com - The Digital Library

برابراوه، ما په دې ټول بهیر کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلینو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر همغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ګټور وارزول شول. یو دوه موضوعګانې بیا په ګړنې ډول وړاندې شوې؛ لیکنۍ بڼې ته یې اړتیا پېښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس لیکلو ته اړتیا نه وه او په یوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتیا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدریس بهیر بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او یا په اصطلاح علمي لیکنې په ترتیب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته یې د یوې ټولګې په توګه یې هم چاپ کړم چې ګټه یې عامو لوستونکیو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته هم لیدلوري ورکړي او ګټه ورته ورسوي. د یادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې یې یوه برخه بیا عمومي ازموینې او بله یې تېزس لیکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هیله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب یو تحلیلي کنفرانس ورکړی، چې په دې یوولسو لیکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

زه فکر کوم ددې دورې د لیکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو ته دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو باید کړي وای، که په دې دوره کې شامل نور ګډونوال هم د خپلو لیکنو ټولګه او بیا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته په لسګونو عنوانه علمي، شننیز او څېړنیز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلینو ته ددې دورې په باب ښه لیدلوری ورکړي، د مخالفینو هغه دلیل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې یې تیرې تولولې او راتلونکو محصلینو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفیت به هم په ډاګه شي چې دا تحصیلي پوړۍ مو په وړیا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغه نېت دا لیکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا لیکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختیا په هیله

محمد اسمعیل یون

ketabton.com - The Digital Library

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدا ایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډګر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختګونه کړي دي. د ګڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر ګټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدا ایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورګاډی، کمپیوتر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې

ketabton.com - The Digital Library

دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی، الحق څو چې څوک وایي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرګند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک یې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره	یوه چار دې ده بېکاره
چې و تــاو ته نږدې شي	نوره یــې د هغــه یــاره

کور دده وران شه، چې دده د مخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیاګر دی، سیس یې زر کار، بې کامه وي هزارکامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب دو زبان دی. د جهان سر ګرداني په ده، هر زمان یې سر په تېغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکا، ځان ګداز رفیق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده، دریغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، په لاس د اهلو وای، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وای.))[1]

د لیک اهمیت خورا زیات دی خو زه د لیک د ارزښت او اهمیت په باب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د لیک څو بېلابېلو تعریفونو ته!

ketabton.com - The Digital Library

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشترک ټکي هم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلی، ځینو نورو بیا د ژبې انځوریزې بڼې ته لیک ویلی، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلی، خکه نو ترافیکي اشارې او د هټیو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.))[۲]

ځینې نور بیا وايي ((لیک هغه قراردي نښې دي چې د یوې ژبې وګړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي یا لیکني سستم کې د توپیر یا نه ګډون له آر سره سم د یوې ژبې لیکنۍ یا انځوریزه بڼه ده.))[۳]

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلی،دوی وايي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقافتي پدیده))[۴] او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسیله او یوه قراردادي ښکارنده ده، د غسې لیک هم چې د ژبې انځور ګري او ښکارندويي کوي، یوه قراردادي پدیده ده.

ketabton.com - The Digital Library

د لیک پیدا ښت:

د لیک د پیدا ښت او لو مړي جوړښت په باب د لیکپو هانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره تو پیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر او سه رارسېدلی دی، اسلامپو هان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادریس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي...))

تاریخپوهان وایي: ((شاوخوا دوه ویشت زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصویرونه وکارېل او دا تقریباً د لیک لومړنۍ نښې نښانې ګڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او ویې ویل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځینې افسانوي روایات وایي، چې لیک لومړی دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وایي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونیو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

ځینې لیکپوهان بیا وایي د نوموړي هنر لرغوني اثار (د برش) یا (ځلو ښنت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.))(۵)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې ځرګندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بریالی شو دلیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰)کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایراني عالم وایي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي ګام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو ګلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد د مخه ځلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثره له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېده، کم له کیڼې څخه ښي خواته او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ساده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونو هیراتیک (دیني) او دموتیک (ولسي) لیک وویشل شو.

ketabton.com - The Digital Library

تـردې وروسـتـه (مېخـي) ليـک رامنځتـه شـو ، لـومړني خلـک چې مېخـي ليـک يـې پـه بـين النهـرين کې رامنځتـه کـړ ، (سـومريان) وو ، دې ليـک ، مصري ليک ته ورتوالی درلود او تصويري بڼه يې درلودله، دې ليـک هـم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه يوازې په بين النهرين، بلکې پـه کـوچنۍ اسـيا ، د (هتيـانو ، هوتيـانو اورارتورانـو ، لولويـانو او کاسيانو) په منځ کې يې پراختيا وموندله. د مېخي خط تر ودې وروسته د فنيقيانو په سيمه کې تر ميلاد د مخه په (۲)مه زريزه کې (فنيقي) ليـک رامنځته شو.))

وروسته بيا په نړۍ کې د وخت په تېرېدو سره ګڼ شمېر ليکونـه رامنځتـه شول، چې پـه هـر يـوه کې بيا بېلا بېـل بدلونونـه راغلل چې اوس د نـړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي، هغه ليکونه چې په نـړۍ کې زيـات کـارول کېږي په دې ډول دي:

لاتين، سيرليک ، يوناني، ګرجي، ارامـي، چينـي، جاپـاني، کـانجي، کره ای، هانجـا ، عربي، عبري، هنـدي، ايتوپيـايي، تانـا ، کانـاډايي او ځينـې نور....

دلته غواړو لومړی په نړۍ کې د ليک د ودې پر ځو پړاوونو ، بيـا د ليـک د ليکلو پرتګلوري او بيا د ليک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

ketabton.com - The Digital Library

د لیک د ودې څرنګوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسۍ او نور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځوربږي، لکه د یوه ثاروي د لیکلو لپاره د هغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ او د لیکنې ارتباط لپاره یې د هغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته شو. څرنګه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

ketabton.com - The Digital Library

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کاږل، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرګنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دی بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کاږلو له لارې، د فکر د څرګندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم د (تګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدی، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انګلیسي کې ورته (**Ideogram**) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واوري، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدی چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکي نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا ځانګړتیا درلوده چې کله هم دا نښې نښانې په سترګو لیدل کېدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو ګرځېدله.

۴- څپیز لیک:

تر کلمه یي لیک وروسته څپیز یا هجایي لیک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب یا هجا په ځانګړو نښو نښانو ښودل کېدله.

ketabton.com - The Digital Library

۵- الفبايي ليک:

د څپيز ليک په پرمختګ سره ورو ورو الفبايي ليک رامنځته شو ، په دې مانا چې د هر غږ لپاره يو شکل رسم شو. دا نو د ليک ډېر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځينو ژبپوهانو يا ليکپوهانو بيا د ليک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله يي يا فراز ګراما ليک
۲. کلمه يي يا لوګو ګراما ليک
۳. څپيز يا سېلاب ګراما ليک
۴. غږيز يا فونو ګراما ليک

جمله يي يې بيا پر دوو برخو: (انځوريز) او (شرطي) هم وېشلي دي.

د ليک تګلوری:

د تصويري، فکري، کلمه يي، څپيز او غږيز ليک پرمختيايي بهير ته تر کتنې وروسته اوس راځو دليک تګلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پيلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د ليک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټوليز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

ketabton.com - The Digital Library

۱- له کینې څخه ښي خواته: لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارمني، اتوپیایي او همدارنګه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کینې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خواته:

عربي، عبربي او همدارنګه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چیني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او توري یې له ښي څخه کینې خواته.

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې ګړېږي، خو هره ژبه ځانته ځانګړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي

ketabton.com - The Digital Library

چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحد لیک کې د خپلو ځانګړو غږونو لپاره د ځانګړو تورو د جوړولو له لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومی اثر څخه چې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعارف) حیثیت لري، دا خبره جوتېږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو باندې خبرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې داسې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویشت (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي.)) [۶].

یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کې خپل مشکل حلوي. دلته به په ترتیب سره د دې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د څلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کارېدل.

۱- ګرجي لیک:

دا د ګرجۍ ژبې ځانګړی لیک دی، ګرجي ژبه اوس د ګرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

ketabton.com - The Digital Library

ګرجي لیک په نړۍ کې له ډېرو پخوانیو لیکونو څخه یو دی او په ورته وخت کې د ګرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا ګڼل کېږي. د ګرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتیبه تر میلاد یوه پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، یانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پیدا کوي.

۲- چیني لیک:

چینایانو په پیل کې د تصویرونو پر کارولو لیک پیل کړ، د نښو نښانو د نیمګړتیاوو له امله اړ شول یو ډول ترکیبات رامنځته او خپل فکر بیان کړي. که څه هم دا ترکیبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه یې

ketabton.com - The Digital Library

شول کولای د هغوی ټول افکار په ښه ډول بیان کړي، وروسته دوی د غرونو لپاره ښې نښانې وضع کړې، یانې د غریز لیک پر جوړولو بریالي شول. دې لیک که څه هم له ژبې سره تړاو درلود او تر پخواني هغه ښه و، خو څرنګه چې یو توری د څو غږونو د افادې لپاره کارېده، نو ځکه یې نیمګړتیا محسوسه وه، چینایانو له دې نیمګړتیا څخه د خلاصون لپاره یانې دا چې د هرې نښې د حقیقي مانا پر ځای یې د (کیلي) په نامه د فکري لیک له علایمو څخه ګټه پورته کړه او هرې (کیلي) د یوه فکر څرګندونه کوله. چینایي پوهان وروسته پر دې بریالي شول چې یو ډول چټک لیک رامنځته کړي چې د جاپاني لیک لپاره بېلګه شو.

د چیني لیک بېلګه دلته وګورئ:

ketabton.com - The Digital Library

۳- مصري هيرو ګليف ليک:

مصري هيرو ګليف ليک د فکري ليک په بهير کې رامنځته شو. د هغه پراختيا زياتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته يونيانو ځکه ورکړ چې په يوناني ژبه کې د (سپېڅلو ليکنو) په مانا و. هغو دا ليک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجايبو څخه ډک ليک ګاڼه. د دې ليک لرغونتيا تر ميلاد وړاندې څلورمې زريزې ته رسېږي، هيروګليف ليک يې د (پاپيروس) پر پاڼو باندې ليکه. دا ليک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کيڼې خواته او ډېر کم له کيڼې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته ليکل کېده.

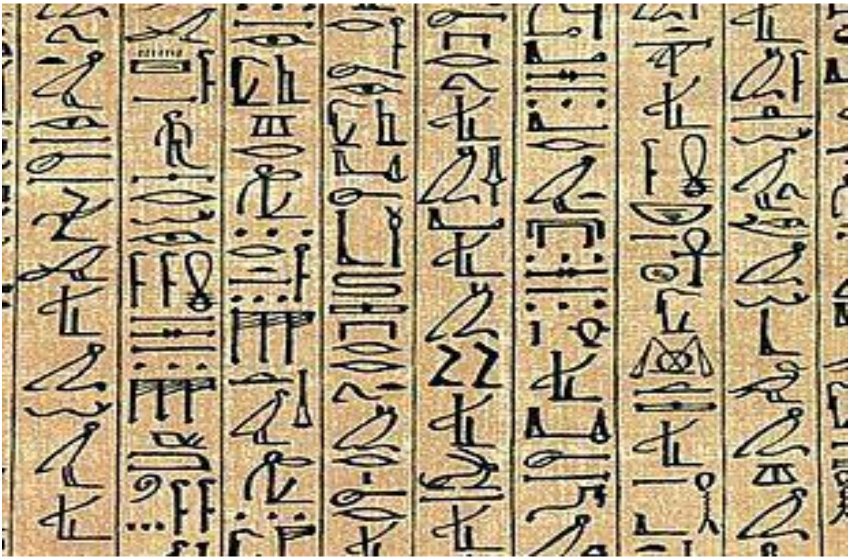

هيروګليف بشپړ فکري ليک نه دی، په هغه کې زياتره غږيز او الفبايي

ketabton.com - The Digital Library

عناصر شته او همدارنګه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول د دې لیک د پیل پړاوونه ښیي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروګلیف) لیک بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورځخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او تړښت یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کړ.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي چې د مېخي لیک د ټوکېدو اصلي ځای د (بین النهرین جنوب) یانې د (سومریانو) سیمه ده. همدا سومریان لومړني خلک وو چې مېخي لیک یې کارولی دی.

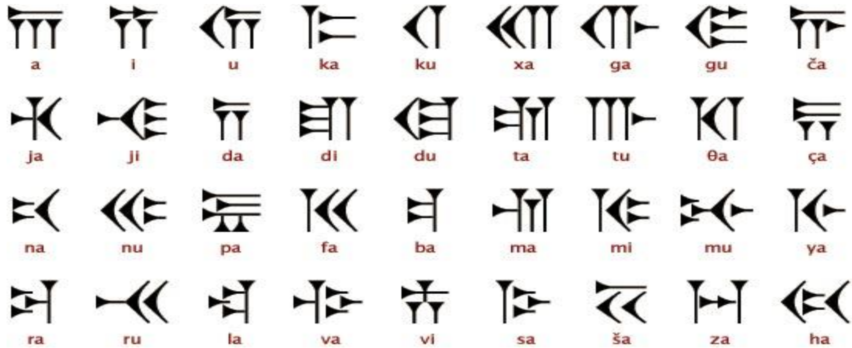

ketabton.com - The Digital Library

سومریانو د مېخي تصویري لیک په ایجادولو بشري ټولنه تر تاریخ وړاندې له تیاره او مجهول دورانه راوایستله او تاریخي مرحلې ته یې داخله کړه. ددې لیک پیدا ایښت تر میلاد وړاندې د

څلورمې زریزې دویمې نیمایي ته رسېږي. مېخي لیک او هیروګلیف لیک پر ظاهري توپیر سربېره د لیکلو په بڼې او د لیکلو په وسایلو کې هم توپیر درلود. هیروګلیف د (کړکي) په واسطه د (پاپیروس) پر پاڼو لیکل کېده، خو مېخي لیک (نرمو خټینو تختو) ته اړتیا لرله او په (لرګینو قلمونو) لیکل کېده او بیا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټینو تختو لیکل شوي، د بین النهرین تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیدا ایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنګه د حیواناتو له پوټکو څخه ګټه پورته کېدله، خو څرنګه چې ددې شیانو لګښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته تو‌ږل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامي مېخي لیک) چې له (سومري مېخي لیک) څخه رابېل شوی او د (ایلامي) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدي مېخي لیک) و. اکدي مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخا منشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخي) او (ایلامي مېخي) لیک څخه جوړ شوی او د هغو په انډول ساده دی او کمې

ketabton.com - The Digital Library

نښې یا علایم لري. د لرغوني فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبې په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په ټاټوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتي فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونی ښار ګڼل کېده او د اوسنۍ سوریې په څنډو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

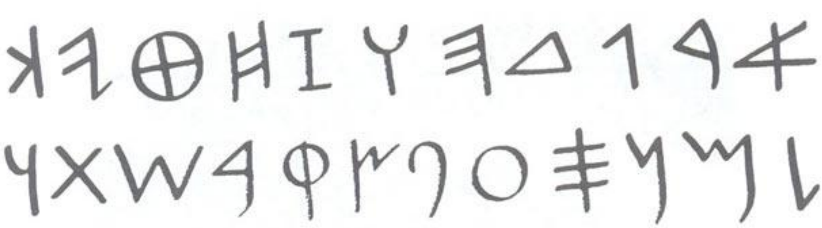

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کیڼې خوا ته لیکل کېږي، او یوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې لیک لیکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقیان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف ویاړ لري.

دې لیک لویدیځې اسیا ته پراختیا وکړه او د مېخي لیک ځای یې ونیوه. فنیقي لیک زیاته وده وکړه او وروسته ترې (یوناني) او (رومي) الفبا هم

ketabton.com - The Digital Library

وتوکېدله، څرنګه چې د یو زیات شمېر اروپایي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنیقي الفبا ده، وروسته بیا یونانیانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د لیکلو ډول یې هم ورته له کیڼې څخه ښي خواته پیل کړ، بیا یونانیانو دا لیک روم ته یووړ او پر همدې بنسټ یې د (لاتیني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپایي ژبې په هغه ولیکل شوې. وروسته په (۹)مه میلادي پېړۍ کې د (سیریل) په نامه یو کشیش د یوناني او رومي لیک له ترکیب څخه یو لیک جوړ کړ او سلاوي ژبې یې پرې ولیکلې، وروسته بیا روسي او نورې ګاونډۍ ژبې هم په همدې لیک چې (سیرلیک) یې باله، ولیکل شوې.

فنیقي لیک بیا د هند نیمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمایي لیک) چې (سانسیکریت) او نورې هندي ژبې پرې لیکل کېدې، هم د همدې لیک زوی ګڼي.

۲- ارامي لیک:

د فنیقي لیک له زامنو څخه یو هم ارامي لیک دی چې په منځني ختیځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (ارامیان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختیځ پر لوري وخوځېدل او په بین النهرین کې ځای پر ځای شول. د دې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سیمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنیقي لیک پر بنسټ یې ارامي لیک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سیمې پر یوه نړیوال لیک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د

ketabton.com - The Digital Library

منځني ختيځ د ارتباطي ژبې په توګه څرګند شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيسته، مېخي ليک چې د کتيبو لپاره په کارېده، د ليک د لېږدولو او نورو اړتياوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

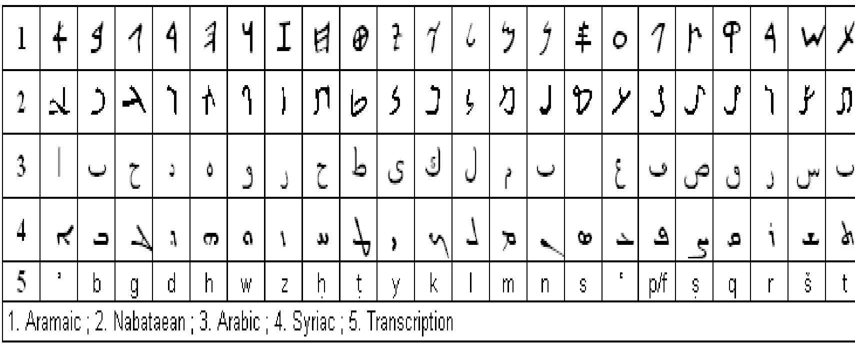

پورتنی جدول د ارامي ليک څرنګوالی په ګوته کوي.

۷- پهلوي ليک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکيانو) په لنډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کې يوناني ليک او ژبه وکارېدل، وروسته بيا د اشکانيانو په دوران کې د ارامي ليک پر بنسټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د ليکلو لپاره (اشکاني پهلوي ليک) طرح شو او وروسته (ساماني پهلوي ليک) په همدې بهير کې رامنځته شو چې هر يو يې کتيبه يي او ليکنۍ بېلګې لري. دا ليک يوازې (چوپ غږونه) افاده کوي، ان توري يا نښې او علايم يې هم د ارامي ليک په انډول کم دي او همدا نيمګړتيا وه،

ketabton.com - The Digital Library

چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا ليکونه له ښي څخه کيڼې خواته ليکل کېدل.

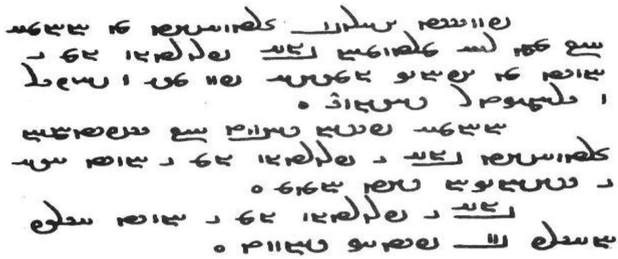

۸- اوستايي ليک:

اوستايي ليک د زردتشيانو د ديني کتاب د ليکلو لپاره کاربده، د نړۍ د ډېرو بشپړو ليکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي ليک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا ليک غږيز دی او د (۵۳) يا (۵۸) بېلابېلو علايمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غږيز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتيا لري. له ښي خوا څخه کيڼې خواته ليکل کېږي، په لومړيو اسلامي پېړيو کې څرنګه چې پهلوي ژبې او ليک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاګه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر يې هغه اوستايي الفبا ته واړول او د ليکلو دا ډول يې ورته د (پازند) په نامه ياد کړ.

ketabton.com - The Digital Library

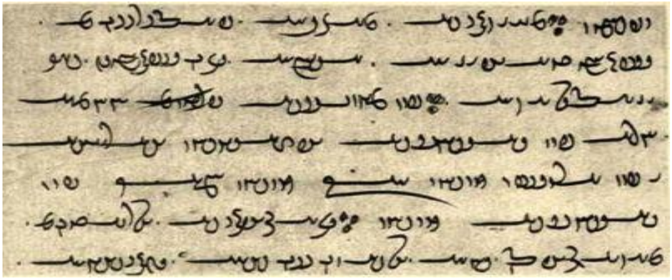

پورته بېلګه يې ليکنۍ بڼه ده

۹- سرياني ليک:

سرياني ژبه د ارامي ژبې د ختيز ګروپ د ژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د يوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سرياني ليک هم د (ارامي) ليک له زامنو څخه ګڼل کېږي. عراق مېشتو سريانيانو خپل ليک په څو قلمونو ليکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجيلي) په نامه مشهور ليک په ځانګړې توګه د (تورات) او (انجيل) د ليکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجيلي) ليک له سرياني څخه اقتباس کړ او همدا ليک د هغوی د پرمختګونو يو مهم عامل شو. وروسته بيا (کوفي ليک) هم له همغه ليک څخه رامنځته شو. دا دواړه ليکونه يو له بل سره ورتوالی نه لري.

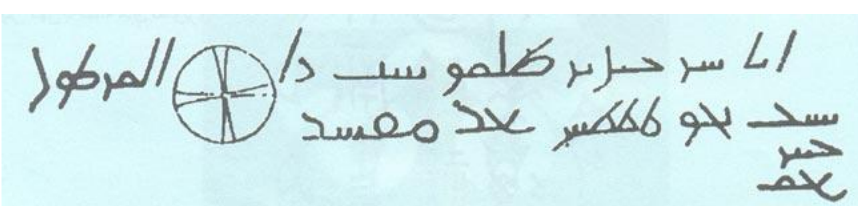

ketabton.com - The Digital Library

۱۰ سغدي ليک:

هغه ليکنې چې په سغدي ژبه ليکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسيحي سغدي) او (بودايي سغدي) ليکونو دي، وروستنۍ يې د سغدي ليک ځرګندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانګه ګڼل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (ګوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکۍ ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې څلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخيستې، د نړۍ ټول يهوديان د خپلو اثارو دليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

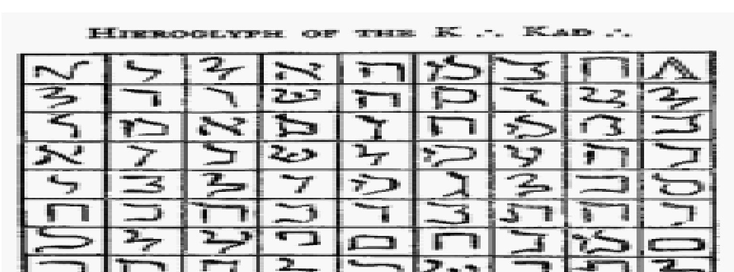

ketabton.com - The Digital Library

۱۳- نبطي ليک:

(نبطيان) د عربو د نژاد يو قوم و چې په (نبطيه) کې يې ژوند کاوه، تر ميلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او ليک يو ډول په دوی کې دود و، له دې ليک څخه د (نوي سينايي) په نوم يو ليک رامنځته شو چې تر ميلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بيا تر څلورمې ميلادي پېړۍ پورې په (سينا) جزيره کې دود و.

۱۴- کوفي ليک:

کوفي ليک له سرياني ليک څخه راټوکېدلی او د قران کريم دليکلو د لومړني ليک په توګه ياد يږي. دا شبه چې د وحې د ليکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه ليک موجود نه و، ډېره بې دليله نه ده، ځکه چې کوفي ليک په پيل کې په (حيری) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دويم خليفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حيره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې ليک هم د (کوفي ليک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې شام ته به يې سوداګريز سفرونه کول، (نبطي) ليک يې د (حوران) له خلکو او حيري (کوفي) ليک يې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سطرنجيلي) ليک ليکل کېده، دوی هم، قران کريم په کوفي ليک وليکه.

ketabton.com - The Digital Library

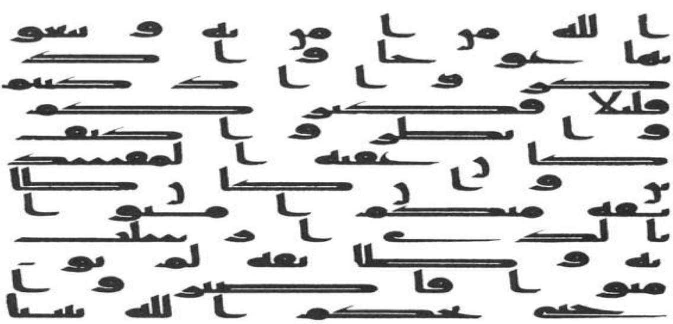

په (کوفي) او (سطرنجیلي) لیک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د لیکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پیل په تېره بیا د قران کریم په لیکلو کې دا قاعده په بشپړه ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او یاد (ظالمین) پر ځای (ظلمین) لیکل کېده.

۱۵-عربي لیک:

ویل کېږي چې عربي لیک هم د (نبطي) لیک په واسطه له ارامي لیک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زیدان) په وینا د عربي لیک د تاریخي بهیر لنډیز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د لیک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لویدیځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور یې د یمن خلک دي. دوی په مسندو تورو لیکل کول او بل د شمال نبطیان وو چې لیک یې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د لیک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لږ وړاندې به یې شام او

ketabton.com - The Digital Library

عـراق تـه سـفرونه کـول او د عـراقيـانو او شـاميانو لـه ليکونـو بـه يـې ګټـه اخيستله او کله چې به حجاز تـه راتلل، خپلـه عربي ژبـه بـه يـې پـه (نبطي، سـرياني او عبرانـي) تـورو ليکلـه. د اسـلام تـر فتوحـاتو وروسـته بيـا هـم سرياني او نبطي ليـک د عربو پـه منځ کې پـاتې شو. پـه کوفـه کې کـوفي ليک او پـه مکه او مدينه کې سرياني حيره او نسخ خط له نطبي ليک څخه اقتباس شوي دي. مورخين د هغه ښار په اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې ليک ورغلی دی. خو دا خبره مشهوره ده چې د (انبار) لـه پخـواني ښار څخه سرياني ليک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي ليک يوه بېلګه:

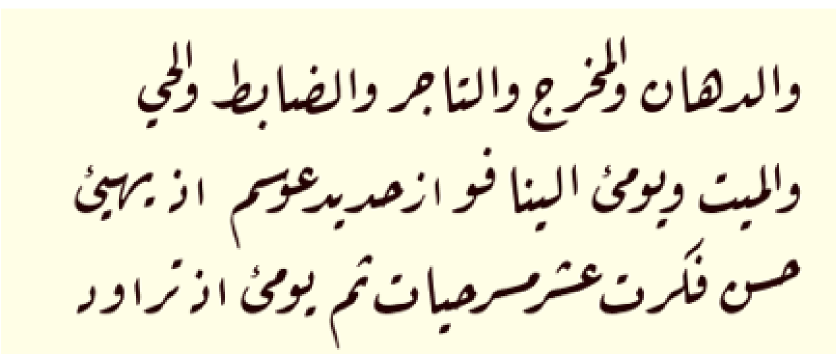

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له ليکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو ليکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بيا ځينې يې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بـن خطـاب او طلحـه بـن عبيـد الله لـه دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي ليک په بشپړه ډول د قـران پـه ليکلـو پوره ترل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پـر وخـت يـې قـران

ketabton.com - The Digital Library

کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط یې درلود ، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکه، وروسته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شلو) ډولونو یا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸)هـ ق) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقیع، رقاع او ریحان) شامل کړل، کوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمول وو ، کوفي یې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))(۷)

۱۲- دیوانګري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي ګوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډډه لګوله. له یوولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم لیک ګڼل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پرې ورزیات شو. په افغانستان کې د دېوانګاري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

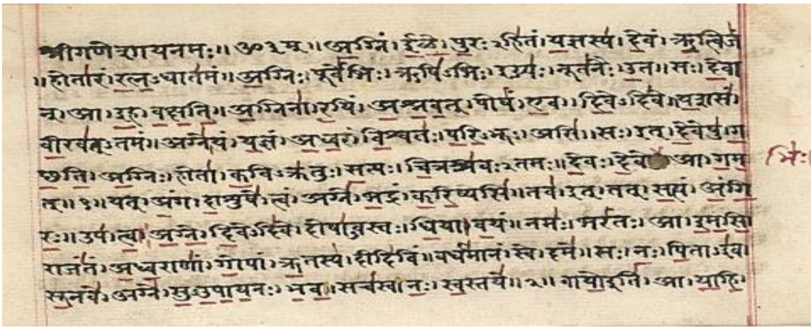

د دېوانګري لیک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي لیکونه:

لکه څنګه چې د دې لیکنې په پیل کې مو وویل، ژبې ډېرې دي، خو لیکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په یوه واحد لیک کې راتولې شوي او په هغو کې یې د خپل غږیز سیستم له اړتیاوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاریخ په اوږدو کې په بېلا بېلو لیکونو لیکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته یې دګڼو نورو اریاني ژبو په شان عربي لیک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً ګرافیم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د لیک له قاعدې سره سم د خپلو ځانګړو غږونو لپاره مشخص توري یا ګرافیمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس ګرافیمه) زیات دي. د لیک د

ketabton.com - The Digital Library

ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقريباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د ليک تر راخپلولو د مخه نور ليکونه کارول، په دې ترڅ کې ((د مېخي، خروشتي، يوناني ارامي، براهمي، دېوانګري سانسکريت، سخدي، پهلوي))[۸] او نورو ليکونو يادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتي، هغه اکثره په همدې عربي ليکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د يادو ليکونو تر څنګ ځينې نور ليکونه هم شته لکه (خروشتي، يوناني، سامي، کوشاني، ګوتيک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم ليکونه چې موږ يې په لنډيز سره يادونه وکړه، همغه وو چې تر ټولو زيات کارول شوي او يا هم کارول کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، **۱۳۴۵**ل کال، (۱۸-۱۹)مخونه

(۲)د لیک او ژبې پیدا ښت، زاهدي احمدزی، **۱۳۷۷**ل کال ېلا ېل مخونه

(۳) لیکلاربنود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، **۱۳۸۲**ل کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویېپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري ودې ټولنه، **۱۳۸۸**ل کال، ۱ مخ

(**۵**) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زېور رښتین، د دوکتورا کورس لکچرنوټ، ېلا ېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علوم اکاډمی، **۱۳۸۲**ل کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه(دایرة المعارف) ازاد، تهران، ېلا ېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبي، انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکادیمي، **۱۳۵۰**ل کال، ېلا ېل مخونه

ketabton.com - The Digital Library

د ادم او درخانۍ داستان

لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مينې پر يوې کيسې ايښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه يې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پيل او په تراژيدۍ پای ته رسېږي، دا کيسه د خوشال خټک اديب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په يوه قالب کې پيېلې ده. زه غواړم دلته لومړی ددې داستان لنډيز بيان کړم، تر لنډيز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بيا پر کلتوري، ټولنيزو او ځينو نورو خواو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبيعي خبره ده، هر څوک چې غواړي يوه کيسه نظم کړي او د هغې پر واقعيت پوه شي، مجبور دی د کيسې راوي او يا راويان پيدا او د اثر د نظمولو دلايل بيان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کيسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د ليکلو او نظمولو عوامل او دلايل بيانوي، هغه وايي چې زه يوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم، خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د ښېرو حکايتونو د ليکلو کيسه مې ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو، راته يې وويل چې که ما ته ژوند مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ، نو ته

ketabton.com - The Digital Library

باید دا کار بشپړ کړې، دا سې لیک د یو یادګار په توګه پاتې کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ.

زما پلار ځای یې جنت شه — په اولاد یې برکت شه
یوه ورځ په اشتغال و — د اشعار په قیل و قال و
هغه دم له عاشقانو — له رښتینو صادقانو
مذکور پیش شه ناګهانه — ما عرض وکړ له زبانه
ډېر اشعار له هره بابه — کتابت شه بې حسابه
د عشاقو افغانانو — د ماضیو عاشقانو
کتاب بویه چې نګار شي — وروستو پاتې یو یادګار شي
ده وې ښه دې ووې زویه — یو کتاب په دا باب بویه
که د عمر څه وفا وي — له کار بار فرصت زما وي
له ادم له درخانې — بویه ښې سخن دانې
چې منظوم یوه نسخه شي — یادګار پاتو په ستنه شي
او که پاتې شي له مانه — زه روان شم له جهانه
ته منظومه کړه بالجزم — دا قیصه په ښکلي نظم
په جهان کې دا ګفتار دی — ای فرزنده چې یادګار دی
چې پدر مې سفر وکړو — له دنیا یې ګذر وکړو
په دا فکر پیوسته وم — که ولاړ که نشسته وم

ketabton.com - The Digital Library

پس د پــلار لـه مــرګـه لاله | چې مرور شول هژده کاله
ما اغــازه دا نامـــه کـــړه | خرامانـه مـې خامـه کـړه
اوس ياري صدر خوشـالـه | غـواړه تـه لـه ذوالجلالـه
چــې لـــه سـره تـر انجامه | په ښه رنګ يې کا تمامـه

صدر خان ختک د کيسې د حقيقي بيان لپاره ډېره څېړنه کړې، دی تر هر څه د مخه د کيسې راوي معلوموي، چې (تـاتی) نومېده. ددې کيسـې څو روايتـه دي، صـدر خـان وايـي چـې مالـه (تـاتي) څخـه وپوښتل: کـوم يـو روايت سم دی؟ هغـه وايـي کـوم چـې زه درتـه وايـم، همغـه سـم دی، (تـاتی) وايي چې دا ټولـه کيسـه يـې کټ مټ او پـه سم ډول لـه (ميـرو) قـوال څخـه اورېدلې ده. صدر خان ختک وايي چې تر ډېر دقت وروسته يې دا کيسـه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده.

تاتي نام يو يـو سـفـزی و | حاجي خېل و ښه زلمی و
د ميـــرو قـــوال لـه پـوره | ماتــه شـوې وه مـذبوره

صدر خان ختک د کتاب په پيل کې د سوات سيمه ، پـه هغـې کـې مېشـت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بيا يوسفزي معرفي کوي.

د (بـازدرې) يادونـه کـوي چـې پـه سـوات کـې يـو ښايسـتـه سـيمه ده او (درخانۍ) په همدې سيمه کې زيږېدلې ده.

ketabton.com - The Digital Library

بـــاز درې ځـکـه نـومېـږي
چـــې تـــرې بـــازې پيــدا کېـــږي

بلکې حورې په کې جـونـه
بــــــــاز درې دي جنتونــــــــه

به کـښيـنـې بـاز دره کــې
درخــــــانـې وه ســــــتاره کــــــې

د ستـارې مـېـرمـن پـيدا وه
پــه ښايســت کــې بــې همتــا وه

پلار يې خان په نوم موسوم و
پــــه پـــردي پــــه خپــل معلـــوم و

دُرخو دروه پلار يې خان و
لـــه ترکيــب نـــام يـــې عيـــان و

ددې تـر ځنګ چې دا سيمه معرفـي کـوي، تر ډېره حده د درخـو د ښـکلا ستاينه کوي

چا وې دا لکه قمر ده
چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانې د ښايست دومره توصيف کېږي چې لـه مشـرقه تـر مغربه او له شماله تر جنوبه يې په ښايست کې سارى نه ليدل کېږي. څرنګه چې پلار يې د خپلې سيمې خان و ، نو د درخانې تربيت ته يې ملا وتړله.

پلار ددې و تربيت تـه
فضـــــيلت و علميـــــت تـــــه

يو ملا يې داو طلب کـړ
په خپل کور يې جوړ مکتب کړ

په اندک مدت ملا شوه
پــه معقــول منقــول دانــا شــوه

کله چې درخـانې مکتـب لـولي، نـو خپلـه تـرې مـلا او عـالمـه جـوړېږي، بيـا نـورو نجونـو تـه درس ورکـوي، پـه همـدې (بـاز دره) کـې يـوه بلـه ښايسـته پېغله (بسې) پيدا کېږي، بسې هـم خـورا ښايسـته ده او درخـانې سـره يـو

ketabton.com - The Digital Library

ځای ګرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسۍ او درخو يو بل سره ژمنه کوي، چې که د هر چا واده د مخه وي، نو بله به په کې ګډون کوي او تر هغه پورې به يې د وربل غوټه نه خلاصېږي چې يو يې د بلې په واده کې ګډون نه وي کړی.

څرنګه چې بسۍ او درخانۍ يو بل سره ژمنه کړې وه چې د يوې بلې په واده کې به حتمي ګډون کوي، نو د بسۍ واده تر درخانۍ د مخه تيار شو.

د بسۍ واده تياره شه　　　　جوړې خرخ جوړې هر کار شه

په واده کې پير صالح هم ګډون کړی و.

پـيـر صالـح بـابـوزی پـيـر و　　　　د عشـاقــــو دستګيــــر و
دی يـې هـم را و بـــالـــنـه　　　　پـــه واده کــــې حـــاضرشنه

وايي چې دا داسې يو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه د پښتنو په نورو سيمو کې تېر شوی و.

کله چې يې (بسۍ) پر تخت کېنوله، نو هغې وويل: تر هغه چې درخانۍ رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک ګنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې سره ژمنه ده.دا مهال د بسۍ مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار يې وايي: د سر په سترګو، خو دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته، درخو ته چې ځي هغه ورته وايي: ما او بسۍ چې کله سندرې ويلې، هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم، اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عيب ګڼي، ما معاف کړه، خو

ketabton.com - The Digital Library

د بسې مور ډېرې زارۍ وکړې، سوګندونه يې ورکړل، نو درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه يې پرې کېښودل، يو دا چې سيالې او همسيالې تر ما د مخه روانې کړه او بل دا چې د واده پر ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سينګار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سينګار څرنګوالی تشريح کوي.

شب برات يې چراغان کړ　　　منور يې درست جهان کړ

درخانۍ په ښځو او نرو کې مستوره وه، پير صالح ته خلکو شکايت وکړ چې که درخانۍ په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی ، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی.

له مردانو که حجاب کا　　　دا له ښځو په کوم باب کا

دا نه دود نه روايت دی　　　بلکې دا ستر بدعت دی

پير صالح ته يې وويل: ته درخانۍ ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور يو بل پير ته لاړ شو ، د بل پير مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پير نفل پيل کړل، تر نفلو وروسته پير ته يوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې ووايي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې يې د عشق ځپه په ننګ راشي، نو مخ به

ketabton.com - The Digital Library

راڅرګند کا ، سهار وختي يې ادم خان ته ځواب ورولېږه، ادم خان د حسن خان زوی په قوم پټه خېل و ، ښايسته ځوان و ، رباب يې غږاوه.

په مخ ګل نازک بدن و — شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه — ګويا نی به جوهري کړه

ادم خان د شعر او موسيقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پير صالح پيغام له خپلو ملګرو (ميروګي) او نورو سره شريک کړ؛ ميروګی درخانۍ ته دا مسره وويله.

درخانۍ د حورو حورې — ښاپېرۍ د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه — د هغه ګوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی — چې د تا د وصال ځوان دی

ادم خان د پير صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان په ستاينه چغې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې يې دا ننداره وکتله نو متحيره شوه.

درخو د ادم خان ښايست ته حيرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

يو شعر په کې دا وويل شو.

درخانۍ د باغ بلبلې — چې رخسار د ګل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلې — ستا ديدن ته شنه طوطيان دي

ketabton.com - The Digital Library

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویله:

درخانۍ د ټول مېرمنې | نوراني يې لکه شمع
په مجلس توره تياره ده | ته رڼا کړه مجلس جمع
د دیدن بې رحمي مه کړه | مور راغلي په دا طمع
هغه مخ راته ښکاره کړه | چې تر نمر دی رخشان لمع

کله چې درخو د ادم خان دا ناري واورېدې، نو زړه يې نرم شو.

دا نغمه ده که جنون دی | دا سرود دی که افسون دی
دانايي يې له ما يوړه | پارسايي يې له ما يوړه

دې وخت کې يې يوه توره وينځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه ترې وکړي چې دا مغل دی که افغان؟
ادم خان يو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی يې (شمس خان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملګری و.
دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخانۍ د ټولو مېرې | چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټينګ نيسه په مخ کې | او که نه ځان به رسوا کړې

ketabton.com - The Digital Library

د شمس خان په دې ناري پسې بلوګي خپله ناره پوره کړه:

درخانۍ زموږ مېرمنې ادم خان د سورو مير دی
شمس خان لکه قارګه دی ادم خان ښکلی قجير دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعې يا نارې تبادله شوې.

د بلوګي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخله وکړه، ويل يې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقۍ څخه لاس واخلئ:

يو ځپله اتفاق کړئ له ميان لرې دا نفاق کړئ
چې په اصل افغانان يو خود معلوم د نفاق کان يو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وويلې او د پړونې د لرې کولو هيله يې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غږونو وروسته پړونی له مخه لرې کړ، کله چې خلکو د درخانۍ ښايست وليد، نو هک حيران شول، ټولو په عمر کې داسې ښايست نه و ليدلی، ټول په ځمکه پرېوتل، يوازې ادم خان حيران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وويل:

ketabton.com - The Digital Library

د ټولي په مخکې درومي درخـــانــۍ وه لــکه بطه
نورې جونې په کې ستوري ته سپوږمۍ یې غبار خطه

ادم خان له (میرو) هیله وکړه یوازې (میرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقیب کړي، د شپې یې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تیاره کې یو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مینې له راز او نیازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانۍ رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته پر درخانۍ زیاته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد بیانوي.

کله چې د ادم او درخو په مینې د هغې پلار او ورونه خبر شول، نو پر هغې یې سخت بندیزونه ولګول او ښار یې پرې سخت کړ، یوازې د مور او یوې کنیزې ورتګ ورته ازاد و او بس.

درخانۍ د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

ګاه به دا په اور لنبه شوه ګاه به دا په خیال زنده شوه
نه یې مرګ نه یې صحت و زړه خسته خوار یې صورت و

مور یې ورته زاري کوي چې لورې څه دربانـدې وشول، د مور او لور مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

ketabton.com - The Digital Library

درخانۍ مور ته وايي چې له ادم خان سره زما مينه د رښتينې محبت زېږنده ده، نه د شهوت.

زما عشق نه د شهوت دی　　دا رښتينی محبت دی
لکه مينه د پتنګ ده　　په چراغ د هغه رنګ ده
لکه مينه د بلبلو　　په جمال وينې د ګلو

کله يې چې مور د درخو حقيقي مينه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان يې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

يو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا　　په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا　　هغه ځای به ځواب څه کا

بيا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حېوان باندې د انسان فضيلت په څه کې دی؟

ketabton.com - The Digital Library

ادم خان ورته وايي: فضيلت يې په زرګونه دی، يو فضيلت يې دا دی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حيوان فرعي دی، اصل او فرع تو پير لري.

درخو وويل: حيوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وويل: د حيوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پيدا کوي.

ادم خان د درخانۍ د حفاظت او عزت په خاطر د (ميربامي) په نامه يو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تياري کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (ميربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې يې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پاڼې په شان ژيړه کړه او ويې رژوله.

ادم خان د يوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (مير بامي) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (مير بامي) ته يې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوږۍ پر رنځ اخته شو او ځلوېښت ورځې د نس خوږۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانۍ ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پربوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د ګلو ګېډۍ ولېږله، خپل سوز او فرياد يې ورسره ملګری کړ او و يې ويل چې ستا له غمه مړه کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د ګلو ګېډۍ ورسېده، هغه يې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولګېد، لږ يې نفس کې ساه وغورځېده، لږ ارام شو، بيا يې ريبار ته وويل چې درخو ته مې

ketabton.com - The Digital Library

سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا تول غمونه، خو ځو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راورسېد ، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د ګلو دسته ورلېږله، ادم به د ګلو په ګیډۍ ارام کاوه، ځلو ښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ورلېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر ځلو ښتمه ورځ د ګلو دسته ورنغله ،نو ادم خان وارخطا شوه، په (میروګي) یې غږ کړ:

ادم غـږ کـړ مـیـرو یاره	رانـــژدې شـــه غمګســـاره
مـــیروګي وې زما خـــانـــه	زه نـــږدې یـــم زمـــا جانـــه
راتـــه وایـــه زه غـــلام یـــم	منتظـــر ســـتا د کـــلام یـــم
ادم ووې ای جـــلـــیســـه	ای همدمـــــه ای انیســـــه
صبـا درومه شتاب تـرشـــه	تـــر درخـــو پـــه خپلـــه ورشـــه
پـرې اول زمـا دعـا کـــــړه	بیـــا پـــرې دا پیغـــام ادا کـــړه
چـې مونږ لاړو که ښتیا کړې	تـــه بـــه هـــم ورانـــه دنیـــا کـــړې
لـــه دنـــیا شـــه مســـافـــره	زرو ماتـــه شـــه حاضـــره
هغـه ځـای چـې تل وصال دی	زر را درومـــه ځـــه مهـــال دی
کـــه دې مـیـنه په ښــتیا وي	دا پیغـــام بـــه مـــرګ د تـــا وي
مخ بـه ماتـه زر حـضور کـړې	تــور لحـد بـه پـه مـا نــور کــړې
دا یـې ووې نـــور یـې ساه	پـــه اســـمان لاړه لـــه آه
پـــه دنیا چې تېر ادم شـــه	پـــه همـــه جهـــان مـــاتم شـــه

ketabton.com - The Digital Library

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر لوري روان شو ، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به ګلونه پرېکول او ادم خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ ګلونو د غمونو بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د ګلو پر ماتم او حال پوه شوه.

چې درخو په باغ درون شوه | پوه د ګلو په مضمون شوه
چې نن بوی د ګلو نور دی | په هر ګل کې پیدا اور دی
د باغ طور دیګر ګون دی | هر ګل وینم چې زبون دی

درخو لا ګلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروګي) پرې د غم زېری وکړ، میروګي وویل:

پرې ویلی یار سلام دی | بیا یې کړی دا پیغام دی
مونږه لاړو که رښتیا کړې | ته به هم ورانه دنیا کړې
په صباح بېګاه به راشې | د کور شمع به زما شې
له بېلتونه به رها شو | همېشه به خوا په خوا شو
چې میرو پوره پیغام کړ | درخانۍ سمع تمام کړ
دې پرې غږ کړ میرو وروره | اوس زما ننداره ګوره
چې په یار پسې څوک تله کا | دا رنګ درومي تعطیل نه کا
دا یې وویل په غاړه | آه یې وکړ ساه یې لاړه

ketabton.com - The Digital Library

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول يې له ژوند سره خداى پاماني وکړه.

د ادم خان د مرګ په باب بېلا بېل روايتونه دي، ځينې وايي ادم خان په زړه نتلى، په صورت ټکلى د يوسفزو له سيمې راووت، دا کوړې په مصري بانډه کې وفات شو، کله چې درخانۍ د ادم خان له مرګه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په يو ځاى ياد برېي، درخانۍ په خپل وصيت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانۍ د تراژيک داستان لنډيز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنيزو او کلتوري خواوو ته!

ددغه داستان شکل:

د اوږدو رومانتيکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخيستل کېږي. صدر خان خټک هم د ادم خان او درخانۍ کيسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخيستى دى، مثنوي هغه فورم دى چې هر بيت يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري، د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي. رديف په کې اختياري دى، کېدى شي يو بيت يې رديف ولري، بل يې ونه لري، خو قافيه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصيت دادى چې د ټولو بيتونو د مسرو شمېر يې سره مساوي وي، څرنګه چې د مطلع د قافيې تعقيب ددې فورم پر ټولو بيتونو حتمي نه

ketabton.com - The Digital Library

دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانۍ د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتـــيجه چـــې د خـــرد ده   ښـــه خبـــره د سنـــد ده
کـــه غـــزل کـــه مثنـــوي ده   پـــه خبـــره معنـــوي ده

لومړی بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یې په دې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک- غ- زل- که- مث-ن- وي- ده

په- خ- ب- ره- مع- ن- وي- ده

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرګ چې د ادم شه   د جهان عمر په غم شه

ketabton.com - The Digital Library

یعـ-نې- مرګ- چې- د- ا- دم- شه

د- ج- هان- ع-مر- په- غم- شه

۱- ۲- ۳- ۴-۵- ۶ - ۷- ۸

پرده ورانه درباب شوه　　　نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده- ورا-نه- د-ر-باب- شوه

نغ-مه- پا-تې- له- ځ-واب- شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛کوم فورمونه چې د قطعو د فـورم پـه بڼـه د ادم خان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیز جوړښت له مخې له مثنوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپې ده.

خانه زېری مې دربان دې　　　نمایان د نمر شغلې دي

نمر به وځـي لـه جهانـه　　　چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه- زې-ری- مې- در-بان-دې

ن-ما-یان- د- نمر- شغ-لې- دي

نمر-به-و-ځي-له-جه-ها-نه

چې-یې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

ketabton.com - The Digital Library

د (ادم خان درخانۍ) په داستان کې راغلې قطعې که څه هم اکثره يې د قطعو بڼه لري، يانې دا چې د هرې قطعې دويمه او څلورمه مسره يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري، خو لومړۍ او دويمه مسره يې له قافيې څخه ازادې دي او تر دوو بيتونو وروسته بيا د مثنوي يو بيت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبيقېږي، خو بيا هم په دې داستان کې ځينې داسې جوړښتونه يا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعريف پرې نه تطبقېږي، د بيتونو شمېر يې تر دوو اوړي که څه هم د هر بيت د دويمې مسرې قافيه د لومړي بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خان له خوا درخو ته ويل شوې او د بيتونو شمېر يې د قطعې تر معمول تعريفه اوړي.

د ټولي په مخکې درومي
درخانۍ وه لکه بطه
نورې جونه لکه ستوري
ته سپوږمۍ يې غبار خطه
د بلو د پاره وکړه
پير ته پير حجاب سقطه
چې دې ووينې په عين
د تا عينې له نقطه

تر دې وروسته د مثنوي يو بيت ورولېږي

ketabton.com - The Digital Library

د درخو يوه دوه همسالې ورسره وې ګل مشالې

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بيتونو د شمېر له مخې يو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې يو شان دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسيک ادب، روښاني پړاو او تر هغه وروسته د بېلا بېلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثيرات ځرګند وو، په تېره بيا د منظوم کلام په قافيه يې برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم په قافيه يي برخو او هم د مسرو په بېلا بېلو برخو کې. لکه (ګفتار، ديدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شيران، ابر، بهار، ګوهريز، اتش بار، اتش انګېز، اوباش، ويراني، جويان، استوار، سخندان، سخن ران، پيش، زبان، نګار، اب، ګذر، نشسته، مرده دل، صدګان، درمانده، دستګير، رويدار، بيرون، يکسو، يکرو، مانند، پري پيکر، ديګر) او داسې نورې په سلګونو فارسي کلمې چې هم د قافيې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلګونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخيستل شوی، چې يا د قافيې په توګه کارول شوي او يا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظيم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حايضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون،

ketabton.com - The Digital Library

معلوم، مضمون، تناسب، تمثیل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلګونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپیریال ربښتینی پښتني چاپیریال دی، مرکزي کرکترونه (ادم خان او درخانۍ) فرعي کرکترونه، (بسوګۍ، میروګۍ، بلو، شمس خان، میربامي،) ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلا بېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګۍ)، د بسۍ لپاره (بسوګۍ) کارول زموږ په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکترونه د دویمو او دریمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانۍ) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او

ketabton.com - The Digital Library

درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلي په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کیږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې د دې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی ددې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پرنسیپونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلا بېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلا بېلې لیکنې لیکل کېدی شي،

ketabton.com - The Digital Library

ښاغلي (پروفيسور محمد نواز طاير) د ادم او درخانۍ د داستان په باب يوه اوږده هر اړخيزه، تحليلي او علمي ليکنه کړې او د صدرخان ختک له مثنوي سره يو ځای يې څو ځله چاپ کړې ده، دريم ځل پر (۱۹۸۱)م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمۍ له خوا چاپ شوې ده. نورو ليکوالو هم د دې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحليل او ارزونې په باب ليکنې کړې دي. زما هدف له دې ليکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان يو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او يو ځل بيا د دې تراژيک داستان ايډيالو شخصيتونو ته په دې نيت د نوي نسل پام راواړوم چې د دې اتلانو له اخلاقي روحيې څخه مثبته ګټه پورته کړي.

ketabton.com - The Digital Library

داردي ژبې او هغو ته

پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د شومره والي، څرنګوالي او موقعیت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخیستل شوې چې په سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هم په جغرافیایي اثارو او هم په حماسي نژادی قصایدو کې د هغه اولس یا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند دنیمې قارې په شمال غرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفینو هم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (ددیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګروپ دی چې د افغانستان د شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال

ketabton.com - The Digital Library

لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدا ایښت او پراختیا په باب د اریايي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپايي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریايي (باختري او ایراني) ژبو تر منځ موقعیت لري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوۍ رابطه نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایراني ګروپ کې شاملې دي. نومیالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریايي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریايي ژبو (باختري او ایراني) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایراني سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اریايي (باختري او ایراني) څخه بېل شوی و.

(ګ، ګریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو ښاخ له

ketabton.com - The Digital Library

پامیري ژبو سره څنګ په څنګ او په متوازي ډول د مرکزي (باختري) او (پیر سیک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف یې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اریایي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بیا په خپلو وروستیو اثارو کې داسې نظریه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لوېدیځ (باختري او ایراني) ژبو تر منځه یوه بله ځانګړې څانګه ده.)) (۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققینو نظریات سره یو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وایي: داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاریخي فونتیک او مورفولوژیک ګډې خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اریایي ژبو د یوه هغه ډیالکتیک پر اساس انکشاف کړی دی ویونکي یې لرغوني اریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

له ځینو روایاتو سره سم د داردی ژبو سیمه پخوا د موجوده سیمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سیمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختیځو غرنیو برخو او د هند د نیمې وچې په ټول شمال کې شامله وه چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لویدیځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سیمو پر ژبو د داردي ژبو څرګندہ اغېزه د دغې موضوع د ثبوت یو ښه دلیل دی.

ketabton.com - The Digital Library

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاریخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم د جغرافیایي موقعیت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځینې ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر دربو څانګو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافیايي موقعیت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لویدیځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختیځې داردي یا خاصې داردي ژبې.

الف- لوېدیځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه څانګه (لویدیځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله یادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دا دي:

کاتي: (کتایي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتایي دره د پېچ سیند ښي اړخ دی) د ټولو ډیالکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده او د رامګیل او کولوم (د-النګار معاونین) د سیندونو تر منځ سیمه ده.

ketabton.com - The Digital Library

د دغو سیمو ژبه د کاتي لويديځ دياليکت دی. ختيځ يې د باشګل په دره کې دی چې د باشګل سيند په پاسني جريان (چترال کې) د کونړ د سيند مرستيال دی، دغه ژبه هم د دغې درې (باشګلي) په نامه ياد يږي.

وايګلي: د (ګريرسون) په اصطلاح (وايي) يا (وايي، آيي): د دغې ژبې د موجوديت سيمه اساساً د وايګل دره (د پيچ د سيند د کيڼ اړخ مرستيال سيند) دی. د پيچ د درې په نورو وړو سيمو کې هم د دغې ژبې او يا دهغې د خپلوانو دياليکتونو څرک ليدل کيږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجوديت سيمه د الينګار او پيچ د سيندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وايګلي او اشکوني ژبې يو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني يا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجوديت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سيند د پيچ د سيند کيڼ مرستيال دی. دغه ژبه له پورته يادو شويو درې ژبو څخه له دې کبله ډيره لرې ښکاري چې په هغې کې د يوې نا هندو اريايي غالباً مغلوبې (سوبسترات) ژبې څرګند عناصر موجو دي.

داميلي ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حيثيت لري او کېدی شي چې د ځينو زياتو ځانګړتياوو له مخې په

ketabton.com - The Digital Library

مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. د هغې د موجوديت ساحه د (داميل) دره ده چې د چترال د سيند په ښي خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او ښخي ښلې ښلې ژبې شاملي دي چې تقريباً له ښلو ښلو کورنيو څخه دي. هم په جغرافيايي لحاظ او هم د فونيتيکي او مورفولوژيکي ځانګړتياوو پر بنسټ د غه ژبې پر دوو ځانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو يانې (کهووار) او (کليشي) څخه عبارت ده چې تاريخي اوګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې ښخي ښيل ښيل ډولونه لري.

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دياليکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه يي دياليکتونه او تيرايي شامل دي.

ketabton.com - The Digital Library

ځينې فونيتيکي ځانګړتياوې په ځانګړې توګه د ژبې يو اړخيز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تيرايي په استثنا) موجوديت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه يي: دا د يو لړ سره لرې وتلو د ياليکتونو (امکان لري د ژبو) يوه ځانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو ، اليشنګ، الينګار د سيندونو په لاندنيو برخو ، په دره نور، مزار درې په کيڼ اړخ، د کونړ سيند په ځينو نورو غاړو ، لکه د کاپيسا په اله ساى، درنامه، بولغين، ځينو نورو ورو وړو سيمو کې ورباندې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کيڼ اړخ د کونړ سيند د ښي مرستيال سيند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لانديني برخه کې پشه يي مروجه ده).

د ننګلامۍ دياليکتونه: دغه دياليکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره يې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننګلام او سېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وايګل د سيندونو د يو ځاى کېدلو په سيمه کې ژوندي وو.

داسې ښکاري چې له دغو دياليکتونو سره ګلانګلي دياليکتونو (ژبو) زيات خصوصيات لرل (ګلانګل) د پېچ د سيند په ښي اړخ کې چې له وايګل سره يو ځاى کېږي، پروت دى.

ketabton.com - The Digital Library

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګټر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند ، د تویېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروجه ده. شوماشتي، وټه پوري، ګواري ژبې او د ننګلامۍ او ګلانګلۍ د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې ځانګه ده. ددغې ځانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویدیځ (زبوبوریت) (ګلشګوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

ketabton.com - The Digital Library

خوواري ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنګه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینی برخه کې ژوندی ده. د دغې ژبې یو لږ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر دریو څانګو وېشل کېږي:

لومړی څانګه- دغه څانګه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غربیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندی ده، ددغې څانګې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیری) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجګوړې د سیند په پاسنی برخه کې) ژوندی ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غربیو برخو کې ژوندی او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

ketabton.com - The Digital Library

تورو الي ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سيندونو په غرنيو برخو کې له کاروي څخه په لاندينۍ سيمه کې پرته ده.

مايانی ژبه: د دې ژبې ساحه د اباسين په غرنيو برخو کې او د اباسين او د سوات د سيند تر منځه له يوې خوا او له بلې خوا د اباسين او د جيلم له بېلتون څخه تر يو ځای کېدلو پورې په دغو سيمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مايايي ژبه) د هغې ژبې ويونکو له خوا نومېږي او زيات شهرت په (کوهستانۍ) ژبه لري مايانی پر يو لړ دياليکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې يو مشهور يې (کانياوال) نومېږي چې د (تانګير) په (بانګاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه ديالکت د (شيني ژبې) په چاپېريال کې پروت دی.

شيني ژبه: دا ژبه د يو لړ دياليکتونو مجموعه ده چې يو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه يې اساساً په کشمير کې د ګلګېت، تانکير، چيلاس، د راس او دا هاني ځايونه دي.

پهار لورى يا (يا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختيځ کې د څو وړو وړو (شريت، بيړي، باشي، ګهوس، ګومادانو) او سيدونکي خبرې کوي. د ژبنيو خصوصياتو له مخې دغه ژبه شيني ژبې ته ډېره نږدې ده.

کشميري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمير دی چې د زيات شمېر وګړو ژبه ده.

ketabton.com - The Digital Library

د داردي ژبو د وګړو شمېر:

((د داردي ژبو د ويونکو شمېر په يقيني ډول نه دی څرګند ، د اټکل له مخې يې شمېر درې میلیونو وګړو ته رسېږي چې يوازې تقريباً دوه ميليونه يې (د ۱۹۶۱م کال د احصايې له مخې) په کشميري خبرې کوي. د اټکل له مخې ګهواري (۱۲۱)زره، په پشه يي (۱۰۰)زره، په شيني (۷۰) زره، په کوهستاني(۶۷)زره، په وايګلي (۵) زره، په پراسويي (۲۸۰۰)، په پهالوری (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ويونکو احصايه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د دارديانو اکثريت مسلمانان دي، د نورستان او سېدونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمير خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمير کې په سلو کې (۷۷)خلک مسلمان، (۲۰) بودايان او د (۱,۵) سکان دي.)) (۳)

د يادونې وړ ده چې د نفوسو پورتني ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقريباً د نيمې پېړۍ د مخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې يادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه يوازې د يادو ژبو د ويونکو شمېر زيات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

ketabton.com - The Digital Library

داردي ژبو ته ورپېښ خطرونه:

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حيث له ټولنيز اوښتون سره يوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت د دې ناپايه جهان له ناپېژندل شويو سيمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې برې مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبيرونه زياتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصويرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي- اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټينګېږي، د مثال په ډول، يوه ژبه نه يوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي يې، بلکې تعبيرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتی اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو يې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهير کې ځينې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې يرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نيسي. دا يرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتيجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو د مخه به ځينو نورو مسايلو ته چې داردي ژبې يې له ګواښ سره مخ کړي او ځينې يې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

۱- د داردي ژبو موقعيت:

داردي ژبو ته تر ټولو د مخه غټ خطر د هغوی خپل جغرافيايي موقعيت دی. د دې ژبو د موقعيت په باب مو يادونه وکړه چې اکثره يې د سيندونو ، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. يوه ژبه د سيند پر يوې غاړه او بله يې پر بله غاړه شتوالی لري، ځينو يې په يوې درې او ځينو يې په بله دره کې موقعيت درلود ، ځينې د غره پر يوې غاړه او ځينې يې په بله غاړه کې ويونکي درلودل. همدا محصور حالت د دې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پيدا نه کړي او د تمدن له ښېګڼو بې برخې شي.

۲- د ليکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم ليکدود نه درلود ، په ګړنۍ ډول ويل کېدی ، او س يې هم اکثره ليکدود نه لري او ځينې مخکې تر دې چې ليکدود ترلاسه کړي، له منځه لاړې. ځينو بيا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقليد له عربي ليکدود څخه ګټه پورته کړه ، خو هغه هم په نيمګړي ډول، د ځينو غږونو لپاره يې توري تر سيمه نه شو کړای، يانې له کره ليکدود څخه بې برخې شوې.

((کره ليکدود هله رښتينوالی موندای شي چې په اړونده ابځې (الفبا) کې د هر غږ او ويي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بيا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندويي وکړای شي.)) (۵)

ketabton.com - The Digital Library

ځرنګه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانګه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ویې پانګه له څلور ګونو رغنده توکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱- دیالکتیزموه (ګړویزونه) ۲- ارګاییزمونه (زړوېزونه) ۳- نیولوجیزمونه (نوېزونه) ۴- فارنیزمونه او اداپتېزمونه یا پورویيونه (پردي وییونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

د محصور جغرافیایي موقعیت، د لیکدود نه درلودل او یا هم د نیمګړي لیکدود ترڅنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې یې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړې دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ

ketabton.com - The Digital Library

وي. تر دين او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنګه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بريده ديني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې ديني مفاهيم انتقالېږي، نو اتومات د ژبې د تبليغ او خونديتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ويونکو ساحې ته د اسلام مبارک دين وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه يې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم ليکلي اثار ورته پاتې نه وو او نه يې ليک درلود، ، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړه ډول د ديني اثارو له له شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه يې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا يې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک يې د خپلو اقتصادي ګټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختيا ورکوي، هم يې خپله زده کوي، هم يې نورو ته زده کوي او هم يې له نورو زده کوي. ښه مثال يې انګليسي ژبه ده چې د نړۍ يو زيات شمېر وګړي يې د اقتصادي ګټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي ګټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې ګټو بې برخې دي، نو ځکه يې د پراختيا او د زيات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

ketabton.com - The Digital Library

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغومره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکي ددې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله ددې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اواربږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتني ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا را کمېږي. انګلیسي ژبه چې پورتني ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وایي)) (۷)

ketabton.com - The Digital Library

ژبخوره ژبه ورته ځکه وايي چې د خپل علمي، سياسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله يې د نړۍ ګڼې ژبې تر ستوني تېرې کړې دي. داردي ژبې چې د يوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختګ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زياتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زيات اغېز د پښتو ژبې دی، چې د دې ژبو ترڅنګ او يا هم شاوخوا موقعيت لري او دا يوه طبيعي خبره هم ده ځکه چې د داردي ژبو د ويونکو دويمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات يې ځای دويمه ژبه نيسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګليسي ژبې هم په ځينو برخو کې د داردي ژبو پر ويونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱)تاریخ تلفظ و صرف پښتو ، امیل بن ونیست، لومړی ټوک، ۱۳۵۲ل کال، ۲ مخ

(۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۵۲ل کال، ۲۲۴ مخ.

(۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند محمد صابر خویشکي، ۱۳۹۳ل کال، ۳۵۲- ۳۵۹ مخونه.

(۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال، ب مخ.

(۵) لیکلارښود ، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ل کال، ۱۵ مخ.

(۶) پښتو سیندکی، پوهاند ډاکتر مجارو احمد زیار، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، ۱۳۷۸ل کال، ۶-۸ مخونه.

(۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون ۱۳۸۷ل کال، ۲۱۱ مخ.

ketabton.com - The Digital Library

د روښان جنګونه

سریزه:

پیر روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پېړۍ یوه وتلې، مذهبي، سیاسي او فرهنګي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زیاتو پلټنو، څېړنو، لیکنو او د ګڼو اثارو لیکلو ته اړتیا لري. موږ په خپله دې لیکنه کې غواړو یوازې د روښان جنګونو ته اشاره وکړو. دا جنګونه چې یوه زیاته برخه یې تحمیلي ده، کېدی شي ټول په یوه لیکنه کې ځای نه شي، خو کوښښ کوو چې په لنډیز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعیت کې د دې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جګړې ماهیت او ژورتیاوو ته نه شو داخلېدلای.

الف- د روښان ژوند:

پیر روښان پر (۹۲۸ هـ ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته). پلار یې (عبدالله) نومېده او د مور نوم یې بي بي ایمنه (امنه) و، پلار یې د (شیخ محمد) زوی و او مور یې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

ketabton.com - The Digital Library

د عبدالله او بي بي امنې نيکونه سره ورونه وو ، کله چې روښان وزېږېد ، نو پلار يې پرې د خپل نيکه (بايزيد) نوم کېښود.

بايزيد (اوه کلن) و ، چې د مور له لمنې جلا کړای شو ، بايزيد خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاينده) څخه وکړې او قران يې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همغه کوچنيوبه ډېر ذهين انسان و ، له مشرانو به يې پوښتنې کولې ، مخلوقات به يې نه ليدل ، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به يې ډېرې پوښتنې کولې ، د الله وېره يې په زړه کې وه او له ګناهونو به يې ځان ژغوره. بايزيد له علم سره ډېر شوق درلود ، خو کورنيو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي ، له ناچارۍ يې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بايزيد چې د (شپاړسو کلونو) شو ، د پلار په کور کې يې غلا وشوه ، مېړنۍ مور يې ددې غلا تور پر بايزيد پورې کړ ، وروسته بايزيد ته له خپلې ميرې مور څخه د مرګ وېره پيدا شوه ، نو ځکه يې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بايزيد چې کله له خپل پلاره جلا شو ، نو ډېر وپنځېد ، په سوداګرۍ کې يې ترقي وکړه او کاروبار يې ډېر پراخ شو ، تره يې (شيخ حسن) چې د عبدالله ورور و ، خپله لور (بي بي شمسو) بايزيد ته په نکاح کړه.

بايزيد که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسلو زده کړو له نعمته بې برخې شو ، خو خپلې شخصي مطالعې ته يې دوام ورکاوه ، د ځوانۍ په

ketabton.com - The Digital Library

پیــل کــې یــې ځینــې فقهــي کتابونــه لکــه (عمــدت الاســلام، منیــر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ور کړي.

وروسته یې بیا پر یو مقوله سترګې ولګېدې: ((لادین لمن لاشیخ لـه)) (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لـري) دی حیـران شو، ده وویـل، مـا خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیـر نـه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکـړ: هغـه ورتـه وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښیي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تـر هغـه وروستـه بایزیـد د یـو پیـر پـه لټـه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پـلار یـې مخالفت وکړ. بیا یې قـران کـې دا ایت شریف وموند چې (اولیـک الـذین هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښـودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیـه السـلام پـه خوب ولید او له هغه څخه یې دعا وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینـې کـوم اورونـه بـل وو، د خدای پـه لاره کـې یـې خپلـو هڅـو تـه دوام ورکړ، (۲۱) کالـه یـې ریاضـت وګالـه او تـر دغـه ریاضت وروسـته د پیـرۍ درجې اود خلکو د روحاني لارښوونې مرتبې تـه ورسـېد. ((اسـتاد علامـه عبدالحی حبیبي له (۹۵۵-۹۷۵ هـ ق) پورې کلونـه هغـه مهـال ګڼـي چـې پیـر روښان پـه کـې د کامـل پیـر درجې تـه رسـېدلی دی.))[1] ((بایزیـد یـوه شـپه خوب ولید چې یونیک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نـوم سره

ketabton.com - The Digital Library

مه بولئ؛ په ډېر ادب سره يې ميا بولئ، بله شپه يې بيا خوب وليد چې په يوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوی وکړ او ويې ويل چې پير راغی، خو پير بايزيد په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته يې دوو تنو مريدانو اواز واورېد چې ای ملګرو! تر دې وروسته بايزيد د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، مياروښان او يا پير روښان يې بولئ! د پير بايزيد دغو مريدانو چې دا اواز يې اورېدلی و، پير بايزيد ته راغلل او هغه يې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملګري هم له دې الهام څخه اګاه شول او تر دې وروسته ټولو ملګرو او يارانو پير بايزيد ميا روښان او پير روښان وبللو.)) [٢]

د پيری، ښه سړيتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې يې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنيوی به يې کاوه.

((بايزيد روښان يوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنګي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم يادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پيروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمايل ښيي.)) [٣]

بايزيد لکه د اسلامي فرهنګ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلويانو ته يې، (اوه صفتونه) ټاکلي

ketabton.com - The Digital Library

وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بايزيد د صوفيانه لارې د شمزۍ حيثيت لري.

کله چې بايزيد د پيرۍ مقام ته ورسېد، نو د خپلې تصوفي لارې د تبليغ او ترويج لپاره يې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځايونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرينه د بايزيد مريدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړيو کې د روښان په باب بېلابېل حساسيتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزيکي جګړې ته ووته. روښان تر اوږدو مبارزو، سترړياوو، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵)هـ ق کال په بهير کې وفات شو.

ب- د روښان اثار:

بايزيد روښان د مذهبي او سياسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و، د خپلو خلکو د پوهولو، د خپلې عرفاني لارې د تبليغ او عامو خلکو ته د ديني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو، پارسي، عربي او هندي ژبو اثار وليکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه يې ځينې موږ ته پاتې دي:

ketabton.com - The Digital Library

۱-صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمایي مسایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړي او ورپسې باچاهانو ته درې نصیحته لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سریزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

د دغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وايي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

ketabton.com - The Digital Library

۴-حالنامه:

په دې کتاب کې بايزيد خپل احوال ليکلي وو ، د بايزيد روښان حالنامه دده يوه مريد (علي محمد مخلص شينواري) بشپړه کړې او له سره يې ليکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد ، لمسيانو او مريدانو احوال يې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځينې برخې د روښان د عقايدو او افکارو بيانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خيرالبيان په پيل کې راغلې ده. په دې رساله کې بايزيد د پښتو خاصو اوازونو ، لکه: (ښ، ږ، څ، ځ، ډ ، ړ) او نورو لپاره ځينې ځانګړي اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړې ليکدود په پښتو ځېړنو کې د (روښاني ليکدود) په نامه ياديږي، دلته بايد دا خبره واضح کړو ، چې پښتو ليکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بايزيد روښان په پښتو ليکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خيرالبيان:

د بايزيد روښان ډېر مهم اثر خيرالبيان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) يې تاليف کړی دی. دا کتاب (څلوېښت بيانونه) لري، په خيرالبيان کې عقايد ، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث

ketabton.com - The Digital Library

راغلي دي، د حلالو او حرامو بيانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصيل سره څېړل شوي دي.

د خيرالبيان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بايزيد خيرالبيان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خيرالبيان نظم دی که نثر؟) په نتيجه کې ويلي دي، چې که ټول نه وي، نو د دې کتاب يوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خيرالبيان يوه ټوټه داده:

((مرګ به ورشي و سړي و ته نګهان، نشته د سړي په دنيا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېګړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادميان.))

د خيرالبيان يوه نا مکمله نسخه په المان کې او يوه بشپړه نسخه يې د (حيدرآباد دکن) د (سالار جنګ) په ميوزيم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامين په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړيو څو مخونو پرته د خير البيان په نور متن کې د څلورو ژبو خيال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خيرالبيان چاپ شوی دی. د خيرالبيان يو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم (تذکره) ده، لکه خپله بایزید چې ویلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه یاده شوېده، په دې رساله کې دیني احکام او ځینې فقهي او عرفاني مسایل په نظم بیان شوي دي، د بایزید روښان دا رساله د اوږدو قصیده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پیل یې په دې بیت شوی دی:

میا روښان ویلي دینه دا سرې دې یې نغوږینه

او په پای کې یې دا لاندې بیتونه راغلي دي:

دا تصنیف د میا روښان دی سرې دې یې نغوږینه
خدای د پاره دې یې ساز کا چې غلطي پکې مومینه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بایزید روښان یوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنگونو کې یې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پیل داسې شوی دی:

ketabton.com - The Digital Library

میا روښان ویلي دي　　　　په عنـایـت د الـــهي
زه بــه در بیان کـــړم　　　　یــــو څــو ربـــاعـــي

ددې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میــا روښــان ویلــي　　　　دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیـان تـه وقف شوي دي. د بایزیـد روښـان د اثـارو لـه کتنـې څرګند ېږي، چې ده پـه عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو توان درلـود او خپـل عرفـاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغو څلورو ژبو بیان کړي دي.

ده په پارسي نثر او نظم او پـه پښـتو د مسـجح نثـر ټـوټې او منظـوم اثـار لیکلي دي.)) [۴]

د روښان جنګونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنګونو تـه. د روښان جنګونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلای شو: لومړی د روښان فکري جنګونه چې زیاتره دده پـر فکـري اثـارو او بحثونـو راڅرخـي او دویم د روښان فزیکي یا انګېـزه یـي جنګونـه دي، پـه دویمـه کتـه ګـورئ کې بیا د روښـان جنګونـه پـر دوو برخـو وېشـلای شـو، لـومړی د روښـان تـر

ketabton.com - The Digital Library

پیرۍ د مخه ناسیاسي جنګونه او تر پیرۍ وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنګونه، خو اوس راځو لومړۍ د روښان فکري جنګونو ته.

الف: د روښان فکري جنګونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای(ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړی د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له دربار خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند درویزه ننګرهاری) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند درویزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړی نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ورنه کړ شي، دویمه نظریه

ketabton.com - The Digital Library

وايي چې روښاني نهضت يو سياسي جنبش و او د دغه نهضت مخالفان په يوه يا بله بڼه د کورګاني امپراتورۍ پلويان او استازي وو. دلته غواړو د روښانيانو د مخالفو مذهبي ليکوالو له جملې څخه د ځينو مهمو هغو يادونه وکړو:

۱-سيد علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سيد علي ترمذي يا پيربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ)ق کال وفات شوی دی. سيد علي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار يې د (همايون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همايون ته ماتې ورکړه او همايون در په دره کړځېده، نو د سيد علي پلار هم ورسره ملګری و. ده له اشرفو ډکه هميانۍ خپل زوی (سيد علي شاه) ته ورکړه او په خپله له همايون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهيانو دغه هميانۍ له سيد علي څخه واخيسته، بيا کوم وخت چې د همايون زوی (اکبر) پاچاهۍ ته ورسېد، سيد علي له پير روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند درويزه په (تذکرة الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره ليکل شوي دي، څرنګه چې پير بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د ګورګانيانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سيمې ته راغلی وي، نو ځکه يې له ده څخه هاغه دوه هميانۍ چې پلار يې ورکړې وې او يوه يې د سرو او بله يې د سپينو زرو وه، واخيستې سيد علي ترمذي دا هم وايي چې د شېرشاه سپاهيانو غوښتل چې هغه د همايون پلويانو په نامه ووژني، خو

ketabton.com - The Digital Library

د خدای پاک په فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وایي:
((قوي بلا برین مردم افاغنن نازل شده معلوم نیست که نابود ګردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوښي کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنګېدو په مانا و. سید علي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یاني پلار یې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملګرتیا لرله،او زوی یې د همایون له زوی (اکبر) باچا سره ملګری و. نو د همدغه رانه واقعیت له مخې سړی ویلای شي چې له روښان سره د سید علي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انګېزه یې سیاسي سرچینه وه. سید علي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروزه چې اخوند درویزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند درویزه ته !

۲- اخوند درویزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخوند درویزه د ګدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننګرهار پاپین ته راغی او دده زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند درویزه پلار ګدای د بونیر په سیمو کې استوګنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند درویزه دنیا ته سترګې پرانیستې.

ketabton.com - The Digital Library

اخوند درويزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملا زنګي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس ووايه، کله چې له هندوستانه بېرته راوګرځېد، نو د (سيد علي ترمذي) (۹۰۸- ۹۹۱ هـ ق) چې په پيربابا مشهور دی، مريد شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خليفه شو.))[۵]

درويزه پر (۱۰۲۸هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانۍ هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند درويزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانيانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلې لپاره ليکلی دی. درويزه د مخزن ترڅنګ (ارشاد الطالبين، ارشاد المريدين او تذکرة الابرار و الاشرار) اثار هم ليکلي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو ليکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصيده امالي، قصيده برده، د بيان عقايد نسفيه، خلاصه کيداني او د لسو فرقو د عقايد بيان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجويد رساله) او د درويزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د درويزه د مخالفتونو او فکري جګړو په باب ډېر څه ويلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د درويزه له خوا دا فکري جګړې او د مخزن ليکل اساساً سياسي انګېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځينې ليکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د

ketabton.com - The Digital Library

همدې مذهبي او فرقه يي انګېزو پر اساس و، خو ځينې نور بيا دا نظريه ردوي او وايي: ((دا څرګنده خبره ده چې د بايزيد روښان په زمانه کې ډېرې زياتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دين الهي) په نامه يو نوی دين را ايستلی و، نو چېرته و اخوند درويزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنډه پورته کړې؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سياسي رقيب باندې د کفر فتوا ولګوله. اخوند درويزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خيال په سر کې لري، لکه چې وايي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنيادې هندوستان به ونيسمه. او ازې يې کړلې ګډې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه تېنګې واړه زما دي.)) [۶]

اخوند درويزه د پښتنو اتڼ ته ګمراهي وايي، خو د ګورګانيانو د دربارونو پر تنخواوو سترګې پټوي. همدارنګه دی د روښان پيروانو ته له دې امله بد وايي چې هغوی سندرې ويلې، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وايي.

د پښتو يو وتلی ليکوال عبدالاکبرخان اکبر وايي: ((تر څو پورې چې بايزيد د ګورګانيانو د امپراتورۍ په مخالفت بيرغ نه و پورته کړی اخوند درويزه دده په هکله داسې ليکلي وو چې هغه پابند د شريعت و، طاعت او عبادت کې به مشغول و، ډېر هوښيار، ځيرک او دانا سړی و او په حکمت

ketabton.com - The Digital Library

هم پوهېده، خو وروسته اخوند درویزه پر هغه فتوا ولګوله چې بایزید ملحد دی، پیر تاریک دی او خلک بې لارې کوي)).

که څه هم اخوند درویزه پخپله دا خبره تصریح کړې ده چې له بایزید سره دده مخالفت فقط پر دیني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقایدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې درویزه به ځینې کترې او کنایې اورېدلې وي او یا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانیانو پر ضد دده د تبلیغاتو انګېزه په بل ډول هم توجیه کېدی شي. درویزه د خپل ځان د تبریه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غایه او انګېزه یې د روښانیانو په مخالفت کې داسې بیان کړې ده: ((درویزه چې څه بیان کا واړه دین د پاک نبي بیانوینه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی یې په پښتو وروښیینه. واړه دین د پاک نبي بیانومه و پوهېږئ مومنانو، ددې پاک نبي له دینه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مګر دا چې شفقت کړم پر عامیانو هر چې دا باور یې نه وي څه تهمت راباندې وایي هغه کس دې ودرېږي له بې دینو له بې ایمانو.)) (۷)

اخوند درویزه د روښان په باب خپله فکري جګړه جاري ساتي او وایي: ((پیر تاریک قایم اللیل و صایم الدهر دی. لیکن دننه په زړه کې کافر دی.)) حمزه بابا په دې باب وایي: ((اوس نو دا فیصله خو به انصاف پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی شي او له زړه یې څوک خبر وو؟))

ketabton.com - The Digital Library

ځيني څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانيانو سره د اخوند درويزه د دښمنۍ انګېزه فرقه يي ده، خو علت يې سياسي دی.

په مجموعي ډول د روښانيانو د غورځنګ په باب پوهان وايي چې: ((د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نشنل عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو پر ليکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي.)) (٨)

په ټوليز ډول ګڼ پوهان همدا خبره راټولوي چې که د اخوند درويزه او روښان ترمنځ د اختلاف انګېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه يي بڼه ولري، خو ددې ټولو انګېزو تر شا سياسي علت او قوت پروت دی.

(د يوسف زي پټهان) کتاب کې چې په اردو ژبه ليکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحريک ويل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش يوسفي د محمد عبدالشکور په حواله وايي چې بايزيد انصاري يو صحيح مبلغ، رهنما، سياست دان او اديب و، خو حضرت اخون درويزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سياسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زنديق وويل، مولف د اخوند درويزه په باب ليکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وايي چې د مور له خوا

ketabton.com - The Digital Library

تاتاري مغل او د پلار له طرفه یوناني یم. دی لیکي چې اخون درویزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبي د خپلې څېړنې د نتیجې په توګه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د ګورګاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت دد غه نهضت د مخنیوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنګېږي، نو سید علي ترمذي او اخوند درویزه چې له قدیمه یې له ګورګانیانو سره خپلولي درلودله، ددې کار لپاره وګومارل شول.))

۳- له روښان او روښانیانو سره د اخوند پنجو فکري جنګونه:

د اخوند درویزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشهور سړی (اخوند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د (اخوند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو څخه نه دی خبر او تر پنځ بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه یې هغه (اخون پنجو) باله، خو اخون پنجو چې دا خبرې واورېدې، ویې ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنج بنای اسلام باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.)) اخوند درویزه په خپل اثر (تذکرة الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د هغه په باب

ketabton.com - The Digital Library

وايـي ((مـلا عبـد الوهاب (مـانكراوی) دانشـمند مـدقق و فقيـه محقـق است..))

((اخوند پنجو له ګورګاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده، (عبدالحليم اثر) ليکي چې اخوند پنجو له ګورګاني واکمنانو سره ددې لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانيان او نور د باطلو عقيدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخوند پنجو به د ګورګانيانو مخالفان باغيان بلل او هغوی به يې تشويقول چې د اسلام پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سيدعلي ترمذي، اخوند درويزه او اخون پنجو له ويناوو څخه دا ښکاري څرګندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سيمو ته د ياغيانو په سترګه کتل او په دې يې ډېره خواشيني ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.))

درويزه په مخزن الاسلام کې د پير روښان په باب وايي چې هغه هرې خواته پيغامونه ولېږل، نو زه او پير دستګير سيدعلي ترمذي په بايزيد پسې ورغلو. ((پس اين فقير هم همرا برفتم و او را چنان در دعوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پير تاريک کرديم و هکذا به کرامت و مرات ګاهی با حضرت پير و ګاهی به تنهايی می شدم و اين ملحد را خوار و خجل ميساختم اما از ين جا که دين و ملت بی حکومت حکام اسلام تقويت نمی يابد فايده نکرد زيرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې د مخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند درويزه پلوی او دوست دی او درويزه هم د سيد علي ترمذي مريد او خليفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همايون له خوا پالل شوی او سيد علي د ګورګانيانو خوريی دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وايي او د روښانيانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدين اکبر ته چې د (دين الهي) خپرونکی دی او ماينه يې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر يوسفزيو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانيانو باندې بری ومومي، دا هم څرګنده ده چې جلال الدين اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتيانو سره زيات علاقه لري او سيد علي، درويزه او پنجو درې واړه د همدې طريقې پلويان وو.

لنډه دا چې د پنجو، درويزه او سيد علي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه يې د روښان او روښانيانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د درويزه نورو مريدانو هم د روښان او روښانيانو پر ضد ډېرې فکري جګړې او هڅې کړي، خو دلته د هغو ټولو له يادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځينو نورو ملايانو مناظره:

روښان سره نه يوازې سيد علي ترمذي، اخوند درويزه او د هغو مريدان مخالف وو او وخت پر وخت يې د يو بل نظريات رد کړي، بلکې نور ملايان، اخوندان، ملکان، شيخان، درويشان او نور خلک چې د ترمذي او درويزه په فرقه يي ګروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پير روښان له نظرياتو سره مخالف وو، د پير روښان نظريات دا مهال تر نورو نوي وو،

ketabton.com - The Digital Library

طبيعي خبره ده چې هرې نوې پديدې سره په طبيعي ډول حساسيت ښودل کېږي، د دې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظرياتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکريا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بايزيد سره مناظرې ته کښناستل، مولانا ذکريا ورته وويل چې ای بايزيده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وايي چې د ويلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ يو دا چې ځان ته پير وايې، دويم وايې چې ماته الهام کېږي، درېيم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې يو خو په درواغو پيري کوې، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوې، درېيم دا چې کبرجن شوی يې، د مسلمانانو دين کې دې درز اچولی دی او ډېرې نورې پوښتنې يې وکړې. بايزيد هرې پوښتنې ته په خورا تفصيل او دقت او د ايتونو او حديثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه يې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وويل: ای مولانا ذکريا ! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دين څخه مې دنيا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنيا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي عليه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وويل چې د غه لار پرېږده هغې لارې ته اوږه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همدا سې نورې پوښتنې يې ورته ځواب کړې. بيا پير روښان له ملا ذکريا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکريا زه درڅخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقيقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحيد پر علم

ketabton.com - The Digital Library

پوهېږې، ذکریا ورته وویل: ښه ده تپوس وکړه. پیر روښان ورته وویل چې ټول څو توري دي؟ ذکریا ځواب ورکړ چې نه ویشت دي، پیر روښان ور څخه بیا پوښتنه وکړه چې وو ایه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم یې په پیغمبرانو پورې او کوم کوم یې په جنت او دوزخ پورې؟ ملا ذکریا ځواب ورنکړای شو، پیر روښان ورته وویل چې د نه ویشت تورو ځواب نه درځي نو د توحید پر علم به څنګه پوی شي !؟[۹]

ب- د روښان انګېزه یي او فزیکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سیاسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له یو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که فزیکي جګړه ورته ونه وایو، نو داسې ذهني جګړه خو ورته ویلای شو چې روښان یې تر فزیکي هغې هم زیات ځورولی او کړولی دی، دې ډول تاوتریخوالی که څه هم سیاسي انګېزه او علتونه نه درلودل، خو روښان ته یې ډېر زیات علمي او اقتصادي زیانونه اړولي دي، دلته غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱- له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بایزید قران کریم ختم کړ، نو غوښتل یې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره یې ډېره علاقه وه، خو د میرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدارنګه د پلار د سستیا او څه نا څه مخالفت له امله یې د نورو زده کړو مخه ونیول شوه، روښان دې کار خواشینی کړ، خو

ketabton.com - The Digital Library

هیڅ چاره یې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له (ملا پاینده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به یې اس، غوا او یا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفیانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل ددې سبب شو چې روښان نور درسونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره یې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه یې هم پرېښودل او تجارت ته یې مخه کړه.

۲- له میرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور بې بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، ((د روښان پلار (قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان یې پر دې پوه کړ، د میرې عزت کوه چې رخه او کینه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بیا هم داسې وخت راغی چې میرې یې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بایزید د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د ګاڼو او پیسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بایزید ګومان وکړ، عبدالله بایزید ته وویل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بایزید انکار وکړ، فاطمې ورته وویل، چې سوګند دې وخوري، بایزید ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شریک دی، که ټول سوګند وخوري، نو زه به یې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله یې له بایزید سره خبرې ونه کړې، بایزید ته

ketabton.com - The Digital Library

چا وویل چې دعوه پر تا ده، سوګند درباندې لازم دی، بایزید سوګند ته تیار شو، خو فاطمې ورته وویل، چې د سوګند پر ځای هسې ووایه چې که دا غلا ما کړې وي، نو د خپلو نېکیو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همداسې وویل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))[١٠]

۳- له پلار سره تاوتریخوالی:

د روښان دویم کورنی تاوتریخوالی یا نسبي جګړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار سلوک د بېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرګې او مرکې په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولګېد، روښان بیا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډه او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په ټینګار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد یې ډېر وده وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

ددې ترڅنګ روښان په کوچنيوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصيل څخه تېرېږو.

۴- د پير روښان د ترلو هڅه:

کله چې پير روښان فکري بلوغ ته ورسېد ، د پيرۍ پړاوونه يې ووهل او پنځه کلنه څله يې تېره کړه، نو بيا يې په جار د خدای تعالی د توحيد چغه پورته کړه، نو ډېر خلک يې د پيغام اورېدو ته راټول شول، دا مهال ده پر يو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا يې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانيت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځينې پيران، عالمان او درويشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (يعقوب) د ښار ځينې غافل عالمان او جاهل پيران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته يې وويل چې بايزيد لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وتړو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او يعقوب (د پير روښان پلار او ورور) (ملا ذکريا) له اتو واړو زامنو او يوه لمسي سره، (ملک خواجه ويس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن ميرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مريدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پيل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدلل ځوابونه ورکړل، د پير روښان منطق او دليل پر مخالفينو ښه ونه لګېد ، خبره تاوتريخوالي ته ووته، د مخالفينو له جملې څخه د روښان پلار

ketabton.com - The Digital Library

(عبدالله) او وروريې (يعقوب) وويل چې روښان لېوني شوی دی، د روښان ورور يعقوب وويل چې روښان زما ورور دی خو لېوني شوی دی، بايد وېې ترم، چې کله په خود شو بيا به يې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وويل چې ته د خدای له احکامو او د پيغمبر (ص) له حديثو ناخبره يې اول بايد زه تا وترم، د دواړو خواو تر منځ تاوتريخوالی توري ايستلو ته ورسېد، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جګړې مخنيوي وشو.

۵- د اغاز پور جنګ:

بايزيد د خپلې لارې د تلقين لپاره يو وخت خپل ټاټوبی پرېښود، (تيراه) ته ولاړ او د تيراه د استوګنې په موده کې ډېر اپريدي، ورکزي، بنګښ او تيراهي دده تابع شول او دده لاره يې غوره کړه.

له تيراه نه پېښور ته لاړ، پدې سيمه کې يې هم ډېر خلک مريدان شول، د پيری اوازه يې هرې خواته خوره شوه او شهرت يې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبيب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته يې دده شکايت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بايزيد د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بايزيد سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته يې وويل چې بايزيد يو کامل درويش دی، بيا نو جانس خان ملک حبيب الله را وغوښت او ويې راته. دده بيا هم د زړه سوده ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (ميرزا حکيم)

ketabton.com - The Digital Library

وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بایزید د مرګ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بایزید کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) وررولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بایزید کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بایزید ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوې؟ بایزید ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی یم او د دوی یم، نو بایده دي چې دوی ته لار وښیم.

بایزید له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامنزي مریدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانګرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بایزید روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل چې د کاروان لوټوونکي خو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله، ښځې او ماشومان یې څه ګناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو

ketabton.com - The Digital Library

له (هشنغر) څخه (توتي) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی، بايزيد او دده پلويان مريدان يې محاصره کړل، نو بايزيد دې ته اړ شو چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بايزيد روښان لومړنی جنګ په دې ځای کې واقع شو، نو يې په بيا پردې ځای د (اغازپور) نوم کېښود او کومو روښانيانو چې په دې جنګ کې ګډون درلود هغه يې (اغاز پوريان) وبلل.

روښان له خپلو پيروانو سره له دې جنګه بريالی راووت بيا تيرا ته ولاړ، څه موده پس د يوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنګ ترڅنګ پر روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د استوګنې پرمهال نور جنګونه هم تحميل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بايزيد روښان د حالنامې د روايت مطابق د اغازپور له جنګ نه دوه نيم کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنګ تاريخ د خيرالبيان د حيدر اباد دکن د سالار جنګ د ميوزيم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوزي، نو په دې حساب به بايزيد روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جريان کې وفات شوی وي.

ج- د روښانيانو جنګونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنګ ختم شو. ((د بايزيد تر مړينې وروسته دده بله کړې ډيوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پيروانو دده پر پرانيستلې لار يون وکړ او دده عرفاني او

ketabton.com - The Digital Library

حربي سنګر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور بي بي شمسو سره واده کړی و ، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين،) بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې ښځه يې يو زوی درلود ، چې (دولت) نومېده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو ، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شيخ عمر ته ورسېد ، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو ، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسعود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق) پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدين وروسته د (شيخ عمر) زوی (احداد) د روښانيانو خليفه شو ، چې د خلافت دوره يې له (۱۰۱۲ نه تر ۱۰۳۲ هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خليفه شو ، چې تر (۱۰۴۴ هـ ق) کال پورې يې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بايزيد روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبيلو حکومت وکړ، (اويا) کاله د هند د مغلي باچهۍ له لښکرو سره وجنګېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو ، خو هېڅکله يې پرې

ketabton.com - The Digital Library

کامل بری نه و موندلی. د بېلګې په توګه د جلال الدین او (راجه مان سنګهـ) لو مړی، دویمه او درېیمه جګړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنګ، له (عبد المطلب خان) سره د جلال الدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو او ښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بندیانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلا نیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنګ، له جلال خان ګکر سره د عبد القادرخان جنګ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو خبرل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع شول، (۱۰۲۸هـ ق یا ۱۰۲۹هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنګ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشری هند ته ولاړه او د جهانګیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاګیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبد القادر تر مړینې وروسته د عبد القادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا

ketabton.com - The Digital Library

نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.)) د (اویاو کلونو) په ترڅ کې د رونښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنګونه وشول چې د ټولو خبرنه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر کرکر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ل کال، ۳۳ مخ

(۲) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۴۱ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ، (لرغوني او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپروندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۸۸ مخ

(۴) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال، ۹۵، ۹۳ مخونه

(۵) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه

(۶) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۳ مخ.

(۷) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۲ مخ.

(۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صدیق روهي، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۱۴۸ مخ.

۹- پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.

(۱۰) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۵ مخ.

ketabton.com - The Digital Library

دا د (محمد تقوي ګلیان) لیکنه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځيو لنډيز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر لیکنې پیل د څلورم خلیفه حضرت علي کرم الله وجه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، دا سې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په دا سې حال کې و چې عربو د هنر په بېلابېلو برخو، لکه: شعر ويلو، داستان ويلو، ستاينو او په تولیز ډول په ګړنیو یا فوکلوریکو ادبیاتو کې لوی لاس درلود.

د قران کریم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګړدود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پیغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجه د مطرحو شخصیتونو دا سې یوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي یا لیکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو یوه لړۍ رامنځته شوه

ketabton.com - The Digital Library

چې (علوم العربیه) ګڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا څانګې شاملېدلې:

علم الایام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زماني پېژندل شویو او معتبرو خبرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت ګڼل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښوونځی او د کوفې ښوونځي. (خلیل) او د هغه شاګرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي له ډېرو نامتو څېړونکو او یانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د ګرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې ګرامر ته د یوه سستم په توګه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو ګرامر لیکونکو څخه بیا د هند (پاڼیني) و چې تر میلاد وړاندې په دربیمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

ketabton.com - The Digital Library

طبیعتوال او تړونوال:

په یونان کې د طبیعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پیدا کول، له هغه تړون یا قرارداد څخه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (اپلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غږیزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غږیز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسایل یې د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه.

د نویو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته له تاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې

ketabton.com - The Digital Library

ژبني بدلونونه اساساً د يوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوې ده. د دغه ښوونځي زياتره پلويان المانيان وو. په انګلستان کې (رايت)، په فرانسه کې (انتوان ميه)، په امريکا کې (بواس)، (ساپير) او (بلو مفيلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهير کې (فردينان دو سوسور) چې يو سويسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پيل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنيو کې د ژبپوهنې د تدريس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهيم او اصول تدوين نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال يانې د ده تر مرګ درې کاله وروسته د ده شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه د ده يو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د يوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصيف لپاره څو بنسټيز توپيرونه او مفهومونه راوپېژندل او هغه يې د يوې عمومي نظريې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وينا ترمنځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنيزو تړونونو يا قراردادونو ټولګه ده، چې د وينا په بڼه څرګندېږي. وينا مادي، فيزيولوژيکه او اروا پوهنيزه پديده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ويناوال وګړي يې په کې اوسي او په طبيعي

ketabton.com - The Digital Library

ډول يې زده کوي، په داسې حال کې چې وينا د فرد هغه عمل دی چې د ويناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړيکې د خپل زړه يا خپلې خوښې يو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټينګار وکړ، هغه د غږ د ليکنۍ بڼې وړاندې کول دي. غږيزه بڼه اوربدونکې ځپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

ليکنۍ ځانګړتيا ، د ژبې د نښې په توګه، د ليکلو پر مهال په ښه ډول ځرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو ليدلورو د يوې ژبې پر څېړنې ټينګار وکړ:

الف- په خاص وخت کې د يوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې د بېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب- د زمانې په بهير کې د يوې ژبې د تاريخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې د بېته مهاليزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه ګوني ليدلوري په دې ډول دي:

د وينا غږونه هم د غږيز اغېزو ځانګړتياوې لري، چې د غوږو په وسيله درک کېږي او هم ويناوال غړي را ټوکوي. په بله وينا د وينا ژبه د اوربدو ژبه ده.

د ژبې پديده له يوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهيمو سره اړيکې لري.

ketabton.com - The Digital Library

له دې کبله نو د ژبې پدیده مادي- اروا پوهیزه پدیده ده.

د ژبې پدیده هم فردي او هم ټولنیزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړیکو یو جال یا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې یا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځیره یې جوړښت:

سوسور ژبه یوه زنځیره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې یې تر یوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې په توګه قایل دی (دلالت) په نامه یاد وي. د ژبنیو (شبکو) واحدونه له اختیاري نښو نښانو څخه جوړېږي. د (دال او مدلول) له نښو څخه را پیدا کېږي.

(دال) ژبنۍ بڼه یا صورت دی او (مدلول) یې مانیز.

تر سوسور وروسته جوړښتپالي ښوونځی له یو لړ بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه دریځ نور جوړښت پالي ښوونځي را وټوکېدل چې په دې ډول دي.

ketabton.com - The Digital Library

۱- امریکايي جوړښتپالی ښوونځی:

په امریکا کې جوړښتپالي ښوونځی په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوټوکېد امریکايي جوړښتپالي ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکايي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکايي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکايي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلېټ او چوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وايي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او ټبر پوه و چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د ګرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپايي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

المانی الاصله امریکايي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډ ساییر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا ، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

ساییر د خپلژبیزې نظریې له سر لارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو ځرګندویه ده.

ketabton.com - The Digital Library

سایبیر فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ سایبیر ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنیامین لي ورف) د (سایبیر) د شاګردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماساچوست) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټولوګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه په حقیقت کې د (سایبیر) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د سایبیر او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاګه کوي. د ژبې د نسبیت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرګندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دریځې څخه وګوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

ketabton.com - The Digital Library

د ساري په توګه د انګليسي ژبې په انډول په (اسکيمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شګې يا رېګ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې اسکيمويي او عربي ژبې خپلو ويونکو ته د (واورې) او (شګې) د پېژندنې لپاره بېلا بېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انګليسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (ساپير) وروسته (ليو نارد بلومفيلد) د امريکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفيلد پر (۱۸۸۷م) کال په امريکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ييل) پوهنتون استاد و.

بلو مفيلد بايد د امريکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټګر وګڼل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل ددې غوښتنه کوي چې سړی بايد پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنګه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقيقه مانا نه شو وړاندې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفليد د ژبې علمي څېړنه يوازې د عينيت پر بنسټ او د شخصي سليقې له دخالت پرته، ممکنه ګڼله. له همدې کبله بلو مفليد په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پديدو د علمي څېړنې لپاره دقيقې پوهې ته اړتيا ده. څرنګه چې زموږ او سنۍ پوهه د ژبې د ځينو برخو په باب ډېره ابتدايي ده، ځکه نو د ژبې د ځينو پديدو په باب د دقيقې او پوره پوهې

ketabton.com - The Digital Library

ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلودله. هغه همدارنګه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکي نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنیو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول وینا وال چلند وګاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیما یي په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانګړې، دقیقي او خپلواکې پوهې په توګه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وګڼله او پر همدې بنسټ یې د انګېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انګېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیګ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تګلاره وغځوله.

۲- کپنهاګ ښوونځی:

کپنهاګ ښوونځي مانیزو ځانګړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویي یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته دورتګ تګلاره غوره کړه. یلمزلف

ketabton.com - The Digital Library

د ژبې هر ظاهري جوړښت يوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بيا يوه برخه يا جوړښت ګڼي. د ژبې داخلي طبقې يوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی ګڼي. يلمزلف ژبنۍ پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پديدې په توګه، چې له واقعيتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصيف او تعريفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټيزو ځانګړنو د توصيف پر ستن ولاړه وي. د بنسټيزو ځانګړتياوو ژبپوهنه ګڼي.

يلمزلف د تطبيقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتګر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د يوې غونډې يا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظريې د پلار په نامه يادېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((ګلو سماتيک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړيکو په باب خپله پېچلې نظريه څرګنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د ګلوسماتيک ښوونځي د بنسټګر په توګه يادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټينګار ددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (ګلو سما تيک) يوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme يوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندول ګڼل کېږي. يلمزلف د (چامسکي) په شان داسې يو (انديال مفکر) و چې پر عقل يې ډېر ټينګار کاوه، ژبه يې د يوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې يې (له کل څخه جز ته) د قياس پر بنسټ ودرولې. د يلمزلف نظريې د هغو د پېچلتيا له امله شنډې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې يې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

ketabton.com - The Digital Library

د ګلوسماتیک نظریې چې د بنسټیزو ځانګړنو د څېړنو په نامه یادېږي، د سوسور د نظریو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د یلمزلف د ټینګار نچوړ دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو یوه شبکه ده او دویم دا چې ژبه یو شکل دی نه ماده.

(انوسیپرسن) یو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غرب پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاریخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتیا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سیپرسن) یو بشپړ تیایي لیدلوری درلود. دی د (داروین) د نظریاتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدریجي پرمختګ سره یې لېوالتیا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر (۱۹۲۸م) کال په (لاهه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنګره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظریاتو څخه یې الهام اخیستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترویتسکوی)، (یاکویسون) او (ماتسیوس). د دوی زیاتره پاملرنه غږ پوهنې ته وه.

ketabton.com - The Digital Library

(رومان یاکویسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د تریتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپیروونکو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپیروونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراک ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر(۱۹۲۶ م) کال پیل

ketabton.com - The Digital Library

شوې او تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته یې مهاله پورې یې دوام وکړ، پیل شو. (اندره مارتینه) او (هالیډې) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتینه پر (۱۹۰۸)کال د فرانسې په سویل کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې. دی د پراګ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پیل کې یې ژبې ته له توصیفي لیدلوري کتل، خو ورو ورو یې هڅه وکړه چې پاریس ښوونځی له جوړښتپالي او توصیفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له لید لوري وګوري. ده خپله نظریه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعریف کړه او په پای کې یې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټګر په توګه یاد شو.

له دې لیدلوري نو ژبه یو بشري ټولنیز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وګړو تر منځ پیغام ورسوي، مفاهیم ورانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړیکي ټینګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بریتانیا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پیل شوه، (فرت) او (هالیډې) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروبښله. لندن ښوونځي په دبرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلویان درلودل. هالیډې په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (میزان) په نامه یوه نظریه مطرح کړه. تر یوې

ketabton.com - The Digital Library

موديږ وروسته دا نظريه رد شوه. (هاليډي) د دريو سطحو، څلورو مقولو او دريو ميزانو تر منځ لاندې توپيرونه په ګوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړۍ ماده په غږ او ليک کې شامله ده
- د موقعيت سکښت د شکل او سکښت له اړيکو څخه راپيدا کيږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- يوون (واحد) په جمله، ترکيب، کلمه او څپه کې
- جوړښت يا نظم او څنګ په څنګ د يوونونو يا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نوميزو، فعلي، حرفي او نورو ډلو کې شامليږي.
- د نظم او ترتيب شبکه د ټولو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې ګڼل کيږي، لکه: شميره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې ميزانه په دې ډول دي:

د پرله پسې مراتبو ميزان، د ژبنيو واحدونو د ترتيب ښکارندوی دی.

د ژبنيو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړيکو څرګندولو ميزان، د تحليل ميزان چې د سطحو تر منځ د توپيرونو څرګندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږيزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږيز تحليل کې د مقصد ټکی دا دی چې کلمې، جملې، درې ژبنې عناصر

ketabton.com - The Digital Library

دي چې مورږ د هغو د ځپيېز جوړښت په لټه کې يو ، دې ځپيېز جوړښت ته غږيز جوړښت وايي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه يوه خطي شبکه ګڼله، خو (فرت) ځپه د يوې کلمې ، ترکيب او جملې جوړوونکی عنصر وباله.

لېږدونکې نظريه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، رياضي پوه، فيلسوف او په نړيوال سياست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړيوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸ ميلادي) کال يې په (فيلادلفيا) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې.

چامسکي متعقد و چې ژبه يوه زېږنده يا خلاقه پديده ده او د ماشوم ذهن د يوې سپينې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت يې په ذهن کې مېشت وي چې جينټيکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقليد ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پيل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنيزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانګړو او محدودو قواعدو مجموعه توليدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دويمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټڼه کوي.

چامسکی پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د يو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې يو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې يو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي

ketabton.com - The Digital Library

لېږد ګرامر) نړيوالو ته معرفي کړ. دا نظريه لکه څنګه چې له نامه څخه يې ښکاري، له دوو متفاوتو ، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. يو انتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد ګرامر نظريه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد ، دی ادعا کوي چې په دې ژبنۍ نظريه کې يې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبنۍ نظريه کې يې هدف دا دی چې په ټوله کې هغې ټولنيزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځينو عواملو ، لکه د حافظې محدوديت او عکسلعملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د ګرامر نظريه اساسًا د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عيني يا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او يوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نيسي. د ژبې دا نظريه په حقيقت کې د رياضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې ګرامر يانې د ژبني ځواک توصيف يا تثبيت او د سمو جملو درک، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپيرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: يو ژور جوړښت چې په واقعيت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانيز اړيکي ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عيني بڼه څرګندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور يا بنسټيز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت

ketabton.com - The Digital Library

د لېږدېزو قواعدو په نامه د محدودو قاعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدېز قواعد د حذف، تعویض، زیاتونې او د ژور جوړښت اړیکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړیکو تبدیلېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د افغانستان فرهنګي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سیاسي، فرهنګي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنګ او معنویت څښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبیبي دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنګ، ویدي فرهنګ، اوستایي فرهنګ، بودایي+ یوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډایه فرهنګي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې ځلا مومي. څرنګه چې هره پدیده ژوندی وي که ناروحه، طبیعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، یوه پدیده څنګه پیدا شوه؟ یانې پرون یې څنګه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به یې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې څېړل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم،

ketabton.com - The Digital Library

خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره یې خپل ذهني لیدلوري او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پر څومره والي او څرنګوالي څرګندونه رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنګ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنګي میراث) ترکیب ته لږ تم شو.

فرهنګ څه ته وایي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنګ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف یې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنګ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کروبیر کلاید کلوکنحون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhon) په خپل اثر (فرهنګ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه یې بیا یې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

- ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته، چې (عالي فرهنګ) یې هم بولي، فرهنګ ویل کېږي.
- د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي، هم فرهنګ وایي.

ketabton.com - The Digital Library

- هغو تمايلاتو، ارزښتونو، هدفونو او ګډو چلندونو ته هم فرهنګ ويل کېږي، چې يوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان له يو بل څخه بېلوي.

يو فرهنګپوه (رالف لېنتون) بيا ((فرهنګ د چلندونو هغه ترکيب ګڼي چې د يوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسيله له يوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځينو نورو پوهان د يوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شتمنۍ ته فرهنګ وايي.

ځينې: ((د يو ملت ژبې، ادبياتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده کړو، رسنيو او د هنرونو مجموعې ته فرهنګ وايي.))

يو شمېر نور وايي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقايدو پانګه ده.))

ځينې نور بيا په دې اند دي چې: ((فرهنګ د بشري ټولنې ټولو هغو مادي او معنوي پانګې، برياوو او ارزښتونو ته ويل کېږي چې د تاريخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنيز اړيکي، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنيک او نور...))

ميراث څه ته وايي؟:

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانيو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته ميراث ويل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وايي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لړو ډېر بدلون دا لړۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وايي؟:

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندويي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

فرهنګي میراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنګي میراثونه او معنوي فرهنګي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنګي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنګي میراثونه:

هغو فرهنګي میراثونو ته ویل کېږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: ځلي، منارونه، تاریخي ودانۍ، لرغوني اثار،

ketabton.com - The Digital Library

مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشینونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي میراثونه بیا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنګي میراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له یوه ځایه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول یې همغه دي چې له یوه ځایه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه:

دا د یوه فرهنګ نافزیکي اړخونو ته ویل کېږي او تر ډېره برېده پورې د یوې زمانې په بهیر کې د یوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. یا په بله وینا معنوي میراثونه د فرهنګ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنیز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنیز باورونه، هنري بیان، ژبه او نورې انساني کړنې او چلندونه شاملېږي. په ټولیزه توګه د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه ګرانه ده. معنوي میراثونه یا په بله وینا ناملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندويي کوي. په حقیقت کې د بشر معنويات، د مادي، فرهنګي او تاریخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس میراث ببلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي میراث د یوې ټولنې فرهنګي حقیقت ګڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د

ketabton.com - The Digital Library

فرهنګي يورنګی پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د يورنګوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنګي هويت يې خوندي کړو.

د معنوي يا ناملموسو فرهنګي ميراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، ګړنی تاريخ، ژبساتنه او ځينې نور

د پورتنيو دوو ډولونو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ د (طبيعي ميراثونو) يادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو ميراثونو برخه ګڼل کېږي، لکه د ښار څنډې، د ژوندانه طبيعي چاپېريال، له هغې جملې څخه بوټي او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنګونه راخپلوي چې دا کار د کورنيو او بهرنيو ليدونکو يا سيلانيانو د ليدو سبب ګرځي او د يوه هېواد يا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچينه ګڼل کېږي. نه يوازې د ځمکې پر سر طبيعي ميراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې ميراثونو خونديتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګرو ملتونو کې د فرهنګي ميراثونو د ساتنې ادارې (يونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي ميراثونه چې نړيوال ارزښت لري، بايد د خونديتابه لپاره يې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې

ketabton.com - The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهې کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غبرګ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو

ketabton.com - The Digital Library

جزئیات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر ورا وښتو زیانونو لنډه رڼا واچوم:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیم ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم په نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په باغ بالا ماڼۍ او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشوې او ترلاسه شوي اثار یې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جګړو د مخه د نږدې (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته به یوازې په یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړم:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک

ketabton.com - The Digital Library

کور دره	لویس دوپرې	د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره
اق کپرک	لویس دوپرې	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
مندیګک	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
ناد علي	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
د موراسي غونډۍ	لویس دوپرې	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
شمشیر غار	لویس دوپرې	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
اق کپرک	لویس دوپرې	له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپنې عصر
حضوري چمن	تصادفي	له ۲-۴ ق م پیړۍ پورې د هخامنشي دوره
آی خانم	D.A.F.A	له ۴-۳ م پیړۍ پورې باختري دوره
میرزکه ګردیز	تصادفي	له ۲-۱ م پیړۍ پورې هندو یوناني دوره
بګرام	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پیړۍ د یونان-کوشاني دوره

ketabton.com - The Digital Library

له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	تصادفی	شترک او پایتاوه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک اوپایتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه

ketabton.com - The Digital Library

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستيتوت	خم ازګر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	ګرديز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تګاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرګاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلې ښار(۳)

کله چې په کابل کې پر(۱۳۷۱ل) کال تنظيمي جنګونه پيل شول، نو ملي موزيم ته سخت زيانونه واوښتل. موزيم ته د ورپېښې غميزې ټول

ketabton.com - The Digital Library

بیان ددي لیکنې په ججوري که نه ځایېږي. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو مټرۍ کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وايي.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډۍ ګرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګرد چاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګرد چاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

ketabton.com - The Digital Library

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هډه د ښخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې يې د کابل په موزيم او نالېږدېدونکي يې همدغلته په هډې موزيم کې ايښې وو. د پردیو يرغل په پايله کې د سيمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹لمريز) کال ځو راکته پر موزيم راوغورځېدل او د موزيم شاوخوا ونو او بوټو اور واخيست، چې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره يې د اور وژنې ځو موټره راولېږل او اور چې دننه په موزيم کې لګېدلی و د اوبو ټانکرې يې ورته مخامخ کړې او د موزيم يوه برخه پرې ختمه شوه. په اور يوازې يو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته يې تاوان نه و ورارولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه ختم شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروايۍ له امله د موزيم يوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غوييي وروسته سياسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو يې له سره په خپلسرۍ کار پيل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنيو ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه يې يوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزيمونو ترڅنګ، د هرات ولايتي موزيم چې پر (۱۳۰۴ل) کال، د ميمنې موزيم چې پر (۱۳۳۶ل) کال تاسيس شوي وو. د غزني موزيم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی، د مزارشريف موزيم چې لرغوني تاريخ لري او نور ولايتي موزيمونه چې په هر يو کې په لسګونو او سلګونو تاريخي ميراثونه موجود وو، اکثره برخې يې د تنظيمي جګړو او ګډوډيو او همدارنګه د تاريخي اثارو د قاچاق وړونکو له خوا زيانمنې شوې او يا لوټ شوي دي. د هرات موزيم:

ketabton.com - The Digital Library

پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل شوی دی.

ملي ګالري:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کې ورته (۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول. د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالرۍ ودانۍ ته چې په اسمایي واټ کې واقع وه او هم د ملي ګالرۍ بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

ننداړتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورخېرمه (د کابل ننداړې) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) ننداړتونونه جوړ شوي وو. هر ننداړتون ځانته یوه ځانګړې ودانۍ درلوده، په سلګونه ډول ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د امیرعبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ ق) کال چې له (۱۸۸۲م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا ماڼۍ،

ketabton.com - The Digital Library

(۱۲۹۰ هـ ش) د دلکشا ماڼۍ د ساعت منار، ګلخانې ماڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جومات، د ارګ برجونه او ځينې نورې ودانۍ چې تاريخي او فرهنګ ميراثونه ګڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوي دي.

ددې ودانيو ځينې يې د (۱۳۵۷ل) کال په پېښو کې زيانمنې شوې، خو ژر بېرتته ترميم شوې، د تنظيمي جګړو پر مهال دې ودانيو ته پوره زيان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زيانونو کچه زياته نه شوه، خو د ودانيو په داخل کې ځينې ميناتوري شوي او هنري برخې يې له يو لړ زيانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سيمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولايتونو کې زيات شمېر تاريخي اثار موجود وو، ځينې له منځه تللي او ځينې زيانمن شوي او ځينې اوس هم شته، چې دلته يې په لنډيز سره يادونه کوو:

باميان:

د لويو مجسمو په ګډون له دريمې څخه تر اتمې ميلادي پېړۍ پورې بودايي مجتمع په همدې سيمه کې جوړې شوي، چې لويې مجسمې يې د طالبانو د حاکميت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زيان واوښت.

ketabton.com - The Digital Library

غزني:

له دریيمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودايي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا يې پلټنه شوې وه، زيات زيانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د دریيم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له ګواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهال ډېره زیانمنه شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بڼ:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ زیانمن شوی: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۲م) زیانمن شوي،

ketabton.com - The Digital Library

حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه ورانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامد کرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زوړ ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له ګچې او حکاکي ښکلاوو سره د خاورو پر ډېرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشیف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای:

پر(۱۸۹۲ م) کال ودان شوی، د بوستان سرای لازمه ځارنه نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۲م) کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا ماڼۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند ماڼۍ ده، چې پر (۱۹۶۲م) کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیزو، ترمیم شوې وه، خو یوې

ketabton.com - The Digital Library

تنظيمي ډلې له هغې ځخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې يوې قومندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زيات زيان ور واوښت.

ستوري ماڼۍ:

د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲-۱۹۱۵ م) کلونو کې نورې زياتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال يې په سالون کې نوې زياتون راوستل شو. د تنظيمي جګړو پرمهال ور اوښتي زيانونه يې يو ځل بيا ورغول شول.

د شاه دو شمشېره جومات:

د (۱۲مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم ځرګند زيانونه نه دي اوښتي.

د کابل ښندې:

د کابل ښار او شاوخوا سيمو کې هم زيات شمېر تاريخي ابدات موجود وو چې ځينو ته يې سخت زيانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډيز سره دا تاريخي ابدات معرفي کړو.

د چکړيو مينار:

د لومړنيو ميلادي پېړيو بودايي مينار د توغنديو د لګېدو له امله زيانمن شوی و، خو د هغو دلايلو له مخې چې تراوسه ځرګند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپريل کې ونړېده.

ketabton.com - The Digital Library

ګلدره:

(۴ مـې مـیلادي) پېـړۍ پـورې اړونـد د بـودایي معبـد او سـتوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون ماڼۍ:

د (۱۸۸۸م) کـال یـوه ودانـۍ وه چـې پـر(۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کـال پـه کـې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمـي جګـړو لـه املـه د خـاورو پـر ډېرۍ بدلـه شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز پـه توګـه وپېژنـدل شـوه، بېلابېلـو جګړو هغې ته درونـد زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ:

پر (۱۹۲۴م)کال پورې دې اړوند ماڼۍ هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان ماڼۍ:

دا د اعلیحضـرت امـان الله خـان دوبنـی اسـتوګنځی و، چـې پـر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د بنکلو مـاڼیو، تیـاترونو او هوټـل پـه ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جګړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

ketabton.com - The Digital Library

د افغانستان لویدیځ:

د هېواد لویدیزه سیمه هم د ګڼو تاریخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډیز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (۱۹۴۳م) کال را په دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۲م) کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۲م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳مې م) پېړۍ اړوند، جګړو هغه ویجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی منارونو مجتمع او د ګوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه

ketabton.com - The Digital Library

ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون- سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې اینښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

ګازرګاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلې شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹ مې م) پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بڼو، تر (۱۹۲۲م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د لـه منځـه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو لـه امله ورتـه سخت زیانونـه رسېدلي دي، دلتـه یې پـه لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲ــ۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو لـه خوا پلټـل شوی و. پـه بلډوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شـبرغان تــه نـږدې، پــه لــومړۍ مــیلادي پېــړۍ پــورې اړونــد، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره) اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

ketabton.com - The Digital Library

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې یو سلطنتي معبد، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنګونو پرمهال د سیمه ییزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنګانو ولایت (ایبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵ مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودایي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زیانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد یو تاریخي ولایت دی، تاریخي ابداتو ته یې زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

زوړ ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پېړو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

ketabton.com - The Digital Library

د نهو ګنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې د بوال یې د نړېدو او د ګچو برخه یې د اوبو د څڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند ، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷ مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

ketabton.com - The Digital Library

د مزار په لویدیځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۲مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۲ متره) زېرمې پر سر (۱۲ متري) گنبده، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل-امام خورد:

د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیز کې هم گڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لویدیځ کې د (۱۲۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ یوه مانۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

سراج الامارت ماڼۍ او بڼ:

دې ماڼۍ ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زیانونه واړول شول، ماڼۍ وسوزول شوه. تر (١٣٨٥ ل) کال وروسته یې بیا رغونه پیل شوه، نږدې (٨٠) په سلو کې یې کار بشپړ شو. بڼ ته ډېر زیانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد په جنوب کې زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې جګړو ورته زیانونه اړولي دي. دلته به له دې تاریخي اثارو د ځینو یادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (١٢مې م) پېړۍ د غزنویانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې د مخه د بست تشریفاتي لیندۍ ترمیم شوې ده، خو لا هم ګواښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بڼ:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک چې(٣ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

ketabton.com - The Digital Library

چهل (څلوېښت) زينه:

د (۱۲ مې) ميلادي پېړۍ اړوند له ډېرې څخه د څلوېښتو پوړيو جوړه يوه زينه، چې د ظهيرالدين محمد بابر د لاربښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرليک له محوطې سره نښلي، ډېر زيانونه ورته نه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰م) کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا يې د کوکران د بڼ په واسط احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه يې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زيان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شريفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانيو ودانيو له جملې څخه ده، چې د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد(ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زيان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال په بهير کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترميم په پلمه له دې ځايه وباسي، خو د سيمه ييزو خلکو له خوا يې مخه ونيول شوه.

د پورتنيو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنګي ميراثونو او تاريخي اثارو ته هم زيات زيانونه اوښتي چې د ټولو څېړل

ketabton.com - The Digital Library

دلته په دې ليکنه کې ممکن نه دي، خو دلته يوازې ډېر مهمو او غټو فرهنګي ميراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي ميراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي ميراثونو ته زيات ګواښونه او زيانونه مخامخ دي، خو په ځينو سيمو کې ددې ګواښونو کچه زياته او په ځينو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي ميراثونو ته ډېر زيات زيانونه متوجه نه وو او که کوم زيانونه وو، نو اکثرو يې طبيعي بڼه لرله. البته د پېړيو په بهير کې جنګونو او ناتارونو زموږ يو زيات شمېر فرهنګي ميراثونه او اثار له ستونزو سره مخ کړي، خو د خپلسرو کيندنو او د تاريخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ ډېره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بيا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، ړنګونې او ورانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهير کې د افغانستان، تاريخي اثارو، ابداتو او فرهنګي ميراثونو ته جبرانېدونکي زيانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زماني واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بيا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال يا زماني واټن دی. په دې بهير کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسيزو کې ښکارېدلې. په دې وروستيو ديارلسو کلونو کې د نړيوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ يو شمېر فرهنګي ميراثونه هم له سره ترميم او د ويجاړېدو مخه يې ونيول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ويجاړۍ لړۍ او د تاريخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو

ketabton.com - The Digital Library

دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اویایمو کلونو په انډول د هېواد فرهنګي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د نندارې لپاره یوړل شول. په لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګي میراثونو په توګه ارزښت درلود، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې بېلګې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې تر څنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

ketabton.com - The Digital Library

همدارنګه له بېلابېلو سيمو څخه (۳۸۱) اثار ترميم او ملي موزيم ته وسپارل شول.

په غزني ولايت کې اووه تاريخي ابدې ترميم شوې.

د هرات د اختيارالدين د کلا ترميم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو په مناسبت ګڼ شمېر تاريخي ابدات بيا ترميم شول.

د امير شېرعلي خان تاريخي ابده، د وزيرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترميم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شيخ سعدالدين انصاري د تاريخي ابدې، د سيد جمال الدين افغان د تاريخي ابدې، د امير عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شريف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پير شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سيد حسين اغا د مقبرې، په غزني کې د شاميرصاحب پاليزوان د مقبرې، په غزني کې د سلطان سبکتګين د مقبرې، د خواجه محمدلايخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اوليا د مقبرې، د حضرت ترک د مقبرې، د سيداحمد مکي د زيارت، د سيد جلال د زيارت، د شيخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابل کې د خواجه ګيان د تاريخي ابدې، په غزني کې د سيد عثمان هجويري د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زيارت، په غزني کې د حضرت خواجه ملکيار د زيارت، د شاه‌سکندرولي زيارت، په کندوز کې د امام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبري جومات، په غزني ښار کې د

ketabton.com - The Digital Library

سيد شا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهيم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ريحان البيروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې يا مجمع ترميم، د کابل تياتر بيا احيا ، د ملي ارشيف د الحاقيه ودانۍ ترميم، هلمند ولايت د شهزاده بابا د زيارت بيا رغول)) (٧)او نور ګڼ شمېر رغاونيز کارونه، هغه مثبت فعاليتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (١٣) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنګي ميراثونو سبا

څرنګه چې زموږ فرهنګي ميراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو، نن هم دي، نو سبا هم ددې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پيدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبيعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبيعي دي. نو ځکه خو موږ بايد مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي ميراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي ميراثونو ته !

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنيوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړانديزونه وړاندې کړم:

ketabton.com - The Digital Library

مادي فرهنګي ميراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي ميراثونو ته زيات زيانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زيانونو د وراوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډيز سره ځينو خطرونو او د هغو د مخنيوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنيوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه يوازې زموږ زيات شمېر فرهنګي ميراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه يې ځپلې او د پرمختګ مخه يې نيولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنيوی وشي، نو طبيعي خبره ده چې هم فرهنګي ميراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول يو لوی سياسي او پوځي ځواک او تدبير ته اړتيا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو رنځورې او جګړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حيثيت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جګړې د دوام په حالت کې د نړيوالو قوانينو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جګړې په حالت کې د فرهنګي ميراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتيا بايد را جلب شي، چې د جګړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي ميراثونو ساتنه وکړي.

ketabton.com - The Digital Library

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته ورل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډه، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به د دې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزایي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزایي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنګي میراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي بڼه خپله کړي،

ketabton.com - The Digital Library

نو دا کار هم ددې سبب گرځي چې د فرهنګي میراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایه فرهنګي میراثونه لرو، خو ددې میراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پیغامونو په باب ولس ته پوره پوره معلومات نه دي ورانديږ شوي، یو شمېر کسان خو د فرهنګي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو یې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ: دولتي او نادولتي ټولې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچینې یو بل سره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د

ketabton.com - The Digital Library

تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نورګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، ګواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګواښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري یرغل مخنیوی:

دمخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروايي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور، جبر، پوځي یرغل او د نورو فزیکي فشاري وسیلو په واسطه په یوځايي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پردیو د کلتوري یرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول یرغلونه تر شا خپل وسایل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسیله ییز کلتور تر یرغل لاندې دی. زموږ معنوي میراثونو ته یې سخت زیان اړولی او لا یې هم اړوي.

ketabton.com - The Digital Library

دا یرغل د هغو د رسنیو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتیژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنیو د کلتوري یرغل د مخنیوي او د خپلو فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره هر اړخیزې کلتوري ستراتیژۍ ته اړتیا لري، په خواشینۍ سره چې په تېرو دوه دریو لسیزو کې موږ د داسې یوې پراخې ستراتیژۍ له نشتوالي سره مخ یو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د ګاونډیو د کلتوري یرغل د تعریف په باب هم د هغوی د پلویانو له خوا له ستونزو سره مخامخ یو. د یو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعریفونه او مفاهیم وړاندې کېږي، خو په واقعیت کې یرغل روان دی او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. فرهنګي ستراتیژي باید پردی یرغل، د نورو فرهنګونو ګډ ټکي او د خپل کلتور اصیله او د ساتنې وړ برخه تعریف کړي او بیا یې د ساتنې او پالنې لپاره وسایل او لارې چارې په ګوته کړي.

رسنیز فعالیتونه:

د نورو د کلتوري یرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسایلو، امکاناتو او مشخصو قوانینو ترڅنګ رسنیزو فعالیتونو ته هم ډېره اړتیا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنیو له لارې د هغوی د کلتوري یرغل مخه نه شو نیولای، چې خپلې رسنۍ ته

ketabton.com - The Digital Library

ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه یوازې د پردي کلتور مخه نیولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توګه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنګي میراثونو تصویري کول او ډیجیټل کول:

اوس چې تخنیکي وسایل زیات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنګي میراثونو د تصویري کولو لپاره هڅه وشي. د ویډیویي او جامدو تصویرونو په بڼه د فرهنګي میراثونو خوندي کول به موږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنګي میراثونو اوسنۍ بڼه لږ تر لږه په تصویري توګه خوندي کړو. د همدې مستندو تصویرونو له لارې کولای شو، د هغو د بیا رغونې لپاره کار وکړو. دا تصویرونه د ناوړه او طبیعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویډیویي ننداړو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدی شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

ketabton.com - The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان فرهنګ تاریخ، ۱۳۹۳ل کال ۲۰-۲۲ مخونه.

(۲) د افغانستان د فرهنګ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.

(۳)د افغانستان فرهنګ ته او ښتي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ل کال، ۵۲-۵۹ مخونه.

(۴) د ننګرهار فرهنګي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ل کال، ۴ مخ.

(۵)د ارګ، نن او پرون، علم ګل سحر، ۱۳۹۱ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.

(۶)د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.

(۷)د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې

د داستان ځرکونه

پښتو لرغوني ادبیات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پیل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لومړۍ یا لرغونې دوره ګڼي او ددې دورې ادبیاتو ته هم لرغوني ادبیات وایي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر لیکلي ادبیات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبیاتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبیاتو یوه برخه یا پانګه زموږ له لاسه ترورلې ده. خو بیا هم کوم ادبیات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کمیت په اندازه یې کیفیت د خورا زیات ارزښت وړ دي. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصیده او د ولسي ادبیاتو ځینې فورمونه لیدل کېږي. ځینې کسان منظوم داستان هم یو فورم ګڼي، خو حقیقت دادی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ویل کېږي چې د بیان له مخې حکایتي، روایتي یا کیسه ییزه بڼه ولري، دا چې دې کیسه ییز بیان کې کومه محتوا بیانېږي او په کوم قالب کې بیا دا محتوا ځایېږي دا نو بیا د لیکوال یا شاعر په ظرفیت پورې اړه لري چې خپل کیسه ییز پیغام په کوم چوکاټ کې بیانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کیسه هم وایي چې موخه یې اکثره همغه منثور داستان دی،

ketabton.com - The Digital Library

داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وېشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانګړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه ګټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان څرکونه ولګوو، ښه به وي چې مثنوي فورم په لنډیز سره تشریح وکړو.

دوه بیېز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمي چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له

ketabton.com - The Digital Library

ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدی شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن يې مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه د مخه چې مو يادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځينې بيتونه رديف لرونکي وي او ځينې په قافيه ختم شوي وي.))[١]

په پښتو ادبياتو کې هم اکثره داستانونه يا حکايتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغوني دوره کې، هم د پښتو ادب په منځنۍ يا کلاسيکه دوره کې او يا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګه چې مو د مخه يادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهيمو، کرکټرونو، موادو او راويانو د ځايونې ظرفيت زيات دی. په پښتو لرغونو ادبياتو کې د حکايت يا داستان څرکونه او بېلګې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکايت:

د حکايت په باب ويل کېږي چې ((د (محاکات) له کليمې څخه را اخيستل شوی چې دا بيا له يو شي څخه د يو چا د ورته کولو يا مشابه کولو مانا ښندي، له اصطلاحي پلوه ځينې په دې نظر دي چې حکايت د لنډې کيسې داسې يو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه يا مسايل نغښتې وي. دا درسونه يا مسايل د حکايت په وروستۍ برخه کې

ketabton.com - The Digital Library

لوستونکي ته په ډاګه کېږي، د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ځاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه ځرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات ځرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د حکایت ځینې ځانګړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکترونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

ketabton.com - The Digital Library

اتل او اتل ضد کرکترونه يې سپينې او تورې څېرې لري. ياني يا ډېر ښه دي يا ډېر بد.))[۲]

حکايتونه په پښتو ادبياتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکايتونه نه شته، په کليو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګړني حکايتونه، کيسې يا داستانونه وو، چې خوله په خوله له يوه پښته بل ته لېږدېدلي دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاريخي نبتې ټاکل اسانه کار نه دی. کيسې يا داستان په پښتو ادبياتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي، ځينې ادبپوهان بيا وايي داستان يا کيسه همغه اثر ته ويل کېږي چې پنځول شوې وي او خيال ولري.

کيسه، اتل يا اتلان، پېښه يا پېښې، زمان او مکان، پيل او پای يا نتيجه لري.

کيسه:

((کيسه که لنډه وي، لنډه کيسه ورته وايي، که منځنۍ وي، منځنۍ کيسه او که اوږده وي، اوږده کيسه يا داستان ورته وايي))[۳] خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبياتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته د دې داستانونو بېلګې يوازې په پښتو لرغونو ادبياتو کې لټوو، نه په پښتو ګړنيو ادبياتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبياتو وروسته د ادبياتو په

ketabton.com - The Digital Library

نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرک یا شتوالی دی.

په ټولیز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبیاتو ته ګورو، نو د کمیت په اندول یې کیفیت د زیاتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبیاتو پوخ کیفیت دا واقعیت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نهه سوه کلن بهیر کې به ډېر ادبیات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له موږه تروږلې ده. کله چې پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرک لګوو، نو دلته هم له همدې واقعیت سره مخامخېږو چې کمیت لږ، خو کیفیت یې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان یا حکایت دوو لومړنیو بېلګو ته راشو، د (سلیمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکایت دی، نه منظوم داستان، خو ځینې جملې او ترکیبونه یې داستاني یا کیسه ییزې ځانګړنې لري یا په بله وینا جمله یې جوړښت یې داسې دی چې کیسه ییز رنګ لري: ((زه غریب خاوري سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پایېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ..))

ketabton.com - The Digital Library

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و د شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ورښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختیار ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))(۴)

په تذکرة الاولیا کې چې د سلیمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زیات نه دی، یانې د کتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو له دې څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کیسه ییز بیان یې معرفي کوي، سرې ځان سره یو زمان او مکان ته بیایي او د حقیقي تصویرونو یو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکرة الاولیا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلګې نه ښکاري چې داستاني یا حکایتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلګې شته چې داستاني خصوصیات دې ولري. یوازې دوه بېلګې چې نسبتاً څرګندې دي، یو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غربتنامې حکایت دی.

ketabton.com - The Digital Library

دلته غواړو دا دواړه حکایتونه یا داستانونه او د هغو ناظمان په لنډیز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان یو حکایت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاږي: ((زرغونه د ملا دین محمد کاکړ لور وه، په پنجوایي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل او د فصحاو اشعار یې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توریالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ما ته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله علیه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحایې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او ګلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وایي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خوار ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) ولید، چې خپل

ketabton.com - The Digital Library

اشعار یې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چې ملغلرې یې خط ته عاجزي کا او دغه حکایت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله علیه په یاد و، چې زه یې په خزانه کې کاږم:

((اوربدلي مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بایزید چې و، رویدار
له حمامه راوتلی په کوڅه کې تېربدلی
ایرې خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ور یم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه یا به لږ شکوه کومه
هو: پوهانو ځان ایرې کړ له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خدای ته نسي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده لوخبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا))[٥]

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ یې پر دې حکایت خبرې وکړو، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتني نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه

ketabton.com - The Digital Library

رانغـاړي، لنـډ بحث وکـړو ، دا نثـر کـه څـه هـم د يـوې شـاعرۍ پېژندنـه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکايتي اثارو ځينې عناصر هم پـه کـې تـر سترګو کېږي، په حکايت کې کلـه ځای معلـوم وي او کلـه نـه وي، دلتـه د زرغونې کاکړې پـه پېژندنـه کې د هغـې استوګنځي (پنجوايي) تـه اشـاره کوي، د لومړنيو زده کړو تسلسل يې ښيي چې کيسه ييز رنګ لـري، بيـا يې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. ليکوال تر هغـه وروسـته د زرغـونې کـاکړ د اثـر د تثبيت او بيـان لپـاره راوي تـه ګوتـه نيسـي، راوي هـم پـه حکايـت او داستان کې يو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د ليکـوال پـلار دی چې پـر روايـت يـې زيـات بـاور کېـدلی شـي، پـه دې ليکنـه کـې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نـور محاسـن هـم پـه ډېـر ښـه ډول پـه کيسه ييز کيفيت بيانېږي، کله چې سړی دا نثـر لـولي، نـو د يـوې لنـډې لنډې کيسې يا داستانګي مينه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتـر يـې خپلـه زرغونـه کـاکړ، وروسـته بيـا شـيخ سـعدي رحمـه الله عليـه او راوي يـې د محمد هـوتـک پلار دی، يوه مشخصه زمانه او مشخص مکـان پـه غېـږ کـې نيسي، دا پـه دې مانـا نـه ده چې دا لنـډه يـا هـم لنـډه لنـډه کيسـه ده، خـو دا ويلای شو چې کيسـه ييـز عناصـر لـري او د نثـر بيـان يـې کيسـه ييـز دی، د يادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران يا ليکـوالان معرفي کوي، د هغـو د اکثـرو د پېژندنې لپـاره لـه کيسـه ييـز بيـان څخـه کـار اخلي. پـه خپلـه د پټـې خزانـې د ليکلـو انګېـزه هـم پـه کيسـه ييـز ډول بيـان شوې، د اثـر د ليکلو علت، چاپېريال په داسې ډول تشريح کـوي چې سـړی لاس تړلی هغـه چاپېريال، دربار او حالاتو ته بيايي، محمد هوتـک وايـي،

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتلم خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا ، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم څکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خپلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطنة، پخپله هم د ښې وینا خاوند او د پښتو شعر شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). [۶]

محمد هوتک ، د بابا هوتک ، شیخ ملکیار ، شیخ خرښبون، شیخ متي ، جهان پهلوان امیر کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شیخ تیمن، شیخ بوستان بړیخ، شیخ رضي لودي او نصر لودي ، شیخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نو هم له پخوانیو اثارو ګټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پېژندني ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سړی فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته !

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلګې ګڼل کېږي، دی وايي: ((په دغو حکايتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی

ketabton.com - The Digital Library

حکايتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر (۹۲۹ هـ ق) کال يې په ربوب کې نظم کړې ده)) (۵)

د دې داستان يا حکايت موضوع هم د نورو حکايتونو په شان اخلاقي او نصيحتي مسايل دي چې انسان بايد ترې د خپلو اخلاقو د لوړوالي لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان يا حکايت راوي دريېم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکايتونو په شان په خپله کيسه کوي، ((اوربېدلې مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پيل په اکثرو نورو حکايتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکايت يا داستان موضوع د لويۍ او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصيت د لويۍ معيار ګڼي، په دې حکايت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکايتونه يا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بيتونه لري او په خورا خوږه ژبه پيل شوې او په ښه پيغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا
تـکبر بـه دې تل ځوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره يې مساوي دی، ياني هره مسره يې (۸) څپې لري.

ketabton.com - The Digital Library

دوست محمد کاکړ او د هغه غربښت نامه:

په پښتنو لیکوالو کې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وایي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ږوب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرغښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژیړو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غربښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د

ketabton.com - The Digital Library

پلار سعي مشکوره کا ، هسې وايي: کښونکی ددې کتاب عفی الله عنه،
چې ما له ((غرغښت نامې ښخه دغه حکايت رانقل کړی دی.

له نېکانو روايت دی | هسې توګه حکايت دی
نور محمد کاکړ راوي دی | چې يې فيض ل جاري دی
د نيکونو له خولې وايي | چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و | لوی ښښتن له تل عابد و
تل تر تل بې عبادت کا | پر دې ليار يې رياضت کا
شپې يې رونې په لمانځو وې | په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب، نه يې خوراک و | عبادت يې ژوند و زواک و
چې به کښنوست په لمانځنه | يا به کېوت په ستاينه
ورځ يې ټوله په قعده وه | شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سير د لاهوت کا | په يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و | هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا | پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه | په شپو شپو يې و وېښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه | چې غرغښت ښيي ښهانه
وايي ای کاکړه زويه | له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی | ما سوا کې دې قرار دی

شپه و ورځ دې ده لمانځنه　　د څښتن عبادت کړنه
ولې پاته له تا نور دي　　شپې او ورځې دې په کور دي
څه جهاد کړه پر تا فرض دی　　دا هم ستا د غاړې قرض دی
یوه ورځ جهاد افضل　　تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمنځ و روژه کا　　په جهاد به یې پوره کا
لمړی شرط د دین همدا دی　　بیا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه　　ځان خبر کړه ښه له دینه
توره واخله مجاهد شه　　د لوی خدای د دین قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه　　دا خدمت یې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عبادت سي　　ځان دې خلاص له مصیبت سي
چې له خوبه وېښ کاکړ سو　　د غزا پر خوا نومړ سو
زغره خول یې اراسته کړل　　د غزا غشي تېره کړل
هرات خواته په تلو تلو سو　　د سلطان غیاث له ملو سو
وېکړه هورې جهادونه　　د سلطان مل شو په ملونه
څو هورې تر دنیا تېر سو　　د غازیانو په ټول شمېر سو
چې یې هلته هم وفات سو　　ښخ په خاورو د هرات سو
مېړه هسې ژوندون کاندي　　مري د خدای په رضا باندې))(۷)

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي، دلته بیا هم

ketabton.com - The Digital Library

راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳) بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري د دې حکایت محتوا هم دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي ګڼل کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان غیاث الدین له ملګرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او هملته په هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندي
مري د خدای په رضا باندې

ketabton.com - The Digital Library

دا دوه حکایتونه چې موږ ګورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو داستانونو بېلګې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو موږ چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې ګورو، نو ددې د دوو لیکوالو په ګډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلا بېل کیسه ییز اصطلاحات ګڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دادی چې د دغو دربوارو نومونو یا جوړښتونو ګډ خصوصیات په کې تر سترګو کېږي، هېڅ داسې بېلګه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په تول پوره داستان وي، خو ددې دریوارو ځانګړتیاوې په کې په ډاګه لیدلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۰ مخ

(۲)دانشنامه (دایرة المعارف) ازاد، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکرة الاولیا، سلیمان ماکو، د پوهاند حبیبي شرحه او تعلیقات، ۱۳۶۱ل کال بېلا بېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶)پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۸۸-۹۲ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

کنایه او په کلام کې یې دریځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو

پـه اشـارو پـه کنایو باندې بس وخت تېروو

کنایه هغـه تعبیر دی چې حقیقي مانا ترې مقصد نه وي، خو حقیقي مانا تـه نـږدې او ملازمـه مانـا تـرې اخیسـتل کېـږي. یـا ((کنایـه دا ده چې مـتکلم یوه مانا پـه داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دلیـل حیثیت ولري))[1] کنایه زموږ په ورځنیو خبرو اترو او ادبي کلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کـارول کېـږي. پـه واقعیت کې زمـوږ د ژونـد د کلام یوه پاموړ برخه له کنایو څخه ډکه ده، کله چې غـواړو خپـل پیغـام پـه ډېر مستقیم، سپوره او ډېر څرګند ډول انتقال نه کړو، نو له کنایې او ډېـرو کنایو څخه کار اخلو. یـا دا چې کله هم د پیغـام او پوهاوي مسـتقیم لېـږد ستونزه لري او یا ستونزه پېښوي، نو له کنـایو څخـه کـار اخیسـتل کېـږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پیغام په اخیستلو کې لـه سـتونزو سـره مـخ شـي او یـا هـم غـواړي لـه مقابـل لـوري سـپینه او ډانـګ پېیلـې خبـره

ketabton.com - The Digital Library

واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنايو کې غږېږي؟ سپينه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو ! ياني په دې مانا چې کنايې تر ډېره بريده د پيغام د نامستقيم بيان لپاره کارېږي. د دې لپاره چې موضوع له ابهام او کنايو څخه رڼا وي او سپيناوي ته راووځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقيم بيان له نورو توکو سره يې توپير وکړو او هم خپل مطلب په څرګندو بېلګو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنی) څخه رغېدلې چې له ګرامري پلوه يو (مصدر) دی، په لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنيت) يا (کنوت) په ډاګه د يو مطلب نه بيانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول يا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرګندتيا په کې نه وي.))[۲] ځينې نور بيا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصريح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))[۳] له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې په يوه مانا او نږدې يوه بڼه کارول کېږي. په انګليسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخيستې ده. ياني له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول يا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

ketabton.com - The Digital Library

کنایه له اصطلاحي پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اوربدونکی مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د همغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورځخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه همغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چې د اوربدونکي ذهن له نږدې ځخه لرې مانا ته ورېي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) ځخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیدا کول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادبپوهان بیا وایي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).[۴]

د بېلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلۍ پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یې داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او

ketabton.com - The Digital Library

مقصود ده مانا يې داده چې دا جلۍ د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په ديني او ټولنيزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر يې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا يې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا يې داده چې غم پرې زور کړی و، فرياد يې کاوه، چغې يې وهلې، يانې پر سر يې خاورې بادولې دا مانا يې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرګون ښودل دي. ((تراوسه يې له خولې نه د شيدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شيدو بوی) يې څرګند ټکی دی.

((پر ځمکه يې خوله لګوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دا دی چې يو څوک ډېر سخت وي او يا سخت کار ونه کوي، نو دا اصطلاح يا کنايه ورته کارېږي، يانې هغه دومره سخت سړی دی چې پر ځمکه خوله لګوي.

((ژرنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وايه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې دربېيم سړی وپوهېږي او يا نه.

يا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

دلته لاس ماتېدل او بيا په څه ذريعه غاړې ته اچول مطلب نه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست يا اشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست يا اشنا په ښه ورځې او مرسته ورسره کوي.

ketabton.com - The Digital Library

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خېږي))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دواړو لوریو یا دواړو دوستانو یوځای کېدل دي.))[5]

د کنایې ډولونه

الف- د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- مفرده کنایه: هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه رغېدلې وي لکه: ((دنګ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همدا شان مانا ورسوي.

۲- مرکبه کنایه: هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې څخه رغېدلې وي او ددې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تشه لاسه ته مې دښمن یې.)) هدف ورڅخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب- د مانا لېږد له مخې:

۱- نږدې یا قریبه کنایه: هغه ده چې سړی د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکي باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي.

ketabton.com - The Digital Library

((تاته مې سترګې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخورې.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ

پسې ګرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(اوښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې

د لیمو په سر مې اوښکو بلېدلې

په پورته بیت کې (اوښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سرې ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.)) [۶]

۲- **لرې یا بعیده کنایه:** هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او د دې دواړو ترمنځ څو رابطې یا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

ketabton.com - The Digital Library

(اجاغ) په دربيمه او ځلورمه واسطه، (درنې کورنۍ) ته وايي، (لندبل) په دربيمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنايه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښکر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نيوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښکر برات ليدل، ناممکن کار ته د ګومارنې کنايه ده، څرنګه چې مانا يې لرې ده، نو ځکه بعيده کنايه ګڼل کېږي.

چې له سترګو يې غړېږي غنم رنګه

جدايي يې لکه قحط د غلې دی

قحط يو لوی غم دی او په دغه بيت کې د غنم رنګو جدايي لکه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکه يې بعيده کنايه بولي.))[۷]

ج- د مانيز څرنګوالي له پلوه د کنايې ډولونه:

۱- د نوم يا موصوف له پلوه: چې د يوه شي يا څيز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. يا دا چې په هغه کې يو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم يا ذات کې

ketabton.com - The Digital Library

کټ مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرومال به شکرانه کړه کامګار دواړه
که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایي ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.))[۸]

۲- د صفت له پلوه: په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده
د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

په پورتني بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب ګدایي ده او ګدایي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- د نسبت له پلوه: د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

ketabton.com - The Digital Library

ته چې ماته وايې وايه څوک دې وژني
تـه لـه خپـلو سـترګو غواړه دا ځواب

په پـورتني بيت کې د معشـوقې سـترګو تـه د وژلـو نسـبت شـوی دی، سترګې معشوقې پـورې اړه لـري، چې د کنـايې پـه توګـه يـې مـراد ورڅخـه خپله معشوقه ده.

د - د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې د کنايې ډولونه:

د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې کنايه په دوه ډوله ده:

۱ - واضحه يا څرګنده کنايه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره څرګند شي. لکه:

څو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې
څـو غړمـه بېـهوده د شګو پـــړي

يا:

چې حميد له عشقه اړوې ناصحه
بـېهوده د شـګـو پـړي سـره غړې

له شګو څخه پړي غښتل مکني عنه. بېهوده، بې حاصله او بې نتيجې کار، مکني دی.

ketabton.com - The Digital Library

نــن د تــېر ساعت ارمان فایده نه کا

که هزار ځله غابښ کېږدم په ورغوي

غـابښ پـه ورغـوي ایښـودل لـه افسـوس څخـه کنایـه ده، یـانې غـابښ پـه ورغوي ایښودل مکني عنه او افسوس مکني ده.

۲- پټه، خفي یا ناڅرګنده کنایـه: چې کنایه پـه څرګند ډول نـه وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوایي لپاره کنایه ده.

هـ- د اړیکو یا واسطو له پلوه:

۱- ایمـاء او اشـاره: هغـه ډول کنایـه ده چې د لـومړۍ او دویمـې مانـا ترمنځ یې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتیا وي. یا ((دا هغـې کنایې ته وایي چې واسطې هم په کې لږې وي او پټوالی هم پـه کـې نـه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې

چې بربښنا ته ستا د سترګو یې کاته کړه

ketabton.com - The Digital Library

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بوربېدل) د ړندو لپاره کنایه ده.))[۹]

۲- **تلویح:** له لغوي پلوه له لرې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لرې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو کې ګڼ شمېر واسطې په کاربېږي، یانې له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شویو کره عید وي

پــه خـندا یې جـوهري کـره ژړا شي

خوشالخان وایي چې زما د محبوب په مانې خلک مړه کېږي، ځکه نو د هغه په مانې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او پــه خنـدا یــې جوهریـانو کـره ځکه ژړا وي چې پــه خنـدا کـې مرغلرې تویوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- **تعـریض:** لــه لغـوي پلـوه د څرګنـد تیا یـا صـراحت مخالفـه مانـا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغـه کـلام دی چې لـه قیـد پرتـه او پـر مطلق ډول وویل شي او د هغـه پـه واسطه بلې مانا تـه اشـاره وشي. یو څوک پـه غوږ وهل یـانې اشاره یـوې خواتـه کوي، خو اراده دې بلې خواتـه وي، یـا ((په یوه کـلام کـې ځینـې وختونـه موصـوف ببخـي نـه ذکـر کېـږي او خبـره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مـراد تـرې همـاغـه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست تـه پـه طنـز کـې ووایـي: ((نـن سبا

ketabton.com - The Digital Library

دوستان چېرته دي.)) چې ذکر يې عام او مراد ترې خاص دی، يا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو يو داسې کار او حرکت وليد چې هغه به ښه نه وو، نېغ په نېغه به يې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به يې وفرمايل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلګه يې د خوشال خان په دې بيت کې ده:

هر چېرته چې ګرځي لکه سروې سمه ګرځي

هر چېرته چې کېني هغه ځای لکه ګلشن کا.)) (۱۰)

۴- رمز: له لغوي پلوه يو نږدې شخص ته د سترګو او بڼو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنايه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنايې مانا هم ډېره ځرګنده نه وي. يا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي يا ځرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږيره سپينه شوه ملا غبرګه خوله کنډ اس

نه وباسې د دنيا له چارو لاس

(حميد مومند)

ږيره سپينېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډ اسېدل د بوډاتوب لپاره د کنايې په توګه راوړل شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

څرنګه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وایي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګړنۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکارول شي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکي له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقي او مجازي ماناوو ترمنځ اړیکي یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وایي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وایي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشابهت له مخې د خپلې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وایي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکی، وجه

ketabton.com - The Digital Library

شبه او مشبه لري کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه راوتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې يو شی دی. د لويد يځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. ياني تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې يوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د مشابهت او په استعاره کې د يو شانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وايي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وايي چې سنبل دي.)) (۱۱)

په مجاز، استعاره او کنايه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصوده نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرينې د شتوالي له امله د کلمې يا عبارت د ظاهري مانا کارول جايز نه دي، خو په کنايه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بيا يې ګلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بيا يې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا يې ګلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم يادونه وکړم چې پورتني بحث د کنايې په باب د يو بشپړ تحليل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنايې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنايه د بلاغي علومو د يو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بيا په ادبي کلام کې خورا پياوړی دريځ لري، کلام ته ډېره خوږلني او ښکلی رنګ ورکوي، له هغې پرته کلام ببلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنايه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنيزو شخړو د حل او د مانا د

ketabton.com - The Digital Library

نامستقیم خو خواږه بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راګرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي.

د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پرې کا

هر چې کار کا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پرې کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

ketabton.com - The Digital Library

مثال:

دا يې زړه له تا موندلی نه دی څه دی

رقيبـان چـې دې و مـا ته اوړې مړي

اوړې مبنل مکنه عنه او د مسابقې دعوت يا چلنج ورکول مکنه دي.)) [١٢]

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.
(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د ګرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ل کال، ۷۴ مخ.
(۳) ادبي فنون(بدیع-بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۲۱ مخ.
(۴) ادبي فنون(بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقاشېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱ مخ.
(۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.
(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.
(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.
(۸) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق سیدمحی الدین هاشمي، علومو اکاډمي، ۱۳۹۳ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.
(۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۹ مخ.
(۱۰)بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۴۰ مخ.
(۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمدابراهیم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶مخ.
(۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو د کتاب الشعر

موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنګوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی[۱] د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سیستماتیک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سیستماتیکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې د مخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه د مخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات کېښودل او (بوطیقا) په نامه

ketabton.com - The Digital Library

يې ځانګړی اثر وليکه. د ارسطو ددې اثر د ځينو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې يا به دده خپلې وي او يا به هم دده د کوم بل هوښيار شاګرد زياتونه.

ددې پورته شکونو او انګېرنو يو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې يو بشپړه لومړنۍ نسخه چې هغه دې په اصلي يوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له يوناني ژبې څخه سرياني، له سرياني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګليسي، اردو او نورو ژبو ته هم اوسمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ ګڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړې دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظريې يې هم په خپله وضع کړي او ايجاد کړې دي.

د ارسطو ليک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنيا د تنقيد په تاريخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه رارسېدلي دي)) (۲)

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه يې معنوي پانګه اخيستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود، خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک يې په دې برخه کې د ځان سيال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه يې د شعر په باب د ارسطو

ketabton.com - The Digital Library

نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنی سړی چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او ځېرنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وایي: ((د ارسطو اثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وایي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام، له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه

ketabton.com - The Digital Library

امور ، له ځینو تعلیمیه، ځینې داسې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځینې یې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب یې وایي: ((لیکنی طرز یې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))[۳]

څرنګه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې د مخه مو وویل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته یې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا ښکارندویي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په ګډون په ځینو نورو ژبو

ketabton.com - The Digital Library

کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، دریېمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرګندېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراییل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړې دی.)) [۴]

کتاب الشعر مولوي محمد اسرائیل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر (۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سریزو، شرحو او اصلي متن په ګډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرائیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار ګاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپني نینې یې چیچلې دي. دی وایي: ((مولوي محمد اسرائیل بهددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انګرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونیورسټي د انګرېزي شعبې صدر دی،

ketabton.com - The Digital Library

موصوف نه صرف د انګرېزي ادب يو ماهر عالم دی، بلکې هغه په فارسي، اردو او ځينو نورو يورپايي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس اوکړلو چې په خپله يې د کتاب الشعر د ځينې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بيا له دې نه پس عربي او انګرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزيز احمد صاحب د ترجمې او ځينې نورو د اردو ادبياتو د مضامينو نه مو مدد واخيست، د دې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ايراني عالم پروفيسبور صورتګر کتاب هم د ډاکټر ميرزا نذير برلاس په واسطه په لاس راغی او له هغه نه موږ ډېره فايده واخيسته.)) [٥]

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګليسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتليز ډول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره يې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بيا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائيل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائيل هم د مولانا عبدالقادر په شان د دې کتاب د پښتو ژباړې اړتيا او د هغې اهميت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معيارونو او کړاوونو يې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې د دې کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتيا هم مولوي محمد اسرائيل د خپلې وسې تر وروستي بريده کړاو او زيار ګاللی او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې يو اوچت ليکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوی، پر دې

ketabton.com - The Digital Library

ژباړې دهغه بیا کتنه او د نورو ژبو له ژباړې سره یې پرتلنه، ددې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لا پسې زیات کړی دی.

دې زیار ته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تر اصلي متن وروسته تر بلې هرې دویمې او درېیمې ژباړې هم غښتلې ځکه ښه برېښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه کټه نه ده پورته شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه کټه نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدی شي دا د (بوطیقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبنې جوړښت او سکښت له مخې ددې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او ددې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د ګاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترګو کېږي، لکه څنګه چې زموږ ځینې او سنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرائیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه ګڼل کېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدي نړۍ دي، خو ځوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرائيل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاګانې کوي چې لوستونکي يې په مستقيم ډول د ارسطو له فکري او علمي ميراث سره وصل کړي او په تېره بيا ادبپوهانو او ادب مينوالو ته يې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنيو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائيل نه يوازې يوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او يا (کتاب الشعر) يې په دقيق ډول شرح او تحليل کړی هم دی. د مولانا تحليل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې يو ځوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي يو خل يا دوه ځله يې ولولي او بيا خپله ارزونه پرې پيل کړي، خو کله چې يو ځوک يو اثر ژباړي، نو يوه يوه کلمه يې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته يې ورداخل نه شي، ژباړه يې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائيل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه يې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې يې تحليل کړې، د هغې مانا ته يې ځان رسولی او بيا يې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې يې هم بيا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېڅوا هم د ارسطو دا اثر دومره زيات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وايي: ((د حکيم فارابي او شيخ الرييس دې دومره تاکيدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه....)) [۶] نو ځکه

ketabton.com - The Digital Library

خو د ده تحلیل خورا ژور بریښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې وخت او دقت څخه ګټه پورته کړې، لومړی یې ددې اثر د ژباړې اړتیا په ګوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې وا خله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې اوشي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.)) (٧)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه خړوبېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چینې کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لړلي منظومات (تراژیدي) وجود ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کېږي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو عقیده ده، چې د زماني په حیثیت غمجنو ونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم د غسې کړي دي.)) (۸)

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وايي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وايي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای د دې چې دې ته له مصورۍ سره مشابهت ورکړای شي، هغه وايي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعرۍ ته نقل وايي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وايي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دا دی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحیح تجزیه او د

ketabton.com - The Digital Library

اشعارو تعداد ، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له درېو پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنګه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه څیز نقل کوي؟ او ددې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم توپیرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې ګوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وایي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانګړی انتقادي نظر لري: ((هغه وایي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطي یوه خو اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سړی د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د بښلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د

ketabton.com - The Digital Library

جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د ښنلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وایي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).[٩]

ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رالنډوي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنګ څرنګوالی هم په ګوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

ketabton.com - The Digital Library

په کوټلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو یوازې (هومر) د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو (پېښنو) کې د ډرامې (حقیقي روح) موجود دی. ارسطو د کومیډي په باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل یا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په دریمه برخه کې تراژیدي څېړي، ارسطو وايي: ((تراژیدي د یو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او مکمل وي، یو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه لیکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو کې په مختلفو ذریعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بیان له امله اغېز پیدا کېږي او له همدې وجې د پیدا شویو جذباتو او هیجاناتو صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژیدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات، ارایش یا سینګار او موسیقي.

ارسطو تراژیدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ویل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ایا شاعر یوه پېښه

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې ګڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري.؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیانه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې درېیمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول څېړلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

ددې ترڅنګ پر رزمیه یا جنګي شاعرۍ هم څانګړې بحث شوی. دی د جنګي شاعرۍ جوړښت یا شکل هم د غمو ونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د بڼې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دی.

ketabton.com - The Digital Library

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژيدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غموونکې يا دردوونکې، له موسيقي او سينګار يا ارايش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژيدۍ دي. خو توپير يې دا ګڼي چې رزميه شاعرۍ کې ډېرې پېښې بيانېدی شي، د نظم ضخامت زياتېږي، خو تراژيدي ددې وس نه لري، تولې هغه پېښې بيان کړي چې په يوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر يوه وخت يوازې هغې پېښې بيانولای شي چې د ستېج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټينګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعريف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې بايد ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم بايد يوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو يا شاعرۍ د نيوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی يوه پېښه يا واقعه ناشونې ګڼي، يا د هغې خلاف قياس کوي، يا يې د اخلاقو خرابوونکې ګڼي، يا متضاده او يا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړانديزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نيوکو به وژغورل شي.

ketabton.com - The Digital Library

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژيدۍ او رزميه شاعرۍ پرتلنې ته ځانګړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحليل، اروزنې او پرتلنې وروسته دې نتيجې ته رسېدلی، چې تراژيدي تر رزميې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضيې په توګه وايي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زيات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بيا هغه دی چې د هوښيارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژيدي تر رزميه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزميه شاعرۍ ټول عناصر په تراژيدۍ کې خوندي دي، خو تراژيدۍ د موسيقۍ او سينګار په ګډون نورې زياتونې هم لري چې د تخيل د لوړتيا سبب ګرځي او دا چې پر سټيج ښودل کېږي نو اثر يې نور هم څرګند او صفا کېږي. تراژيدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نيسي، ځکه چې که يو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنګي نقل کې وحدت يا يووالی ډېر کم دی، د يوه رزميه نظم له موادو څخه ډېرې تراژيدۍ ليکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو ګڼو دلايلو له مخې تراژيدۍ تر رزميه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزميه شاعري دې هېڅ نه وي او يا ورته هېڅ اړتيا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژيدي تر رزميه شاعرۍ غوره بولي.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توګه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم د دې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن د مخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیزه ډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) [۱۰]

د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنګوالی او د ودې قانونمندي څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسیپونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم

ketabton.com - The Digital Library

او بنستونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))[۱۱]

د پورتني تعريف له مخې د ارسطو (كتاب الشعر) نه يوازې د ادب تيوري په برخه کې د خپل وخت يو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې يو اثر دی چې د ادب تيورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې يو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه د مخه زمانې اکثره ادبي اثار يې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بيا يې د همغو اثارو د ليکنې ډول او محتوا له مخې تيوريک اصول ټاکلي او هغه اثار يې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطيقا يا كتاب الشعر وروسته چې د ادبياتو په باب ادبپوهانو کوم اثار ليکلي، نو يو ځل يې ضرور خپله رينبه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه يې د خپل ځان د الهام اساسي سرچينه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېريال او بستر هم بنه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم يونان د زياتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بيا يې ورته اصول او ميتودونه په ګوته کړل. طبيعي خبره ده چې که پر هغه وخت يونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به يې ورته

ketabton.com - The Digital Library

اصول تاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه د دې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکی چې تر ننه پورې د ادبپوهنې په برخه کې کار وړ او ګټې وړ اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه اوسنۍ ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووایي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي ! !؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنۍ ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیورۍ په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنۍ ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالمالك همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
(۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سریزه، ۴ مخ.
(۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
(۴) ادبي نظريات (د پښتو دکتورا پروګرام) سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ
(۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسراییل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سریزه، پېښور، پښتو اکیډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
(۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
(۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
(۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
(۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړی مخ.
(۱۰) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹ مخ.
(۱۱) ادبي نظريات، (دوکتورا پروګرام)، سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ ل کال، ۲ مخ.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ سعدي او رحمان بابا

د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدین د عبدالله زوی چې په (شیخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو یادو ختیزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې یاد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زيات منښت، ګرانښت، مقبولیت او محبوبیت لري. ددې عام محبوبیت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او دیني ارزښتونه، د بیان مستقیم طرز، نېغ په نېغه د پیغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او ګرانښت د اساسي عواملو په توګه یادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه یوه لیکنه، څو لیکنې او ان څو ځانګړي اثار ددې وس نه لري چې دداسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو یوازې او یوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفیانو د غتو اخلاقي ایډیالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو یو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

زماني واټن:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زیات زماني واټن موجود دی، ((شیخ سعدي پر (۶۰۶) هجري کال د اوسني ایران په (شیراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې دي.))[۱] رحمان بابا بیا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سیمې په بهادر کلي زېږېدلی))[۲] او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د پېښور په هزارخانۍ هدیره کې خاورو ته سپارل شوی دی.))[۳] په دې ډول نو د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرګ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زماني واټن موجود دی.

ګډ ټکي:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زیات مشترک ټکي شته، محتوا یا منځپانګه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لوی عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دین (اسلام) پر دایره متمرکز کړی دی. اسلام کې بیا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسي تذکیه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنترول او مهارول، د دین پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام ګډ محتوایي ټکي دي. دواړو شاعرانو په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

توارد:

سره له دې چې د شيخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنيمې) پېړۍ زماني واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبه پر ټولې سيمې خوره وه او ددې ژبې د ادبيانو شهرت عام و. دا خبره له حقيقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له دري ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به يې فيض هم موندلی وي، خو دې کې هم شك نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د ګډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکيني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوايي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخيستي، خو په ناشعوري، ناليدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام يو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وينا توارد ((په ژبه کې يو په بل پسې وارېدېدلو ته يا پر يوه وخت داخلېدلو ته وايي. په ادبي اصطلاح کې که يو شاعر پر يوه وخت يو مضمون په يوه شعري قالب کې ويلای وي. پر بل وخت بل شاعر بيا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووايي، توارد ورته وايي. کله داسې وي چې په مضمون کې توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځينې وخت يو څوك له چا ډېر متاثره وي، د هغه د کلام په بيا بيا لوستلو ځينې کلمې، اصطلاګانې ترکيبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پرېوزي. کله چې بيا خپله سنجونه کوي د هغو څيزونو اثرات په کې ليدل کېږي.))[۴] له شيخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوايي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنګه

ketabton.com - The Digital Library

چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، ځرنګه چې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحدې فکري دایرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیالونو او فضایلو په بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بیا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پر اکثرو ارکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکیه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شیخ سعدي رحمة الله علیه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، ګلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همدغو ارزښتونو د ځلونې انځورګري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمایي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شاعر او لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وایي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوایي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایډیالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

ketabton.com - The Digital Library

عدالت:

سعدي د عدالت تامين او پالنه د هر انسان او په تېره بيا د عـادل انسـان لپـاره د تلپـاتې يادګـار وسيله ګڼي، وايـي ظـالم او عـادل دواړه لـه نړيـه تلونکي دي، خو له يوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخـه نېـك نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عـادل بـرفت و نام نيکو يادګار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامين يو مهم عنصر دی، هغـه هـم د شـيخ سـعدي پـه شـان پـر عـدالت ټينګـار کـوي او لـه هـر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

پـه انصاف په عدالت به نوشېروان شـې

هـر عمـل بـه د خـپل ځان په ترازو کړې

د سکندر په څېر جهان به درځرګند شي

که سر کـوز پـه اينه د خـپل زانـو کړې

هنر:

سعدي هنر، پوهه او کمال د انسان لپاره ستر ثمر ګڼي، دده پـه نظـر د انسـان هنـر همغـه دی چې هغـه خپلـه ظـاهر شـي او پـه خپلـه د هنرمنـد شخصيت تثبيت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه يادونه وکړي:

ketabton.com - The Digital Library

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر ګڼي، هنر د سړيتوب معيار ګڼي، نه زر او زور:

دنيا دارکه مستغني په سيم و زر دی

هنرمندو ځخه ګنج د خپل هنر دی

بېهوده بـه زورور و ځـان تـه وايي

د دنيـا سړی کـه هر څو زورور دی

شتمني:

شيخ سعدي مال، متاع او دنيايي شتمني داسې يوه اړخيزه لاره ګڼي چې له هغو سره زياته مينه او لېوالتيا ددې سبب ګرځي چې څوك ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی ګنج قارون نبرد

و ګر برد ره باز بيرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنيا مال چاته نه پاتې کېږي، که يوڅوك پاچا او ستر واکمن هم وي، نو يوه ورځ به يې دا تاج و

ketabton.com - The Digital Library

تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنګ زېب چې ارایش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به یې مرګ تاخت و تاراج کا

پــه جـهان کې به یې پاتې ښه بد نوم شي

دی کـه چـارې د کـسری کـه د حجاج کا

رحمان بابا پر دې ببیا ټینګار کوي چې د هېچا شتمني او واك تلپاتې نه دي او اخر له منځه ځي:

خــان سلطان ددې جـهــان

اخر درومي خــوار حــيران

نه يې مل نه يې حامي وي

درد يې داسې پــه خپل ځان

بــادشاهي يې پــاتې كېږي

زړه يـــې چــوي پـــه ارمــان

مينه او مينان:

سعدي هغه کسان چې له چا سره د زړه لـه تلـه مينـه او محبت ولـري او د هغو په مينه کې غرق وي، عيناً لکه مـړي ګڼي چې اواز تـرې نـه خېـږي،

ketabton.com - The Digital Library

ددې شعر يو تعبير دادی چې څوك د خدای په مينه كې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نيسي، هغه يوازې په خپله مينه كې ډوب وي.

عاشقان كشتګان معشوقند

بـر نيايـد زكـشتګان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې يو سېلاب ګڼي چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټينګې نه دی:

هـر چې ژغـوري سـرومال په عاشقۍ كې

هـغه كـړی كـور پـه مخ كې د سېلاب دی

ته چې خوب غواړې په عشق كې راته وايه

كوم چا كړی د زمري په خوله كې خواب دی

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت ګڼي، خو دی په دې نظر دی چې څوك د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق كاندي

رحمـان هېڅ له خپله ياره ازار نه دی

ketabton.com - The Digital Library

يا هم:

چې د ستا د عاشقۍ په تېغ شهيد شي

د رحـــمان غـــاړه بــه هــاله شـــــي ادا

رحمان بابا دا دنيا د عشق او مينې زېږنده او عشق بيا د ټولو مخلوقاتو پلار ګڼي:

دا دنـيا ده خداى له عشقه پيدا کړې

د جــمله وو مــخلوقــاتو پـــلار دى دا

رحمـان بابـا د عشـق پـه لاره کـې د خطرونـو د مخنيـوي لپـاره سپارښـتنه کوي چې مين بايد ځان ته يو لارښود وټاکي:

بې رهبره يون د عشق په لاره ګران دى

دلـته بـويه چې پيدا کاندي رهبر څوک

نېک کارونه:

سعدي تر هر څه زيات پر ښو اخلاقو، نېك چلند او پـه يـوه لنډه مانـا پـر سړيتوب ټينګار کوي، هغـه وايي، نـه دا نـړۍ پاتې کېږي، نـه د انسـان خوښي او خوشالۍ، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکـوي، هغـه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دى په همغه نامه يادوي:

ketabton.com - The Digital Library

جهان نماند و خرم روان آدمی

که باز ماند از او درجهان به نیکي یاد

رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالۍ یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخوري.

د دنیا په تماشا چې ځوك نازېږي

خو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده

دی نېك كارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېك افعال شي

بد کردار او بد افعال شي

سرنوشت د سړي ګوره

یو عیسی وي بل دجال شي

چې نېك بخت وي نیکویي کا

چې بدبخت وي بدسګال شي

فال به څه ګورې رحمانه

خپل افعال د سړي فال شي

ketabton.com - The Digital Library

مقصود:

سعدي د نورو صوفيانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي خونه او ځای ګڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) باید په خپل ځان او زړه کې وګورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل مقصود په دښتو او بيابان کې نه شو پيداکولای.

عمرها در پی مقصود به جان گردیدم

دوست درخانه و ماگرد جهان گردیدم

خود سراپرده قدرش زمکان بیرون بود

انکه ما در طلبش کون و مکان گردیدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای ګڼي او هر انسان ته وايي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خليل تر کعبې دا کعبه ده لويه

که اباد کا څوك ويران حرم د زړه

او يا هم:

کــه دې نيت وي د کعبې د جوړولو

د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

ketabton.com - The Digital Library

زړه:

لوی عارف او صوفي شیخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای

دل بفروخته مفروش به بازار دگــــر

په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسۍ تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه ګڼي، وایي:

چې یې عرش او کرسي لاندې تر قدم وي

بـــالاتـــر دې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملي کوي. شیخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال چې حاکم

ketabton.com - The Digital Library

يې ښه خبره اوري، خو دی يې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گويد

حـيف باشد که جز نکو گويد

رحمان بابا بيا غوره مالي د نوکرانو يوه مجبوري گڼي او وايي:

هــر چې کاندي نوکري د بادشاهانو

خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپـتـيا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته يوه خبره منسوبه ده چې وايـي: ((د هـر چـا شخصيت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښـتـيا خبـره هـم همـدا ده تـر هغـه پورې چې يو څوك خبرې ونه کړي، نـو د هغـه د پـوهې او شخصـيت جـاج ورڅخه نه شي اخيستل کېدلای او د پوهې کچه يـې نـه معلـومېږي. شـيخ سعدي رحمة الله عليه هم همـدا پخـه خبـره د خپـل کـلام پـه يـوه بيـت کـې ځای کړې، وايي:

تا مرد سخن نگفته باشد

عيب و هنرش نهفته باشد

ketabton.com - The Digital Library

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه ګڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لګیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام ګڼي:

خاموشي که هر څو لویه مرتبه ده

زه مې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شیخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د درویشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس درویشان پر یوه ټغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پاپاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه ګڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در ګلمی بخسبند
دو پادشاه در اقلیمی نګجند

او یا هم:

نیم نانی ګر خورد مرد خدا
بذل درویشان کند نیمی دګر
ملك اقلیمی بګیرد بادشاه
همچنان در بند اقلیمی دګر(۵)

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنګانو سره کلي نه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري ګڼي:

نــــه شي د خــانانو مــلنګانو ســره کلي
چېرته عزیزخان چېرته ملنګ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا درویشان تر شاهانو لوړ ځکه ګڼي چې د خپل روحاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي

مــا لیدلی دی رفتار د درویشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمة الله علیه په دې نظر دی چې د یو شي فطرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل په مقیاس هغه په ټولنیزو معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچي د چلند هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو وروستۍ نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت ګرګ زاده ګرد شود

ګــرچه با آدمی بزرګ شود

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا بيا دې ډول پيغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وايي:

نه لېوه په ادميت اموخته کېږي

نه اميد د مروت شي له افلاکا

لــه فلکه د وفا اميد باطل دی

کلــه ديو له آدم زاد سره وفا کا

شيخ سعدي وايي، پاچا بايد ظلم خپله دنده ونه ګڼي او نه بايد د پسه د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملك د دېوالو د نړولو مانا لري.

نــکند جور پيشــه سلـطان

کــه نبايــد زګــرګ چوپــان

پادشاهی که طرح ظلم افکند

پای ديوار ملك خويش بکند

رحمان بابا بيا وايي چې کم ذات ته بايد واك ونه سپارل شي، ځکه چې له هغه څخه د نېکۍ هيله نه شي کېدی.

له کم ذات بې ديانته بې غمازه

طمع مه کړه د نېکۍ د بو قيراط

ketabton.com - The Digital Library

خوا خوږي:

سعدي که څه هم خپل اخلاقي ايډيالونه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ايډيالونه نه يوازې په ياده دايره کې د مطالعې و ړدي، بلکې د ټولو اديانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائيد وړ دي. د سعدي يو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د يوه بدن بېلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحيه تشکيلوي، ځکه خو يې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم ليکلی دی، سعدي رحمة الله عليه وايي:

بنـــی ادم اعضـــای يکديگرنـــد
کـــه در افـــرينش زيـــك ګوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــه درد اورد روزګـــار
دګـــر عضـــوی هـــا را نمانـــد قـــرار
تـــوکز محنـــت ديګـــران بـــی غمـــی
شـــايد کـــه نامـــت نهنـــد آدمـــی

له پورته کلام څخه د سعدي فکري نړۍ ليد خورا ښه څرګندېږي چې سعدي پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسيپونو د تطبيق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان يا د ادم زامن ټول د يوه وجود يا يوه صورت مانا لري. په کار ده چې يو بل سره په غم او درد کې شريك وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

ketabton.com - The Digital Library

کــر د ګلــو وکـــړه چــې ســیمه دې ګلـــزار شـــي
اغـــزي مـــه کـره پــه پښــو کــې بــه دې خــار شـــي
ادم ذاد پـــــه معنـــــی واړه یـــــو صــــورت دی
هــــر چـــــې بــــل ازاروي هغــــه ازار شــــي
کـــه تـــه نـــه کـــوې نظـــر د چـــا و عیــب تـــه
هـــر ســـړی بـــه ســـتا د عیبـــو پـــرده دار شـــي
کـــه بـــل بـــد کانـــدي تـــه ښـــه ورســـره وکـــړه
هـــر یـــو نخـــل چـــې میـــوه لـــري سنګســـار شـــي
هغــــه زړه بــــه لــــه توپانــــه پــــه امـــان وي
چـــې کښـــتۍ غونـــدې د خلکـــو بـــار بـــردار شـــي

عدل او نېکنامي:

سعدي سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لوربینه او د بېکسو لاسنیوی د حاکم یوه ځانګړنه ګڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو نېك نوم پاتې کېږي. سعدي د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی عملونه ښه مثال ګڼي.

قارون هلاك شد که چهل خانه ګنج داشت
نـــوشین روان نـــمرد که نام نکو ګذاشت

رحمان بابا وایي:

که په ګنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا

ketabton.com - The Digital Library

خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله ګڼي او وايي:

خزانه په سخاوت سره زیاتېږي

د کوهي اوبه چې وکاږې بسیار شي

***

مرول د وړې ګېډې مشکل نه دی

مرول د وړیو سترګو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو دا کار ددې سبب ګرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېك واکمن د حاکمیت غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د ګومارنې هیله لري.

ketabton.com - The Digital Library

اگـر زبـاغ رعیت ملك خوردسیبی

پـراورنـد غلامان او درخت از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روادارد

زنند لشکریانش هزار مرغ به بیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له ګومارنې سره سخت حساسیت ښیي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وایي چې دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولنې نظم له منځه وړي او درملنه یې ناشونې ده:

رحمان بابا وايي:

ورك شــه ورك شــه بــدکردار او بــد ســړی
کــه دې ورور دی کــه عزیــز وي کــه پــردی
تــر هغــه لانېکــو کــار بېګانــه ښــه دی
چــې بــدکار شــي د چــا زوی او یــا نمســی
هغـــه خلـــك همـــه واړه لېـــوني کـــا
چــې پــه کلــي کــې یــو ســپی شــي لېــونی
مړنـــي ویلـــي بویـــه و هغـــه تـــه
چــې بــې وجــې ازار نــه کانــدي یــو شــی.

ketabton.com - The Digital Library

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

که په قطع د تمام جهان ملك يې
چې له ځانه خبر نه يې لاهلك يې
که د لمر په څېر څرګند شې په جهان کې
څو په زړونو پسنديده نه شې لاورك يې

پوهه او شتمني:

ځينې خلك په دې نظر دي چې پانګه، دولت او خزانه دا په ډېر علم، پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځينې يې د بخت کار ګڼي او ځينې يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانګه د علم کار نه ګڼي. هغه وايي:

بخت و دولت به کار دانی نيست
جز به تائيد اسمانی نيست
افتاده است در جهان بسيار
بی تميز ارجمند و عاقل خوار
کيمياګر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه يافته ګنج

رحمان بابا هم د ژوند يو شمېر کارونه او پرمختياوې، شتمن کېدل او نور يوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخيل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

ketabton.com - The Digital Library

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عــقل مــن د طــالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنيــا پــه احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنيا باندې غرض

عـيب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شيخ سعدي هغه کسان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هــر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی گمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

رحمان بابا هم غيبت او د بل عيب لټول يوه ستره ناروغي گڼي او پر هغه انسان غوسه څرگندوي چې د بل عيبونه لټوي او خپل عيبونه او نيمگړتياوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عيب و ته نظر کړې

خــداى له خپله عيبه ولې ناخبر کړې

که دې خپله گناه لويه لکه غر وي

په حيله حيله به غر د مچ وزر کړې

ketabton.com - The Digital Library

دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض

بـــل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدي په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم ګڼي، هغه وایي ځینې شیان د بدلون وړ دي، خو ځینې چې د خپل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چـــون بـــود اصـــل ګـــوهری قابـــل
تربیـــــــت را در او اثـــــــر باشـــــد
هـــیچ صـــیقل نکـــو ندانـــد کـــرد
اهنـــــی را کـــــه بـــد ګهـــر باشـــد

رحمان بابا وايي:

هـــر چـــې کـــر کـــا د وربشـــو غـــنم غـــواړي
لـــه خـــاطره دې بېـــرون کـــا دغـــه خیـــال څـــوک
ســـړیه بویـــه چـــې پـــه نېـــک عمـــل یـــاد ېږي
نـــه چـــې نـــاز کـــا د دنیـــا پـــه ملـــک و مـــال څـــوک

ketabton.com - The Digital Library

شیخ سعدي وايي:

ســـګ بـــه دريـــای هفـــت ګانـــه بشـــوی
کـــه چـــو تـــر شـــد پلیـــد تـــر باشـــد
خـــر عیســـی ګـــرش بـــه مکـــه برنـــد
چـــون بیایـــد هنـــوز خـــر باشـــد

رحمان بابا هم د يو شي اصل مهم ګڼي، هغه پیغام چې شیخ سعدي په خپل کلام کې ځای کړی. رحمان بابا هم تقریباً هغه ته ورته پیغام لري، رحمان بابا د اصلیت پیغام په يو بل ډول ځای کړی دی.

شـــاه جهـــان او اورنـــګ زیـــب غونـــدې اشـــراف
صـــدقه شـــه تـــر منصـــور غونـــدې نـــداف
دا څلـــــور مذهبـــــه واړه ســـــره يـــــو دي
مـــا او تـــا پـــه کـــې پیـــدا کـــړ اخـــتلاف
د مکـــې پـــه بزرګـــۍ کـــې هـــیڅ شـــك نـــه شـــته
ولـــې خـــر بـــه حـــاجي نـــه شـــي پـــه طـــواف

تدبیر:

شیخ سعدي په دې نظر دی چې د يو ملك د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته باید هغه کسان په کار وګومارل شي چې له خدایه وېره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، باید رفع شي، که یو ځل

ketabton.com - The Digital Library

زیان او خطر پېښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خــــدا تـــــرس را بـــــر رعیـــــت ګمــــار
کـــــه معمــــار مملکـــــت ســـت پرهیزکــــار
ریاســــت بدســـت کســــانی خطاســـت
کـــــه از دستشــــان دســت هــــا برخداسـت
ســــرګرك بایــــد هـــــم اول بریــــد
نـــــه چـــون ګوســـفندان مـــردم دریـــد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونیول شي.

هغه وایي:

چـــې پـــه وخـــت د څنکـــدن وکـــاږې ږیـــره
تـــر نـــن ولـــې هســـې ناســـت یـــې بـــې تـــدبیره
هـــر ســـړی چـــې ګانـــده غـــم پـــه مـــخ کـــې وینـــي
لـــه هغـــه غمـــه لانـــن ګرځـــي دلګیـــره
چـــې ســـبا ارمـــانوې پنـــد د پیرانـــو
ولـــې نـــن د پیـــر طلـــب نـــه کـــړې بـــې پیـــره

ketabton.com - The Digital Library

سرېټوب:

سعدي خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامل ګڼي او پر هغو ټینګار کوي، وايي:

زخــــاك آفريـــــدن خداونــــــد پــــاك
پــــس اى بنـــده افتـــادگى كـــن چـــو خــــاك
حـــــريص و جهانســــوز و ســـــركش مبـــــاش
زخــــاك افريدنــــــدت آتـــــش مبـــــاش
چـــون گــــردن كشـــيد اتــــش هوفنــــاك
بـــــه بيچـــاره گــــى تـــن بنـــداخت خـــاك
چـــو ان ســــرفرازى نمـــود ايــــن كمــــى
از آن ديـــــو كردنــــــد ازيـــــن آدمـــــى

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کې د لويي نښه ګڼي، هغه سرېتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکاناتو پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمـيت پـه مـال دولـت نه دی رحمانه
بت که جوړ کړې د سرو زرو انسان نه دی

بل ځای وايي:

لــه سړيه غرض واړه سړیتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

ketabton.com - The Digital Library

قناعت:

سعدي قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل ګڼي او وايي، ځوك چې غواړي د انسانيت لاره خپله کړي هغه بايد لومړی د نفس له سپي سره مقابله کوي.

خدا را ندانست و طاعت نکرد
که بر بخت و روزی قناعت نکرد
قناعت توانگر کنند مرد را
خبر کن حريص جهانگرد را
سکوتی بدست آورای بی ثبات
که بر سنگ گردان نرويد نبات
کسی سيرت آدمی گوش کرد
که اول سگ نفس خاموش کرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر پاچاهيه يې هم پورته ګڼي:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروا يم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا يم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پټ د درست جهان پادشاه ظاهر ګدا يم

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغـــو بيامونـــده ســـعادت پـــه دا دنيـــا
چـــې يـــې وكـــړ قناعـــت پـــه دا دنيـــا
هـــر ژونـــدی چـــې د مـــرده پـــه قبـــر ورشـــي
بـــس دی دومـــره نصـــيحت پـــه دا دنيـــا

بل ځای وايي:

د قـــانع تر قناعته صدقه شه

هم دنيا او هم دينار ددې دنيا

بل ځای وايي:

چې كيميا د قناعت يې په لاس كېوزي

كه ګدا وي د قارون په څېر توانګر شي

رحمان بابا دا هم وايي تر څو چې انسان په خپله پر يو شي قناعت ونه كړي، هغه هېڅكله په سيم وزر نه مړېږي.

موړ به نه شي هيڅ سړی بې قناعته

كه يې خونه وي په سيم و په زر ډكه(۶)

ketabton.com - The Digital Library

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه ګټه نه لري:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزګار سلامت سلاح جنګ بساز
وګر نه سیل چو بګرفت سد شاید بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راګرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورخ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بیا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړ چا نه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدي د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاخه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدي په دې

ketabton.com - The Digital Library

نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشـــمن اگـــر دوســـت شـــود چنـــد بـــار
صـــاحب عقلـــش نشـــمارد بـــه دوســـت
مـــار همـــان اســـت بـــه ســـیرت کـــه هســـت
ور چـــه بـــه صـــورت بـــدر آیـــد زپوســـت

رحمان بابا وایي:

لـه نا اهلو د وفا طمع ومه کړه
گنده نل به نیشکر نه شي هرگز

بل ځای وایي:

د بـې دردو همدمي به دې بې درد کا
د نـامردو هـمدمي بـه دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټینگار کوي او وایي:

لـــه اغیـــار ســـره خنـــدا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
لـــه اغیـــار ســـره ســـودا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
بـــد لـــه بـــدو ســـره بویـــه نېـــك لـــه نېكـــو
د جفـــا پـــه ځـــای وفـــا څـــه پـــه کـــار نـــه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلیاتو، گلستان، بوستان، غزلو، قصایدو، قطعو، څلوریزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضایل بیان شوي چې یوازې د

ketabton.com - The Digital Library

موضوعګانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د ټولو څېړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کانې کرښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ږیرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستۍ او شور، تواضع، پر کم څیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. مونږ د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ټولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو مونږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) اریانا دایرة المعارف(پښتو)، څلورم ټوك، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.

(۲) پټه خزانه، محمد هوتك، د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ل کال، ۹۴ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۷۵ مخ.

(۴) د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، د میدان وردګ ولایت مقام، ۱۳۸۸ل کال، ۲۲ مخ.

(۵)کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ل کال، بېلابېل مخونه.

(۶) د رحمان بابا دېوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ل کال، بېلابېل مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

دا لیکنه د (انتوني ارلاتو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د پرتلیزې او تاریخي

ژبپوهنې حدود

ژبپوهنه د علومو یوه څانګه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنګ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لرلو ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسیلې یا ډاټا چې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پدیدې یې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیدل شوی نظام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرټ بایل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انګستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو.) بایل د ګازو د ځانګړتیا له مخې یو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت څیز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

$$P x v = C$$

ketabton.com - The Digital Library

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره ځرګند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وګړی په یوازې توګه په یوه ازمونځي(لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنیو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لري. یوازینۍ طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنیو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، ځوك چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي). ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازمونځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په طبیعي چاپېریال کې څېړي، د خپلو فرضیو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارېږندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمګړی وي، خو بیا هم ګټور دی، امتحانوي یې.

ketabton.com - The Digital Library

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانګو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانګو وېشل کېږي. ددې څانګو تر ټولو لومړۍ یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبیقي ریاضي)) او ((تطبیقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپونه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لاربنوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (clescriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوك دی چې ځانګړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووایو هغه اړ دی چې د ژبې غړونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونی دی چې په خپله کاري ساحه کې له بومي وګړو څخه هم ګټه پورته کړي، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووایو چې ډېرې پوهان خپل ځان اړ باسي د څانګیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه څانګه رانغاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي

ketabton.com - The Digital Library

ځیزونو) شاهدان یو. د ساري په توګه که چېرې یو څوك وغواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درك په باب پراخ او زیات وخت کار وکړي (اروایي ژبپوهنه) ګټل کېږي. په همدې لړ کې د ټولنیزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) یادونه هم کېږي.

کله چې د یوې ژبې یو تشریحي څېړونکی د تاریخ په یوه مشخصه زمانه کې یوه ژبه لکه څنګه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهاله څېړنه) ګټل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) ګټل کېږي. دا همغه ساحه ده چې موږ په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پیل نقطه ددې ښکارندویي کوي چې ژبې د زمانې په بهیر کې له ادلون بدلون سره مخ وې. د وینا ژبه له یوه پښت څخه بل ته په تېره بیا د پلرنو او زامنو ترمنځ هېڅکله هم یو ډول نه وي، بې شکه چې په وینا کې به دا بدلون ډېر زیات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې سره سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړیو په تېرېدو سره واړه او کوچني بدلونونه هم ډېر لوی ټولیز اغېز ښندي او تر زیاته حده تر نظر لاندې ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بیا د پلټنو او څېړنو په لړ کې یوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د پرتلنې له مخې راڅرګندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجیل (متا) Mathew ۹: ۲- څخه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګلیسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګلیسي

ketabton.com - The Digital Library

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګليسي (نيندل ۱۵۲۶x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey lying in his bed.

معاصره انګليسي، انجيل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town. And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنګه چې وروستی ګزارش په نننۍ انګرېزي ليکل شوی، نو ځکه يې لوستل موږ ته ګران نه دي، کېدی شي منځنۍ انګليسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ يو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بيا له لومړنيو ليکنو څخه دومره لرې او پردي يو، لکه څوك چې يوه نوې ژبه زده کوي، دا هم بايد په همغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بيا هم دا درې واړه برخې د يوې واحدې ژبې استازيتوب کوي، له لومړۍ برخې يا ټوټې څخه نيولې تر وروستۍ پورې ټولې انګليسي ژبه ګڼل کېږي چې خلکو په ورکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بيا يې له يوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

که چېرې موږ هغې یوې ټوټې ته چې په زړه انګلیسي لیکل شوې، یوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انګلیسي ترمنځ زیات اختلافات لیدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندویي کوي چې انګلیسي ژبې د څو زرو کلونو په بهیر کې لیدلي دي.

د (D) توري لومړی حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل لیکني نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انګلیسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دویمه کلمه چې د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې لیکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې یو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهیر موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په یو پړاو کې انګلیسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای یې د (Sh) غږ کارولی دی. د دویمې ټوټې له لیکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګلیسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګلیسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګلیسي کې شخصي نومځري یا ضمیرونه لکه (He) او (She) تر زیاتې کچې د فعل تابع دي یانې دا چې ضمایر فعل تعقیبوي. په نوې انګلیسي کې شخصي فاعلي ضمیرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخینه یې عبارت پسې ځي. له دې

ketabton.com - The Digital Library

څخه دا ښکاري چې د نوې انګليسي نظم د زړې انګليسي د نظم مخالف لوري تعقيبوي.

هغه موارد مو چې د انګليسي ژبې د مثالونو په توګه ياد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمويو، وبه ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې بېلګې ليدل کېدی شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لاربښوونو په ترخ کې څرګندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې يې د زماني په بهير کې زغمي، د تاريخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاريخي ژبپوهنه انساني ژبه يوه پرله پسې او متحوله پديده ګڼي، خو بيا هم دا پديده تر نظر لاندې يوه زمانه او يا هم هغې ته نږدې وخت کې د يوې ژبې د ويونکو ترمنځ ګړنې ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګړنۍ ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنيو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبنۍ ټولنې له اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاريخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نيسي، چې دواړه يې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بيا هغه بدلونونه چې يوه ژبه يې له يوه پړاوه بل ته زغمي، د يوې ژبې د شکلي لاربښود له مخې بيانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګليسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت يا ګرامر او يا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او

ketabton.com - The Digital Library

نوي پړاو ګرامر يا جوړښت سره وځېږي. اوس کولای شو د بېلګې په توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګليسي

↓

نوې انګليسي

د يوې ژبې هر پړاو د يوه تړلي نظام په شان تر يوه نسبي بريده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د ګرامري جوړښت له مخې توصيف او تعريفېږي. په دې ځای کې بيا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پيوستون قوانين موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځينې برخې له منځه ځي او ځينې يې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره يوځای کېږي. ځينې جوړښتونه يا لاربښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځينې نوې لاربښوونې او برخې پر ژبې زياتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لاربښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وينا تاريخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زمانې په بهير کې يو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعيت کې تاريخي ژبپوهنه د څرګندو ازمېښتونو د پايلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي يا تصادفي خبره نه ده. يانې دا چې ژبني بدلونونه د څرګندو بېلګو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بيا د ښکاره علايمو له مخې بيانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنيزو

ketabton.com - The Digital Library

علومو پیدا ایښت ددې حقیقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او ځیرنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنیو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې معلومات ترلاسه کړل، ګورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمانې په یوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې یو ډول سره ورته تمایلات او بهیرونه تر سترګو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانګړې توګه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرګندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینۍ زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو ښو راڅرګندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضیې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانګړې ساحه کې د (الف) ژبې ویونکي تر بحث لاندې نیسو، هغه سیمه چې دا خلك په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یې یو لوی سیند موقعیت لري.

ketabton.com - The Digital Library

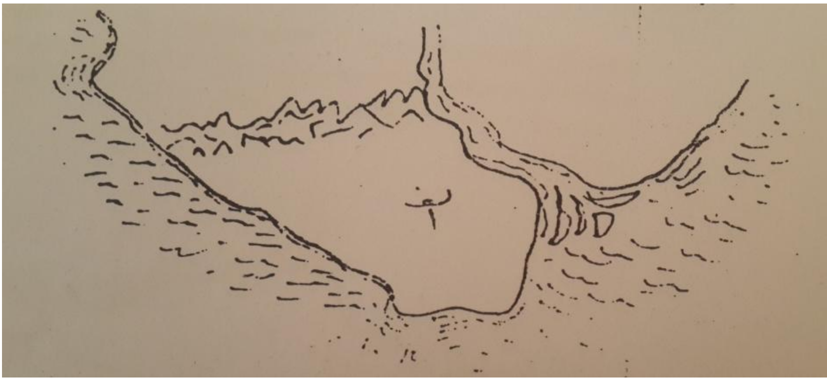

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سياسي بېلتون او ان د يو بل زورواکي دولت د يرغل له امله ددې سيمې د دوو مهمو برخو اوسېدونکي له خپل اصلي استوګنځيو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی يوه برخه د غرونو شاته پناه وروړي او يوه بله برخه يې له لوی سيند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافيايي سيمې يا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ويل کېږي.

فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سيمو ترمنځ ژبني اړيکي

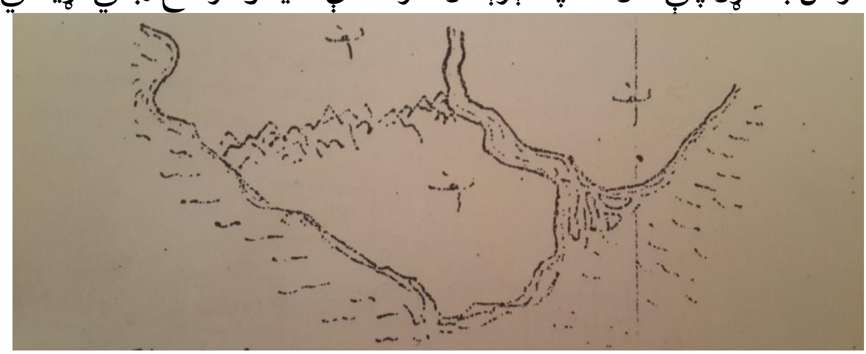

کم شول، کېدی شي يو ځانګړی کاروان يا هم د نړۍ ليدونکو يوه ډله د يادې جغرافيې له يوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې يو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د يوه پراخ ارتباط د ټينګښت توان نه لري، ښه نو بيا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل

ketabton.com - The Digital Library

اصلي وطن کې پر یوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته دریمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلك چې په دې دریو سیمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

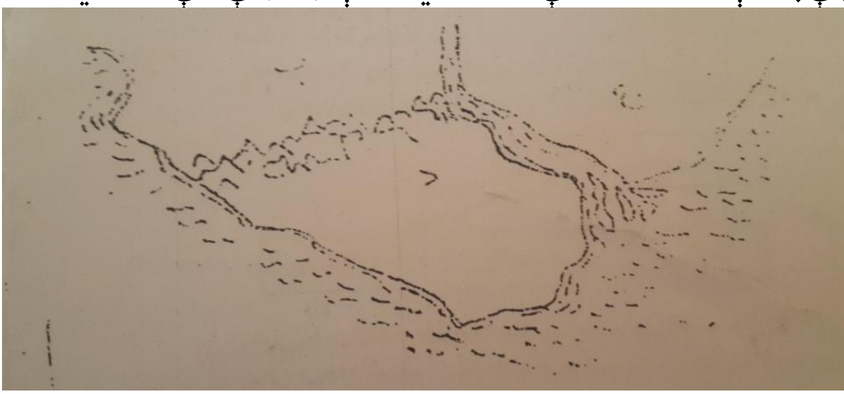

کېدی شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځینې مشترکات ولري، خو دا مشترکات یو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پدیدې یوه ځرګنده بېلګه (لاتیني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

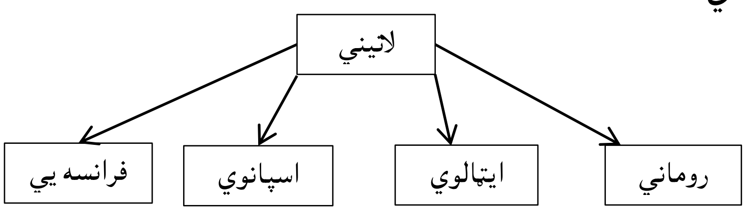

دا د یوازیني ژبې ځرګند تاریخي موارد دي چې په مختلفو جغرافیایي سیمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. ځرنګه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې یو حالت رامنځته شوی چې په وروستیو پړاوونو کې د ځانګړو ژبو بڼه غوره کړې.

دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتیني ژبه لیکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاریخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نیا) په توګه یې پېژندنه ځرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او یا هم یوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نیا) له

ketabton.com - The Digital Library

تشـخیص پرتـه وځېـړو. د سـاري پـه توګـه، (انګلیسـي)، (الـماني)، (ډنمارکي)، (سکندنوي) او څو نورې داسې ژبې دي چې یوه لـه بلې سره نږدې اړوالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې یې پـه خپـل منځ کې لري.

مـوږ تـه تراوسـه پـورې داسـې کومـه ژبـه معلومـه نـه ده چـې د یـادو ژبـو سرچینه دې وګڼل شي، خو بیا هم دا کار د تاریخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نـه شي ګرځېدلای. ژبپـوه د ژبـې د شـتوالي فرضیې تـه رایه ورکوي او له دې لارې دا نږدې اړوالی توضیح کوي. پـه معمـولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وایي: یـوه زمانـه کې د (عمومي جرمني) په نامـه یـوه ژبـه وه چـې د جرمنـي ژبـو (مـور) ګڼل کېـږي، خـو پـه خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم لیکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنیو ژبو د پرتلنې له مخې تاریخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومـه کـړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې یو شان دي. هغه په دې کـار کـې لـه هغـو علومو ګټه پورته کوي چې د یـوې ژبـې د بـدلون د څرنګوالي د اساساتو پـه بـاب یـې زده کـړې دي. تـر کومـه ځایـه چـې ورتـه شـونې ده د (عمـومي ژبې) د جوړښت د تشـریح هڅـه کـوي، تـر دې وروسـته بیـا هغـه بدلونونـه تشریح کوي چې په موجودو ژبـو کـې رامنځتـه شـوي او د هغـوی د تحـول ښـکارندویې کـوي. د ((طرحـې شـوې عمـومي ژبـې)) د عناصـرو او لاړښوونو د پلټنې او توضیح بهیر ته (بیارغونـه) ویـل کېـږي. هغـه طریقـه چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کـې ورتـه (پرتلیـزه طریقه) وایي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طریقه د یـوې ژبـې ټـول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نـو دا داسـې یـوه پراخـه طرحـه ده چـې تاریخي او پرتلیزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کـوي. پـه وروسـتیو برخـو کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بـدلونونو بهیـر، د بیـارغونې ستونزې او د یـوې (نیـا) لـه مخـې پـر کورنیـو بانـدې د ژبـو ډلبنـدي تـر څېړنـې لانـدې نیسي.

ketabton.com - The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (سید خالد عمراني) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

ketabton.com - The Digital Library

Kitabul Sher

and Ten Other Articles

BY: Mohammad Ismael Yoon

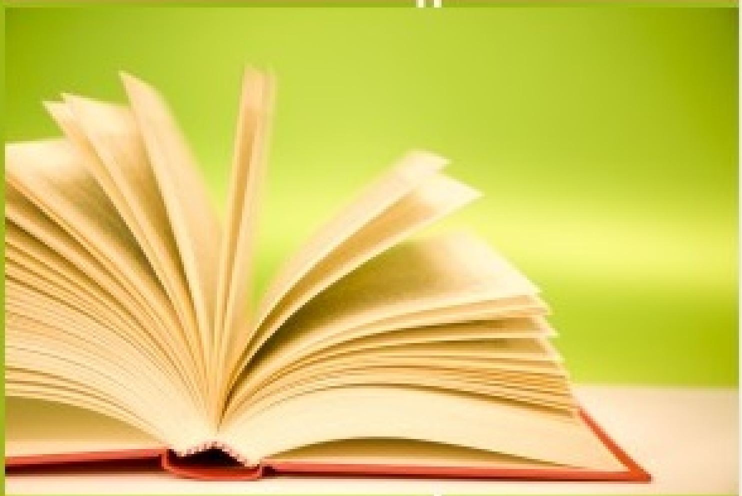

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٠
د خپروندوی د خپرونو لړ: ۹۵

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English